

BUDAPESTI GAZDASÁGI FŐISKOLA
Kereskedelmi, Vendéglátóipari
és Idegenforgalmi Kar

**OROSZORSZÁG ÉS EURÓPA TURIZMUSÁNAK KAPCSOLATA
A KULTURÁLIS-GAZDASÁGI SAJÁTOSSÁGOK ÉS AZ
AKTUÁLPOLITIKAI ESEMÉNYEK TÜKRÉBEN**

Konzulens:

Dr. Nagy Éva

Főiskolai docens

Készítette:

Fehér Ágota

Turizmus-vendéglátás

Idegenforgalom-és
Szálloda szakirány

Nappali tagozat

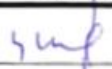
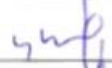
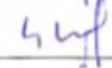

2015

IGAZOLÁS

Szakdolgozati konzultációkról

A szakdolgozat címe: Oroszország és Európa turizmusának kapcsolata a kulturális-gazdasági sajátosságok és az aktuálpolitikai események tükrében

(A leadott szakdolgozat címének pontosan meg kell egyeznie az itt megadottal.)

Dátum	Téma	Aláírás
2015.07.13	Téma pontosítása, vázlat összeállítása	
2015.09.10.	Alkalmazható kutatási módszerek, kérdőív összeállítása	
2015.11.17.	Mélyinterjú elemzése, statisztikai adatok áttekintése	
2015.12.02.	Kész fejezetek áttekintése, javítások	
2015.12.09	Kész dolgozat áttekintése, ellenőrzése	

(Minimum 3 alkalommal kell a konzulenssel egyeztetni. A dátum mellett szerepelnie kell, hogy miről volt szó az adott időpontban.)

Nyilatkozat

Igazolom, hogy Fehér Ágota hallgató (BA képzés Turizmus-vendéglátás szak, Idegenforgalom-és szálloda specializáció; 4. évfolyam; Nappali tagozat) a konzultációkon 5 alkalommal megjelent. Valamint igazolom, hogy a szakdolgozat általam látott legutolsó – értelemszerűen nem a végső, a hallgató által leadni kívánt – változata a még javasolt kisebb változtatásokat figyelembe nem véve, kielégíti egy szakdolgozattal szemben támasztott formai és tartalmi követelményeket.

Budapest, 2015. 12.09

.....
Dr. Nagy Éva
Belső konzulens aláírása

Hallgatói nyilatkozat a szakdolgozat leadásához

Alulírott *Fehér Ágota* a **Budapesti Gazdasági Főiskola Kereskedelmi, Vendéglátóipari és Idegenforgalmi Kar Turizmus – Vendéglátás szakos, Idegenforgalom és szálloda szakirányos. Nappali** tagozatos hallgatója nyilatkozom, hogy az

Oroszország és Európa turizmusának kapcsolata a kulturális-gazdasági sajátosságok és az aktuálpolitikai események tükrében

címmel bírálatra és védésre beadott szakdolgozat saját munkám eredménye, amelynek elkészítése során a felhasznált irodalmat a szerzői jogi szabályoknak megfelelően kezeltem (a szükséges lábjegyzet / végjegyzet hivatkozásokat, valamint az ábrák hivatkozását megfelelően helyeztem el).

Budapest, 2015.12.10.

Fehér Ágota
hallgató aláírása

TARTALOMJEGYZÉK

1. BEVEZETÉS	3
1.1. Előszó	3
1.2. Hipotézis felállítása	4
1.3. Kutatásmódszertan	5
1.3.1. Szakirodalom	5
1.3.2. Primer kutatás módszerei	6
2. A SOKSZÍNŰ OROSZORSZÁG	7
2.1. Földrajzi és éghajlati sajátosságok	7
2.2. Demográfiai folyamatok	8
2.3. Társadalom, etnikumok	11
2.4. Vallás	13
2.5. Gazdasági jellemzők	15
2.6. Infrastruktúra, közlekedés	19
3. OROSZORSZÁG ÉS EURÓPA KAPCSOLATA	21
3.1. Történelmi vonatkozások és gazdasági összefonódás	21
3.1.1. A cári Oroszország - „ablak Európára”	21
3.1.2. A Szovjetunió időszaka	23
3.1.3. A rendszerváltás és a bizonytalan gazdasági-politikai helyzet.....	24
3.1.4. Oroszország és az Európai Unió gazdasági kapcsolatai napjainkban.....	27
3.2. Az aktuális események és hatásuk.....	29
3.2.1. A 2000-es évek diplomáciai és identitásbeli kérdései.....	29
3.2.2. Az ukrán válság eseményei röviden.....	31
3.2.3. A krízis következményei és az orosz gazdaságra gyakorolt hatása	32
4. OROSZORSZÁG TURIZMUSÁNAK TÖRTÉNETI FEJLŐDÉSE- AKTUÁLIS HELYZETE	36
4.1. Oroszország mint Európa legnagyobb potenciális turisztikai küldő piaca	36
4.2. Turizmus a Szovjetunióban.....	37
4.3. Oroszország turizmusának jellemzése, 2000-2015	40
4.3.1. A turizmus helye az orosz gazdaságban.....	40
4.3.2. Belföldi és beutazó turizmus	43

4.3.3. Kiutazó turizmus	46
4.3.4. Az orosz utazási szokások –kutatási eredmények	48
4.3.5. A szokások átalakulása: külső és belső befolyásoló tényezők	56
4.4. A 2015-ös év aktuális politikai-gazdasági eseményei, hatásuk a turizmusra – szakértők szemével.....	62
5. ÖSSZEGZŐ GONDOLATOK	65
6. MELLÉKLETEK	69
7. HIVATKOZÁSOK JEGYZÉKE	77

1. BEVEZETÉS

1.1. Előszó

Az elmúlt napokban, hetekben, hónapokban - sőt, években - Oroszország állandó szereplője a címlapoknak, amelyek követik a mind komolyabb orosz szerepvállalást a világ geopolitikai folyamataiban. E dolgozat írása közben is hatalmas horderejű és jelentőségű események zajlanak a világon: a közel-keleti arab világ válsága, a szíriai háború, a menekültválság és a terrorfenyegetettség, amely már rengeteg szörnyű áldozatot követelt. Oroszország, mint jelentős katonai hatalom, fontos és – véleményem szerint – nélkülözhetetlen szereplőjévé vált annak a világszintű összefogásnak, amely a problémák megoldásának céljával formálódik.

Dolgozatomban Oroszország történelmi fejlődésének meghatározó momentumaitól kezdve az új évezred elejének legfontosabb orosz vonatkozású történésein át a 2013-as évben kezdődő orosz-ukrán konfliktusig elemzem ezek jelentőségét, eljutva a mai, legaktuálisabb eseményekig. Elsősorban a diplomáciai és gazdasági következményeket összegzem, különös tekintettel mindezeknek a turizmusiparra gyakorolt hatására.

Azt, hogy miért is fontos Oroszországgal kapcsolatban az idegenforgalomról és az azt befolyásoló tényezőkről beszélni, jól magyarázza az a tény, hogy 2013-ban a több mint 50 millió orosz turista külföldi utazásainak költsége alapján az ország a világ negyedik legfontosabb küldő országa volt. Ez annyit jelent, hogy az orosz beutazások komoly bevételi forrást képeznek a világ azon országaiban, amelyek leginkább vonzzák ezeket a turistákat, ezzel hozzájárulva e fogadó országok gazdasági fellendüléséhez. Éppen ezért nem kis jelentőségű az a piaci-szerkezetbeli átalakulás, illetve az általános visszaesés az orosz kiutazások számában, amelyet a külső környezeti események idéztek elő az országban.

Mindezt a történelmi, politikai, gazdasági és turisztikai elemzést európai kontextusba helyezem, mert a kontinens más országai és Oroszország között különleges és szoros, de nem felhőtlen viszony áll fenn, amit érdemes megvizsgálni ahhoz, hogy jobban értsük az orosz fejlődés és kultúra egyediségét. A kulturális-történelmi kapcsolatok mellett a gazdasági és a turisztikai kölcsönös függést elemzem, amely alapján az európai szempontokról is kaphatunk egy átfogó képet.

Az európai szempontok alatt a dolgozatom túlnyomó részében a nyugat-európai illetve az uniós szempontokat értem, ugyanis ezekkel az államokkal alakul a legváltozatosabban az orosz viszony. A kontinens kisebb, közép-keleti államainak jó része – már csak történelmi okokból is – sok esetben közelebb áll Oroszországhoz, mint a nyugati országokhoz. Bár az egykori keleti blokk oroszokkal való kapcsolatát is érdekes volna szemügyre venni, most nem erre koncentrálok – ezért az egyes felvetett témakörökben nem vizsgálom külön a magyar vonatkozásokat sem, hiszen azokról már több kiemelkedő dolgozat is készült az elmúlt néhány évben. Így Magyarország helyzetéről csupán a hazai szakértőkkel készített interjúk kapcsán említek néhány releváns információt, egyébként viszont egy új, tágabb megközelítésből igyekeztem bemutatni az orosz piacot.

Témaválasztásomat egy részről az említett folyamatok aktualitása és jelentősége indokolja, más részről a személyes érdeklődés, ami tanulmányaim és szakmai tapasztalataim alatt kialakult bennem az orosz turisták és általánosságban az orosz emberek gondolkodásmódja és szokásai, valamint ezek háttere iránt. Törekedtem arra, hogy minderről egy – amennyire lehet – objektív összefoglalást adjak.

1.2. Hipotézis felállítása

A dolgozatomban alapvetően Oroszországot, mint az európai turizmus egyik legfontosabb tényezőjét mutatom be, az ország adottságainak teljes körű jellemzésével, az orosz mentalitásra és utazási szokásokra is ható történelmi és aktuálpolitikai események fényében. Főként az utóbbihoz, vagyis az aktuális események hatásaihoz kapcsolódik a két felállított hipotézis.

Első hipotézisem szerint, bár kiutazásai drasztikusan csökkentek, az orosz küldő piac nem tűnik el, csak jelentős mértékben átalakul: az utazási szokások megváltoznak, például olcsóbb szálláshelyeket keresnek majd az orosz turisták, kevesebbet költenek, és tartózkodási idejük rövidül. Az európai desztinációk túlsúlya csökken, egyrészt a nyugat-európai országok magas árszínvonala, másrészt az ugyanezen országokkal megromlott diplomáciai-gazdasági kapcsolatok következtében. Az orosz turisták számára egyre vonzóbbá válnak a belföldi úti célok, amelyeket az előzőeken túl a nemzetközi utazásban megnőtt veszélyfaktor miatt is előnyben részesítenek.

Második hipotézisem, az elsőhöz kapcsolódva, arra vonatkozik, hogy melyek az orosz piac zsugorodásának következményei az európai turizmusra nézve. Az orosz turisták számának csökkenése rövid távon nagyon jelentős bevételkiesést okoz, kiváltképp a közép-kelet-európai országok számára. Feltevésem szerint azonban Európa turizmusa továbbra is bővülni fog. Néhány év távlatában pedig az orosz turisták beutazása ismét dinamikus növekedésbe kezd.

1.3. Kutatásmódszertan

1.3.1. Szakirodalom

Kutatásom során igyekeztem minél többféle és minél szélesebb spektrumú nézőpontot megvizsgálni, a különböző megközelítéseket pedig hiteles források alapján bemutatni. A gazdasági elemzésekhez különböző jelentések, publikációk és adatbázisok adtak segítséget, amelyeket elsősorban a *Világbank (World Bank)*, a *Nemzetközi Valutaalap (IMF)*, a *Világgazdasági Fórum (WEF)*, az Európai Tanács statisztikai oldala (*Eurostat*) és az orosz állami statisztikai hivatal, a *Rosstat* tettek közzé. A turizmus-specifikus részeket a *Turisztikai Világszervezet (UNWTO)*, az *Utazási és Turisztikai Világtanács (WTTC)*, az *Európai Turisztikai Bizottság (ETC)*, az *Orosz Állami Turisztikai Hivatal*, és a *Magyar Turizmus Zrt.* szakmai kiadványai és kutatásai alapján állítottam össze.

A kulturális, történelmi, és politikai összefüggéseket szakértők publikációiból, disszertációkból, különböző szervezetek hivatalos álláspontját tükröző tájékoztatók anyagaiból és vonatkozó cikkekből igyekeztem leszűrni. A felhasznált publikációk szerzői közül kiemelném *Sz. Bíró Zoltán* Oroszország-szakértőt, akinek munkáiban nagyon sok értékes információra leltem. A releváns cikkek és elemző írások legtöbbször a *The Moscow Times*, a *Russia Beyond The Headlines*, a *Sputnik News* és a *TASS* hírügynökség közölte, magyar nyelvű médiumok közül pedig a *Rubicon* folyóirat és az Alapítvány az Orosz Nyelvért és Kultúráért, illetve a Ruszisztikai Központ által működtetett *oroszvilag.hu* weboldal írásai voltak segítségemre.

1.3.2. Primer kutatás módszerei

Saját kutatásom legfontosabb eszköze egy felmérés elvégzése volt, online kérdőív formájában, amelyet orosz nyelven, kifejezetten orosz nemzetiségűek tölthettek ki. Az összesen 100 fős válaszadói csoport tagjai Oroszország legkülönbözőbb tájairól származnak, néhányuk külföldön él. A felmérés kérdései az utazási szokásaikat, illetve azok esetleges változásait igyekeztek körbejárni, így az eredményeket az erre vonatkozó részben (4.3.4. fejezet) közlöm, összehasonlítva egy hivatalos, a Turisztikai Világszervezet által végzett kutatás megállapításaival. A kérdőív teljes szövegét és a részletes eredményeket az *III. sz. melléklet* tartalmazza.

A másik alkalmazott kutatási módszerem egy-egy mélyinterjú készítése volt a témában jártas szakemberekkel. A geopolitikával foglalkozó Ljubov Shishelina-t, az Orosz Tudományos Akadémia Európa Intézetének osztályvezetőjét e-mail-es megkeresés formájában kérdeztem arról, hogy milyen viszony áll fenn Oroszország és Európa (kiváltképp az EU) között, míg a legaktuálisabb események turisztikai oldalról való megközelítését hallhattam személyes interjú keretében Országh Juliannától, aki a Robinson Tours beutaztatási részlegének vezetője, és Orosz Ildikótól, aki a Blaguss Utazási Iroda referense. Az ő segítségük és szakértelmük rendkívül hasznos információforrást jelentett számomra. A mélyinterjúk kérdései a *IV. sz. mellékletben* olvashatók.

2. A SOKSZÍNŰ OROSZORSZÁG

A Föld területének körülbelül 1/9-ed részét lefedő hatalmas Oroszország az egyik legszínesebb kultúrával rendelkező ország a világon. Változatos domborzatának és éghajlatának köszönhetően rengeteg természeti kincs és nyersanyagforrás található területén, ami alapjaiban határozza meg gazdasági profilját, és lakossága életének számos aspektusát. A természet és ember alkotta vonzerőkben gazdag ország így a belföldi és a beutazó turizmus számára is bőséges lehetőséget kínál, de az orosz lakosságban a kiutazó turizmus egyik legnagyobb piaci potenciálja is rejlik. Ezért nagyon fontos, hogy rálássunk a népesség alakulását és az egyének gondolkodásmódját befolyásoló tényezőkre: a társadalmi felépítés sajátosságaira, az etnikai sokszínűsége, a demográfiai folyamatokra, és a vallási tényezőkre, amelyek szintén fontosak az átlag orosz ember életében. Az idegenforgalom alakulását emellett a gazdasági környezet és az infrastrukturális adottságok is jelentős mértékben befolyásolják, ezért szükséges ezek vizsgálata is.

2.1. Földrajzi és éghajlati sajátosságok

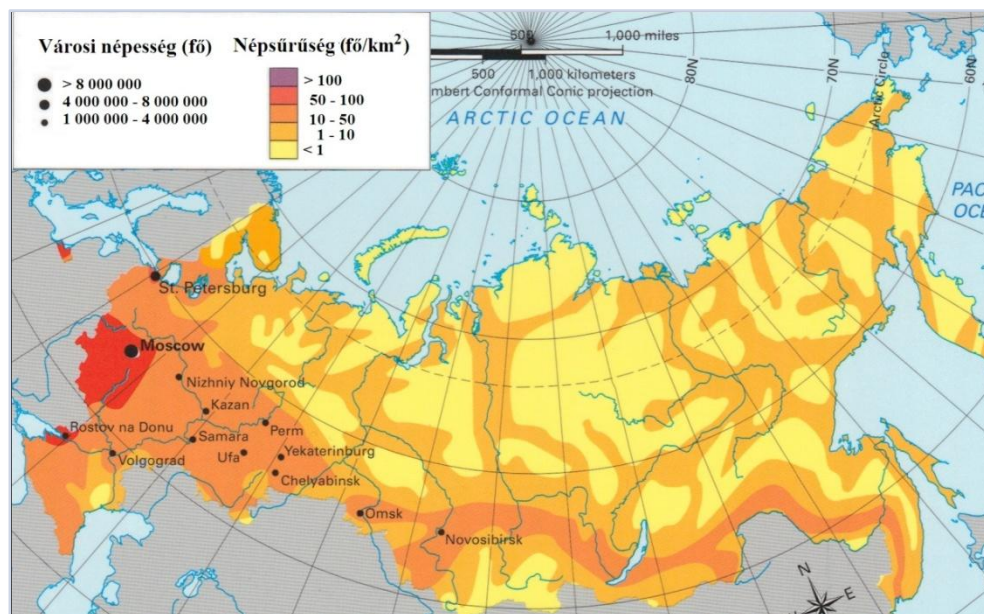
Oroszország összterülete 17,1 millió négyzetkilométer, s ezzel a szinte elképzelhetetlenül hatalmas területtel a Föld legnagyobb országának számít. mely összesen 11 időzónán ível át. Nagyobb része Ázsiához, míg valamivel több, mint 4 millió négyzetkilométernyi területe Európához tartozik. (CIA: *The World Factbook*, 2015.11.15, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/rs.html> [Olvasva: 2015.08.29])

Hatalmas kiterjedése miatt az éghajlata és domborzata rendkívül változatos. Az ország túlnyomó részben a mérsékelt éghajlati övezetbe tartozik, ugyanakkor nem ritkák a szélsőséges időjárási viszonyok sem: az arktikus északi területeket és a tundra övezetben fekvő tájakat hosszú és hideg tél és hűvös nyár jellemzi, míg a szubarktikus területeken már melegebb nyarakkal számolhatunk. A Fekete-tenger és a Kaszpi-tenger vidékén pedig egyenesen mediterrán jellegű, szubtrópusi időjárás teszi lehetővé a turizmus virágzását. Ennek köszönhetően, bár az országot rendkívül hosszú tengerparti szakasz övezi, a Fekete-tenger partvidékén található a legnépszerűbb üdülőhelyek.

Oroszország felszínét többségében hatalmas síkságok borítják, ugyanakkor bővelkedik hegyvidékekben, tűzhányókban is. Az Urál-hegység alkotja a két kontinens közti természetes határt. Kiemelkedően fontos megemlíteni a terület gazdag vízrajzát is, amely mintegy kétszázezer tavat és gazdaságilag is jelentős, hosszú folyókat, csatornarendszereket foglal magába. Csatornarendszereinek köszönhető például az, hogy Moszkva városát öt tengerről is meg lehet közelíteni vízi úton. (Wikipedia, <https://hu.wikipedia.org/wiki/Oroszorsz%C3%A1g#Domborzat> [Olvasva: 2015.08.23])

2.2. Demográfiai folyamatok

Míg területi nagyságát tekintve az első, lakóinak száma alapján Oroszország jelenleg a kilencedik helyet foglalja el a világranglistán, 143 457 000 fős lakossággal (ENSZ, 2015) A legalacsonyabb népsűrűségű országok csoportjába tartozik, melynek legfőbb oka a szélsőséges éghajlati viszonyokkal rendelkező területek dominanciája. Míg a népsűrűség 8,4 fő/km² az ország ázsiai részén, az Európához tartozó országrészben ez a szám körülbelül 26 fő/km². Az 1. ábrán jól megfigyelhető, hogy míg Szibéria tájai néhol szinte lakatlanok, addig az ország európai részén 100 millió fő koncentrálódik. (*Russia: Really Part of Europe?* The Globalist 2014.10.17. <http://www.theglobalist.com/russia-really-part-of-europe/> [Olvasva: 2015.09.03])

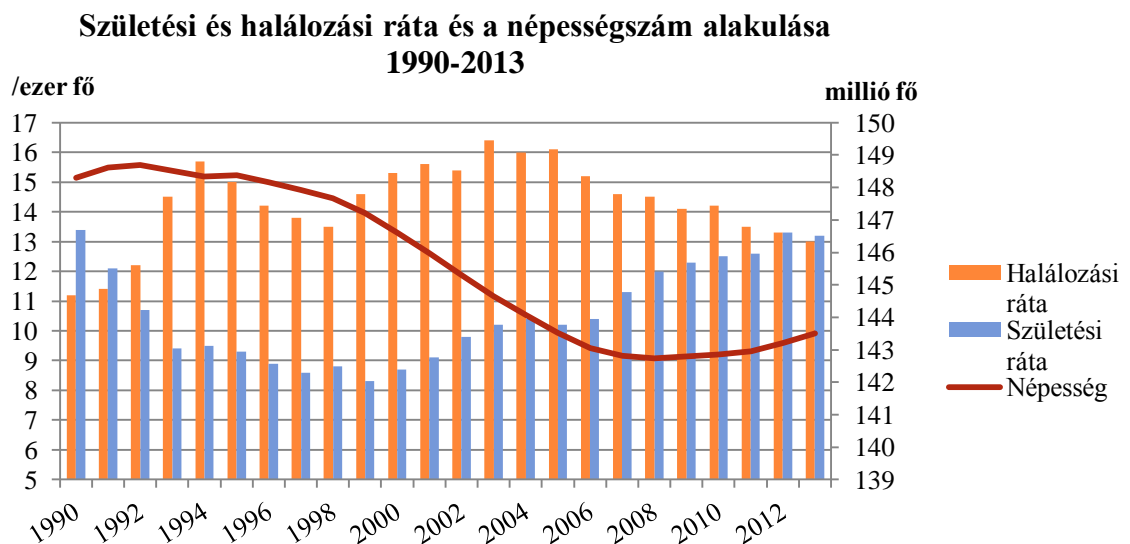

1. ábra Népsűrűség megoszlása

Forrás: Boston University, ED101 project,
<http://ed101.bu.edu/StudentDoc/Archives/ED101fa10/mogavero/images/populationrussia.jpg>

Az összlakosság körülbelül 74%-a él a nagyvárosok és azok agglomerációs körzeteiben. Ilyen nagyvárosok például Moszkva, Szentpétervár, Novoszibirszk, Jekatyerinburg és Nyizsnyij Novgorod, az orosz Távol-Keleten pedig Vlagyivosztk és Habarovszk. (Rosstat, 2015)

Több évtizede jellemző, és az elemzések szerint még jó ideig folytatódó tendencia a népsűrűség további csökkenése és a lakatlan területek számának növekedése. A demográfiai változásokat szemlélteti az alábbi diagram, amelyből kiderül, hogy a '90-es évektől a népesség a természetes növekedése zuhanórepülésbe kezdett, évente átlagosan 0,5%-os népességszám-csökkenést okozva.

2. ábra Természetes növekedés és a teljes népességnövekedés összefüggése
Forrás: Világbank adatai alapján saját szerkesztés

A népességnövekedés lassú megindulása többek között a migrációs politikával is szoros összefüggésbe hozható. Az orosz vezetés 2006-ban a bevándorlás folyamatát egyszerűsítő intézkedéseket hozott, segítve ezzel a volt szovjet társállamokból az orosz etnikumú érkezőket, de számos más nemzetiségű bevándorlónak és vendégmunkásnak is célpontja Oroszország. A prognózisok szerint azonban a népesség növekedésének az elmúlt években tapasztalt lassú javulása nem lesz tartós, a Világbank legfrissebb elemzése szerint ugyanis 2050-re a legjobb esetet tekintve is minimum 2 millió fővel csökkenhet az orosz népesség miközben a még mindig alacsony termékenységi ráta miatt előregedő társadalom is gondot okozhat

majd az orosz gazdaság fejlődésében. (Világbank: *Russia Economic Report 34: Balancing Economic Adjustment and Transformation*, 2015.09.30 http://www-wds.worldbank.org/external/default/WDSContentServer/WDSP/IB/2015/10/09/090224b083135111/1_0/Rendered/PDF/Russia0economy0t0and0transformation.pdf [Olvasva: 2015.09.03])

Korosztály szerinti megoszlás
e: előrejelzés

	2010	2020e
0-4	5,4%	5,4%
5--14	9,6%	11,3%
15-24	14,4%	9,9%
25-34	16,3%	14,7%
35-44	13,6%	16,1%
45-54	15,7%	13%
55-64	12,1%	14,1%
65-74	7,4%	9,7%
75-84	4,6%	4,3%
85+	0,9%	1,4%

1.táblázat Az orosz lakosság korosztály szerinti megoszlása

Forrás: ETC Market Insights: Russia, 2010. június

A jelenlegi korosztálybeli megoszlást a legutóbbi, 2010-es orosz census alapján, illetve a 2020-ra jóslt adatokat az ENSZ előrejelzése szerint láthatjuk az 1. táblázatban. Az ENSZ szerint a gyermekek és fiatalok (0-24év) száma 13%-kal csökken majd, a 25-29 éveseké pedig 7%-kal, miközben a 60 évnél idősebbek száma 20%-kal fog megnőni. (ETC, 2010: *Market Insights: Russia*) A természetes szaporulat növelése érdekében 2006-ban fontolóra vették a szovjet korszakban alkalmazott gyermektelenségi adó ötletét, de ez mindeddig nem került bevezetésre. (SUDAKOV, D.: *Childless Russian families to pay taxes for their social inaction*, Pravda 2006.09.15, <http://english.pravda.ru/russia/economics/15-09-2006/84467-childless/> [Olvasva: 2015. 11.23])

A népességfogyás és az elöregedő társadalom a turizmusiparra nézve is kihívást jelent, ugyanis az orosz turista átlagéletkora 35-40 év, vagyis a középkorú lakosság utazik a legnagyobb kedvvel – ezt saját kutatásom is igazolja, amelyet a 4.3.4. fejezetben mutatok be.

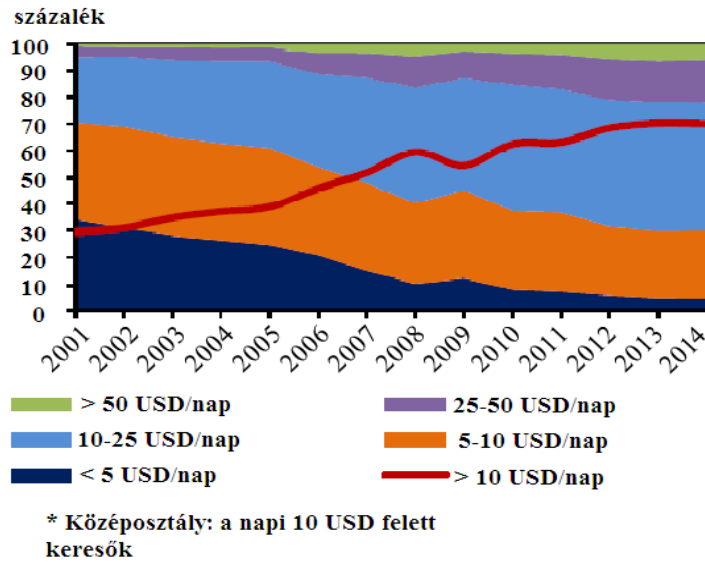
2.3. Társadalom, etnikumok

A mai orosz társadalom felépítését erősen befolyásolja az ország történelmi-politikai múltja, a cárizmus és kommunizmus egyaránt. Az oroszok kultúrájában különösen fontosak az emberi kapcsolatok, így sok esetben a kapcsolati tőke határozza meg az egyén vagy csoport felemelkedését. A mai vagyoni egyenlőtlenségek növekedése a Szovjetunió felbomlásával kezdődött, amikor a tömeges privatizáció előnyeit csak egy szűk réteg élvezhette. Közülük kerültek ki a nemzeti vagyont és hatalmat birtokló oligarchák. A kapcsolatokon alapuló irányítás negatívumainak jelei figyelhetők meg a Transparency International¹ 2014-es felmérésének adataiból, mely szerint Oroszország a világ legkorruptabb államai közé tartozik, CPI (Korrupció Érzékelési Index) pontszáma 27 volt, amellyel a 136. helyen végzett a vizsgált 175 ország közül.

Egy másik kutatás alapján, amelyet a vezető pénzügyi vállalat, a Credit Suisse végzett, az orosz háztartások összes vagyonának 87%-át a lakosság körülbelül egytizede birtokolja. Jelenleg körülbelül 90 fő az orosz dollármilliárdosok száma, ebben az USA és Kína után a harmadik a világon) s 92 ezer fő pedig dollármilliomos. Mindeközben 2015-ben a teljes lakosság körülbelül 16%-a, mintegy 23 millió ember él a létminimum alatt, amelyet havi 9662 rubel (48 ezer forint/5 dollár) jövedelemszinten határoztak meg. (WHEATLEY, M.: *Poverty Rate in Russia Jumps to 16%*, Russia Insider, 2015.06.12, <http://russia-insider.com/en/business/poverty-rate-russia-jumps-16/ri7961> [Olvasva: 2015.10.14]) A szegénységi ráta ideji megugrása a következő fejezetekben részletezett gazdasági recesszióval hozható összefüggésbe.

¹ A szervezet a korrupció mértékét és okait kutatja a világ minden országában. A CPI index skálája: 0 – nagyon korrupt, 100- nagyon tisztának érzékelt.

Társadalom jövedelemszint szerinti megoszlása és a középosztály* bővülése, 2001-2014

3. ábra Az orosz társadalom megoszlása és a középosztály bővülése
 Forrás: Világbank, 2015 szept.: *Russia Economic Report*

A 3. ábrán láthatjuk az orosz lakosság jövedelemszint szerinti százalékos megoszlását, kiemelve a középosztály méretének változását. Középosztályba soroljuk az orosz lakosság körülbelül 70%-át, ami idegenforgalmi szempontból is nagy jelentőséggel bír, hiszen az erős középosztály jelenti az igazi turisztikai potenciált – így ennek látható erősödése is szerepet játszott a később bemutatott orosz kiutazások számának dinamikus növekedéséhez.

Oroszország társadalmi felépítésének szempontjából azt is fontos kiemelni, hogy rendkívül soknemzetiségű országról van szó. A legutóbbi, 2010-ben végzett orosz census alapján több mint 190 etnikai csoport van jelen az országban. A népesség 80,9%-a orosz nemzetiségű, a második legnagyobb csoportot pedig a tatárok alkotják, 3,9%-kal, őket követik az ukránok, 1,4%-át képviselve a lakosságnak. További körülbelül 1-1%-ban vannak jelen a baskírok, csuvasok, illetve a kaukázusi területeken élő csecsenek, örmények és avarok.

Orosz nemzetiségűek nagy létszámban, nagyjából 20-30 millióan élnek külföldön is. Legnagyobb arányban, körülbelül 15 millió fő a volt szovjet társállamokban, ezen belül 1,5 millióan a balti országokban telepedtek le, jellemzően a Szovjetunió idejében. Egyes becslések szerint körülbelül egymillió orosz vándorolt ki Izraelbe, 850 ezer az USA-ba és 200 ezer a nyugat-európai országokba. (ETC, 2010: *Market Insights: Russia*)

2.4. Vallás

Az orosz történelemben kiemelkedő fontossággal bír a vallás. A Kijevi Rusz szláv törzseit I. Vlagyimir egységesítette a görögkeleti keresztény hit felvételével 988-ban, ezzel megalakult az orosz ortodox egyház, amely az egységes orosz nép szimbólumává vált a 13.-15. századi mongol uralom alatt. A tatárok elűzése után a keleti keresztény vallás térhódításával Moszkvát a „harmadik Rómaként” kezdték emlegetni². (BEIER, B. 2007) A következő évszázadokból megmaradt illetve újjáépített vallási emlékhelyek, központok és ereklyék ösztönzik az oroszországi vallási turizmus illetve a városnéző turizmus fejlődését is, hiszen például a különleges ortodox templomok és kolostorok jelentik a legszínesebb látnivalókat az országban.

A cári Oroszország évszázadai folyamán virágzó és erős ortodox egyház pozícióját és intézményeit azonban szinte teljesen lerombolta az 1917-es forradalmat követő rendszer, amely száműzetésre ítélte a vallást. Dr. Gyóni Gábor, az ELTE BTK Történeti Ruszisztikai Tanszék tudományos segédmunkatársának cikke szerint az 1897-es népszámlálás adatai azt mutatják, hogy az Orosz Birodalom lakosainak 69,3%-a vallotta magát pravoszláv³ vallásúnak és 11% muzulmánként. Ezzel szemben a Szovjetunió 1937-es népszámlálásakor csupán 25% vállalta ortodox vallását, 5% muzulmán hitét, s a lakosok 25,38%-a, vagyis negyede vallotta magát a rendszernek tetsző ateistának. (GYÓNI, G.: *Az Orosz Birodalom és a Szovjetunió népei*, 2011.01.29 <http://www.oroszvilag.hu/?t1=tortenelem&hid=1616> [Olvasva: 2015.10.26])

A kommunizmus évei ma is érzékeltetik hatásukat, azonban a rendszerváltás után a vallásukat vállalók és gyakorlók száma újra elérte, néhol meg is haladta a 19. századi arányokat. A Levada Center⁴ 2012-es felmérése szerint az oroszok 79%-a

² A „Moszkva a harmadik Róma - negyedik nem lesz” elmélet Filofej pszkovi szerzetes nevéhez fűződik.

³ Pravoszláv egyház: keleti ortodox kereszténység (szláv nyelvekben használatos elnevezés).

⁴ A Levada Center az egyik legnagyobb orosz, nem-államilag finanszírozott kutatóintézet. <http://www.levada.ru/eng/>

vallotta magát ortodox kereszténynek, 6% muszlimnak és összesen 3% zsidónak, katolikusnak vagy protestánsnak, és csupán csak 5% ateistának.

Vlagyimir Putyin elnöksége alatt az egyház és az állam egymást támogató kapcsolata megszilárdult, sőt, egyes elemzések szerint az egyház politikai élettől való összefonódása jelentős méreteket öltött. A Levada Center fentebb említett kutatása erre is kitér; a válaszadók 10%-a gondolja úgy, hogy az egyháznak nagyon erős, míg 41% szerint elég jelentős politikai befolyása van.

(*Russia: The Orthodox spring*, Vatican Insider, 2012.10.16
<http://www.lastampa.it/2012/10/16/vaticaninsider/eng/world-news/russia-the-orthodox-spring-FEVKYWhv8Zl21xf1GuspgO/pagina.html> [Olvasva: 2015.10.26.]])

Láthatjuk tehát, hogy Oroszországban ma ismét fontos szerepe van a vallásnak és az egyháznak, amely a turisztikai attrakciók felújításának, állami gondozásának szempontjából előnyös feltételeket teremt az ország turizmusiparának. A társadalomra, a politikára illetve a nemzetközi megítélésre azonban nem feltétlenül pozitív az állam és az egyház összefonódása, ugyanis nem egy visszasságra derült már fény az elmúlt években. Ráadásul az ortodox egyház a nyugati liberális gondolkodást erős propagandával próbálja visszaszorítani (gondolhatunk itt például a homoszexualitás elítélésére, egyenesen üldözésére).

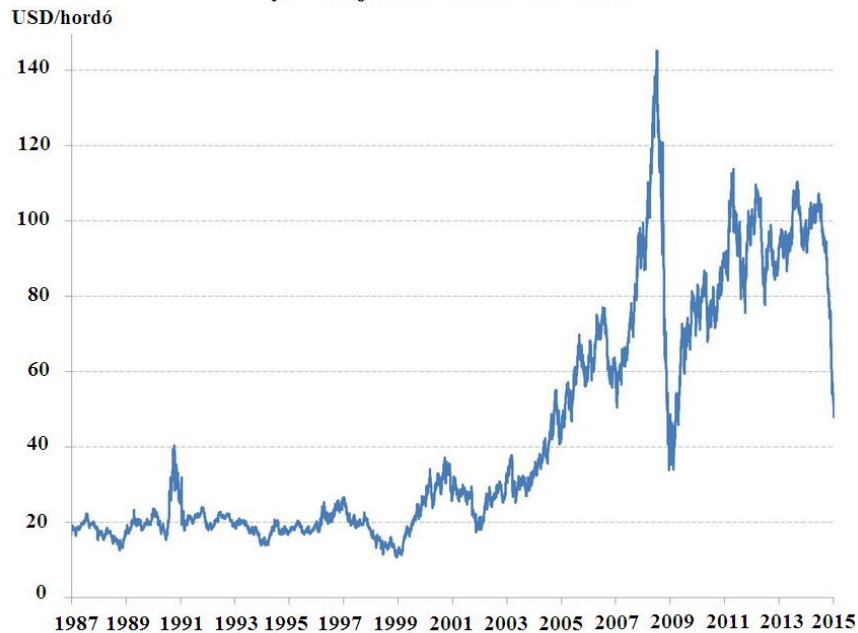
2.5. Gazdasági jellemzők

Az orosz gazdaság sajátos fejlődési úton ment keresztül az elmúlt évtizedek során, amelyet a Szovjetunió időszakában még a kommunista rendszerekre jellemző tervgazdálkodás határozott meg. Ez egy lényegében zárt, mesterségesen fenntartott, központilag irányított gazdaságot jelentett. A rendszerváltást követően azonban a piacgazdaságra való áttérés, a világgazdaságba való bekapcsolódás, a tömeges privatizációk és nem utolsósorban a világpiaci energiakonjunktúra jelentős változásokat hoztak az orosz gazdaság jellegét tekintve. Főként az utóbbi tényező az, amelynek kedvező alakulása miatt Oroszország ma a vásárlóerő-paritás (Purchase Power Parity - PPP) szerint számított GDP alapján - amely 2014-ben 3473,8 milliárd dollár volt - a világ hatodik legnagyobb gazdasága. (IMF, 2015)

Az energiapiac alakulása azért olyan fontos az ország számára, mert bevételeinek nagy részét, több mint 50%-át a nyersanyagok és olajszármazékok exportja, és az energia szektor GDP hozzájárulása körülbelül 20-25%. Oroszország a világ legnagyobb nyersolaj-, második legnagyobb földgáz- és harmadik legnagyobb kőolaj-kitermelője, Szaúd-Arábia és az Egyesült Államok után. Így az olajárak ingadozása mindig is kritikus pont volt és jó ideig az is marad az ország teljesítményének alakulásában. (EIA: *International Energy Data and Analysis: Russia* 2015.07.28 <http://www.eia.gov/beta/international/analysis.cfm?iso=RUS> [Olvasva: 2015.11.29.]

A Szovjetunió felbomlását követő években például, a kezdeti nehézségek ellenére az orosz gazdaság 1997-re növekedésnek indult. Egy év múltán, 1998-ban azonban Oroszország történelmének egyik legsúlyosabb pénzügyi válságába került, és külföldi hitelezőivel szemben fizetéképtelenné vált. E válság kialakulásában és súlyosbodásában többek között a visszaeső olajárak is fontos szerepet játszottak. A 4. ábrán láthatjuk, hogy ez a visszaesés azonban koránt sem volt annyira látványos, mint a 2008-09-es gazdasági világválság idején, amikor a 140 dollár/hordós csúcsponttól hirtelen 40 dollár alá zuhant az olaj hordónkénti átlagára.

Nyersolajár változása 1987-2015

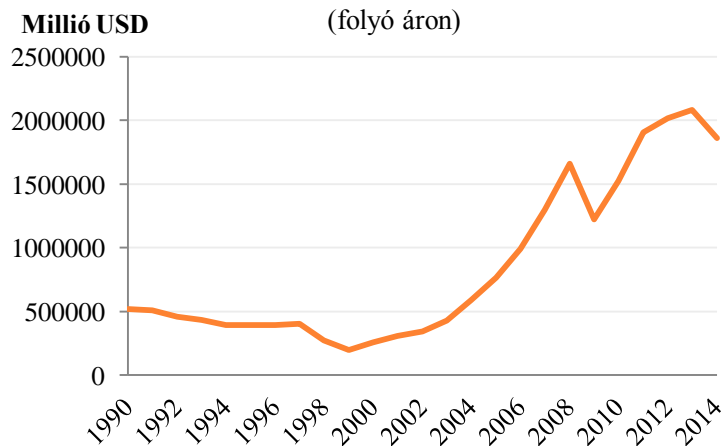
4. ábra A nyersolaj hordónkénti világpiaci árának alakulása

Forrás: <http://bettingthebusiness.com/2015/02/04/new-semester-new-era-of-oil-prices/>

Ez az elképesztő mértékű és gyorsaságú zuhanás nagyon rosszul érintette az orosz gazdaságot, ez a GDP változását szemléltető 5. ábrán jól látható. Azonban mégsem érte el az 1988-as válsághoz hasonló pénzügyi csőd állapotát - sőt, a meredek esés után viszonylag hamar talpra tudott állni. A gyors felépülés éppen annak köszönhető, hogy a megelőző években, a 2000-es évek eleje óta, a nyersanyagok világpiaci ára ugrásszerűen emelkedett, így ezzel párhuzamosan az orosz gazdaság is nagymértékű fejlődésnek indult. A gazdasági teljesítmény gyors ütemben emelkedett, évente átlagosan 7-8%-os GDP növekedést produkálva. (CIA, *The World Factbook*)

GDP 1990-2014

(folyó áron)

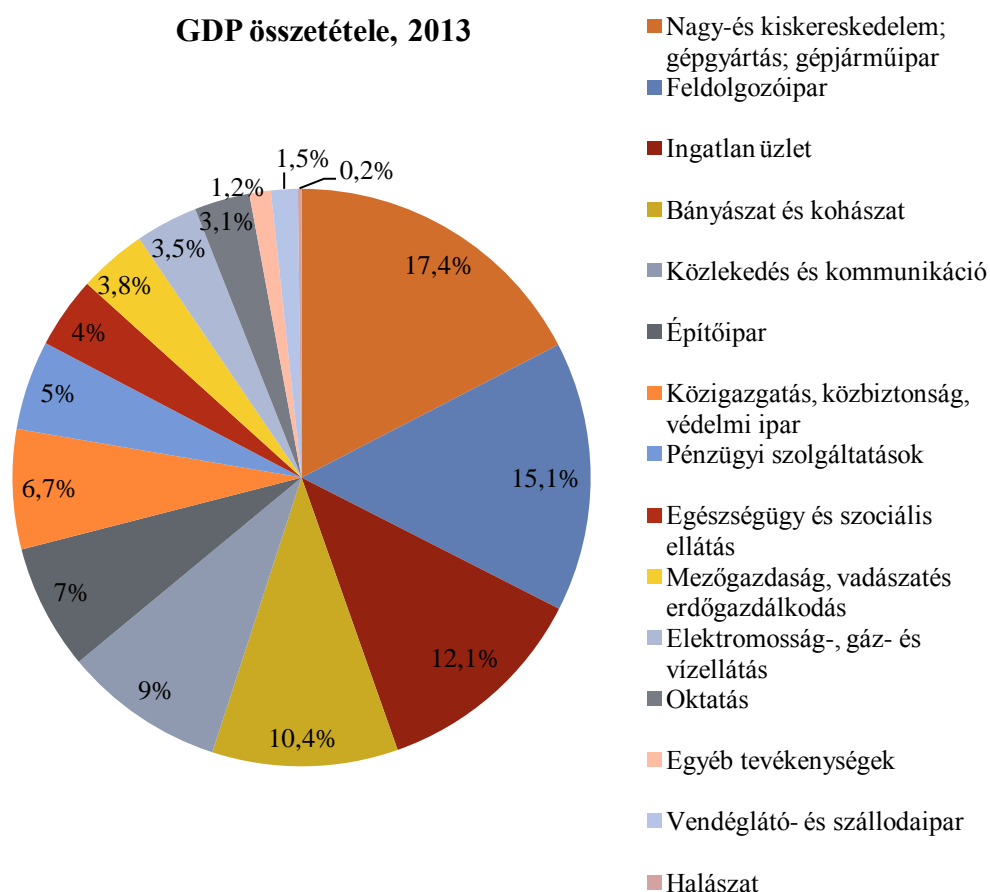

5. ábra Az orosz GDP alakulása

Forrás: Világbank adatai alapján saját szerkesztés

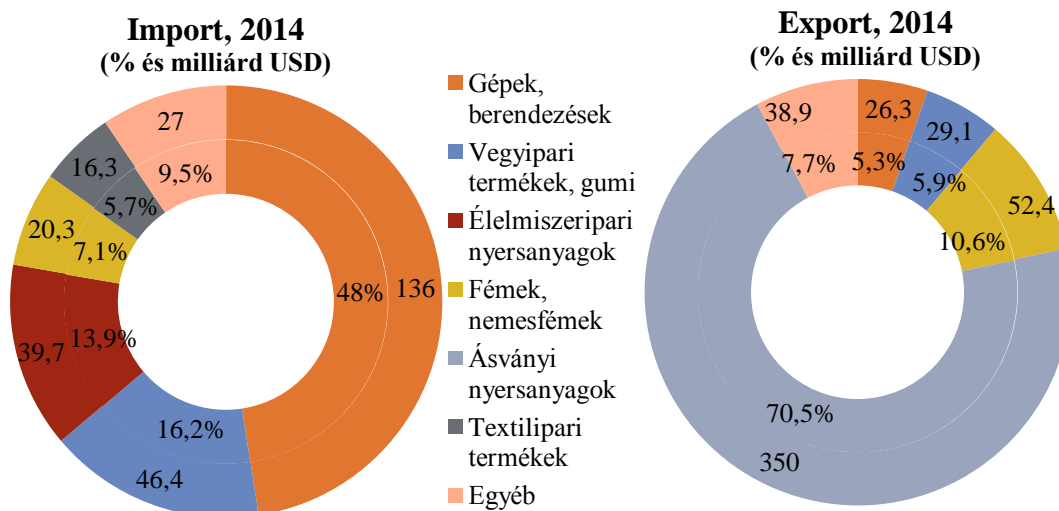
A gazdasági ciklusok folyamatában az oroszok 2014-ben és idén ismét recessziós időszakot élnek meg. A 2015-ös év újabb olajár-mélyrepülése most is közrejátszik az orosz teljesítmény csökkenésében, de nem az egyedüli oka annak. A további okokat a 3.2.-es fejezetben vizsgálom részletesen.

A gazdasági ágazatok közül a legnagyobb, 60%-os hozzájárulást a GDP-hez a terciér szektor adja, majd 36%-os hozzájárulással következik a szekunder, és 4%-os részesedéssel a primer szektor. A hatalmas nyersanyagkészlettel rendelkező országban a legfőbb húzóágazatokat a fémkohászat, a kőolaj- és földgáz-kitermelés illetve feldolgozás, az acélgyártás, gépgyártás, fegyvergyártás és a vegyipar jelentik. A mezőgazdasági ágazatok közül kiemelkedő a halászat és az erdőgazdálkodáson alapuló iparágak (pl. papírgyártás). (Rosstat: *BRICS Joint Statistical Publication, 2015* http://www.gks.ru/free_doc/doc_2015/BRICS_ENG.pdf [Olvasva: 2015.11.02])

6. ábra Legfontosabb gazdasági iparágak GDP arányos megoszlása, 2013
 Forrás: Rosstat adatai alapján saját szerkesztés

Az ország teljesítményének jelentős része, körülbelül 14-15%-a származik az export tevékenységből, ami 2014-ben 496,9 milliárd USD forgalmat generált. Az összes kivitelhez kiemelkedően magas arányban, 68%-ban járul hozzá az energiahordozók exportja (nyers és feldolgozott formában), de fontos a fémek és drágakövek (például arany), a gép- és járműipari termékek, és a vegyipari termékek kivitele is. Az alábbi ábrák a legfőbb export- és importcikkek arányát mutatják meg.

7. ábra Importcikkek megoszlása
Forrás: Rosstat adatai alapján saját szerk.

8. ábra Exportcikkek megoszlása
Forrás: Rosstat adatai alapján saját szerk.

Az ábrákról az is leolvasható, hogy Oroszország külkereskedelmi mérlege szufficites, vagyis a kivitelből több bevétele származik, mint amennyi pénzeszköz az importtermékek vásárlása miatt kifolyik az országból. Ettől függetlenül az ország jelentős mértékben függ bizonyos importcikkek zavartalan behozatalától is, csak úgy, mint a kivitelre szánt termékek felvevőpiacaitól. A 4.3.1. fejezetben pedig láthatjuk, hogy a turisztikai szolgáltatásokat tekintve éppen fordított a külkereskedelmi mérleg: Oroszország nemzetközi turizmusának szaldója erősen negatív.

2.6. Infrastruktúra, közlekedés

Oroszország GDP-jének körülbelül 3,4%-át költi infrastrukturális beruházásokra, amivel nem elég versenyképes a fejlett gazdaságokhoz mérten. A Világgazdasági Fórum (WEF) 2015-ös jelentése szerint ugyanis 148 vizsgált ország közül a 49. helyen áll infrastrukturális fejlettségét tekintve. Ezen belül is a legrosszabb pontszámot az utak (122. hely), a kikötők (81. hely), a reptéri infrastruktúra (79. hely) és a turisztikai infrastruktúra (54. hely) minőségére kapta. Ezzel szemben a vasútvonalak minősége szerint a 25. helyen végzett, amiből arra következtethetünk, hogy a vasúthálózat fejlesztésére kiemelt figyelmet fordít az ország vezetése. Ez nem meglepő, hiszen az ipari kereskedelmi szállítás legfőbb eszközeként szolgáló, jórészt szovjet érában épült vasútvonalak felújításra szorulnak. (WEF: *Travel and Tourism Competitiveness Report 2015* <http://reports.weforum.org/travel-and-tourism-competitiveness-report-2015/economies/#indexId=TTCI&economy=RUS> [Olvasva: 2015.11.23])

A közlekedési infrastrukturális fejlettség összehasonlítása, 2011						
	(ezer km)	Oroszország	EU28	USA	Japán	Kína
Úthálózat		841	5000	4192	978	3454
Autópálya hálózat		51	71,4	91,8	7,9	84,9
Vasúthálózat		85,2	216,2	204,6	20,1	93,2
Elektromos vasútvonalak		43,2	114		12,4	34,3
Hajózható belső vízi utak		101	41,5	40,2	..	124,6
Olajvezetékek		241	37,8	295,1	..	83,3

2. táblázat A közlekedési infrastrukturális fejlettség összehasonlítása
Forrás: Eurostat: *EU transport in figures, Statistical Pocketbook, 2014*

A 2. táblázatból kiderül, hogy mennyiségi szempontból viszont Oroszország versenyképes a legfejlettebb gazdaságokkal szemben, főleg ha a népsűrűség-arányokat is figyelembe vesszük. Ebben az összehasonlításban is kiemelkedik a lakott területek sűrű vasúthálózata, amely a kereskedelmi szállítás mellet az ország teljes utasforgalmának 30%-át biztosítja, és turisztikai jelentőséggel is bír például a híres transz-szibériai expressz. (The Ministry of Transport of the Russian Federation: *Transport trends and challenges in the Russian Federation*, online prezentáció, 2011.09.06, https://www.unece.org/fileadmin/DAM/trans/doc/2011/wp5/06_WP5-RF-Presentation-ENG.pdf)

A vasúthálózat fejlesztésénél még nagyobb és nehezebb feladat az utak silány minőségének javítása és az út menti infrastrukturális kiegészítő szolgáltatások jobb kiépítése. A belső, ritkán lakott területeken, ahol hatalmas távolságok vannak, komoly probléma az út melletti benzinkutak, vendéglátó egységek és néhol a civilizáció teljes hiánya. Az útminőség fejlesztése és sűrűbb kiépítése nemcsak a lakossági használat, hanem a logisztika szempontjából is fontos. Jelenleg az utaknak csak körülbelül 30%-a bírja el a nehézgépjárművek közlekedését. (KOLIK, RADZIWILL, TURDYEVA: *Improving transport infrasturcture in Russia*, 2015.03.25. <http://www.oecd.org/officialdocuments/publicdisplaydocumentpdf/?cote=ECO/WKP%282015%2911&docLanguage=En> [Olvasva: 2015.11.20.]

Ma már a légi közlekedés is körülbelül 30%-át bonyolítja a teljes utasforgalomnak. Általánosságban véve az orosz reptéri infrastruktúra fejlettsége azért alacsony színvonalú, mert a regionális fennhatóságú kisebb repterek súlyosan alulfinanszírozottak - a nagyobb repülőterek viszont aránylag jól kiépítettek. A legnagyobb orosz nemzeti légitársaság, az Aeroflot adatai szerint Oroszországban 2013-ban 103,6 milliós utasforgalmat bonyolítottak a nemzetközi és az orosz légitársaságok együttevén. (Aeroflot: *Annual Report*, 2013 <http://www.annualreport2013.aeroflot.ru/en/business-description/market-position/russian-market/> [Olvasva: 2015.11.24])

A repülés népszerűségét azonban visszaveti, hogy egy átlagos utazás költségeit sokszor 50% körüli arányban képviseli csak a repülőjegy – állítja a Delfin tour operátor vezetője, Sergei Romashkin. Bár több külföldi low-cost légitársaság működött együtt Oroszországgal, a jelen geopolitikai események miatti keresletzuhanás az orosz piac elhagyását eredményezte. Az országnak pedig minden eddigi próbálkozása kudarcba fulladt egy saját fapados társaság létrehozására, a legutóbbi azért, mert a nyugat által bevezetett (a későbbiekben részletezett) gazdasági szankciók célpontjává vált. Ígéretes azonban a legújabb próbálkozás, az említett Aeroflot leányvállalataként létrejött Pobeda („Győzelem”), amely hihetetlenül alacsony (15 dolláros) kezdőárakkal mutatkozott be az nemzetközi piacon idén novemberben, egyelőre csak pozsonyi és bécsi úti céllal. (D'AMORA, D: *Falling Ruble Promises Renaissance for Russia's Tourism Industry* 2015.01.30. The Moscow Times, <http://www.themoscowtimes.com/business/article/falling-ruble-promises-renaissance-for-russias-tourism-industry/515173.html> [Olvasva: 2015.11.01])

3. OROSZORSZÁG ÉS EURÓPA KAPCSOLATA

Oroszország különossége a történelmi múltjában is megmutatkozik. A mindenkitől különálló, mindig a maga útját járó országot, mint gazdaság-hatalmi tényezőt a világtörténelem során betöltött szerepe miatt még akkor sem lehetett figyelmen kívül hagyni, amikor befolyása a világ alakulására csökkenni látszott.

Az oroszok Európában betöltött szerepe, illetve az európai országokkal fennálló mai és múltbeli kapcsolata mindkét fél számára meghatározó kérdéskörök. Többek által vitatott kérdés, hogy Oroszország európai országnak tekinthető-e. Nagy Péter orosz cár alapozta meg azt, hogy erre a kérdésre ma egyértelmű igen legyen a válasz. A szovjet éra külpolitikai irányvonala, a hidegháború korszaka és az új évezred konfliktusai azonban bizonytalanná és bonyolulttá tették az egymáshoz fűződő viszonyt.

A gazdasági és ezen belül a turisztikai kapcsolatokat tekintve Oroszország és Európa ma már nélkülözhetetlen partnerek, és kölcsönösen függenek egymástól. A geopolitikai események azonban megváltoztathatják, vagy – ahogy erre példát is látunk majd – meg is szakíthatják eme gazdasági kapcsolatokat.

3.1. Történelmi vonatkozások és gazdasági összefonódás

3.1.1. A cári Oroszország - „ablak Európára”⁵

A cári Oroszország egyik legmeghatározóbb uralkodója a I. Nagy Péter cár volt (1682-1725), aki saját utazásai során tapasztalta meg a nyugat-európai államok civilizációs fejlődését, s ezek mintájára saját hazájában is változások sorát indította el. Reformjaival, melyek éppúgy érintették az oktatást és a gazdasági fejlődést (iskolák alapítása, manufaktúrák és védővámok bevezetése, új adók kivetése, stb.), mint az emberek öltözködését és külsejét illető rendeleteket („szakálladó”), az emberek teljes életmódját igyekezett nyugat-európai mintára megváltoztatni. Egy rendkívül erős hadsereg kialakításával pedig Nagy Péter elérte, hogy az Orosz

⁵ A kifejezést a Szentpétervárra látogató Francesco Algarotti velencei gróf teremtette meg, majd a híres orosz költő-író, Alexander Puskin is így utalt a városra „A bronzlovas” c. költeményében (Cynthia H. Whittaker, E. Kasinec, Robert H. Davis: *Russia Engages to World, 1453-1825, 46.o.*)

Birodalom a 18. század legfontosabb háborújában, a hétéves háborúban már hangsúlyos hatalmi tényezővé vált.

(NIEDERHAUSER, E: *Kelet-Európa az európai hatalmi politikában*, Rubicon, 1997/5-6. http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/kelet_europa_az_europai_hatalmi_politikaban [Olvasva: 2015.10.21])

A Birodalom igazi nagyhatalommá válása II. (Nagy) Katalin cárnő 18. század végi uralkodása alatt teljesedett be. Uralkodása során egyrészt újabb területekkel bővítette a Birodalmat (például a Krím-félszigettel), másrészt rengeteget tett a művészetekért és a művelődésért, merkantilista gazdaságpolitikájának köszönhetően pedig az ország külkereskedelmi mérlege pozitív irányba változott.

(V. MOLNÁR, L: *II. Katalin. Észak Szemiramisza* Rubicon, 1999/9-10. http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/2_katalin_eszak_szemiramisza/ [Olvasva: 2015.10.21])

Nagy Péter és Nagy Katalin reformjai megnyitották az „ablakot” Európa és Oroszország között. A 19. század első felében két nagy filozófiai tábor különült el, a „szlavofilek” és a „nyugatosok”, akik ellentétesen ítélték meg ezt az orosz európaiságot, és eltérő fejlődési utat képzeltek el az Orosz Birodalom számára. A szlavofilek a konzervatív eszméket, főként az ortodox egyház felsőbbrendűségét az európai kereszténységgel szemben, és a pánszlávizmust hirdették, hangsúlyozva az orosz történelmi fejlődés egyediségét. A nyugatosok ezzel szemben az európai és az orosz történelem összefonódásait, hasonlóságait helyezték előtérbe. (ROMSICS, I.: *Közép- és/vagy Kelet-Európa? Egy terminológiai vita nyomában*, Rubicon 1997/05-06. <http://preview.mediacenter8.hu/www/index.php?page=kincstar&id=31> [Olvasva: 2015.11.20])

Ez a két filozófia jól mutatja az orosz társadalom megosztottságát az Európához fűződő viszonyban, és ez a megosztottság mind a mai napig jelentős maradt, amellet, hogy az orosz nép kulturális szempontból nagyon is európaivá vált. Erre világít rá Ljubov Shishelina geopolitikai szakértő is, aki hozzáteszi, hogy az oroszok viszont az ázsiai világot, annak kultúráját is jól ismerik és együtt élnek vele, ami más európai országról kevésbé mondható el – ezért is olyan különleges Oroszország.

3.1.2. A Szovjetunió időszaka

A két erőskezű uralkodót követő cárok uralma alatt a 19. században az Orosz Birodalom fokozatosan gyengült, és végül a 20. század elején a cárizmus helyébe az elmúlt évszázadok hagyományait felborító szocialista rendszer lépett. Ez az egész világ számára hatalmas történelmi jelentőséggel bírt, és a hidegháború vége után két évtizeddel még a mai világpolitikában és gazdaságban is érezheti hatását.

Luc Vaillancourt (1996) doktori disszertációjában értekezik az európai és az orosz kapcsolatok fejlődéséről a szovjet érárt részletesen elemezve. Vaillancourt kiemeli, hogy a szocialista rendszer alapját képező marxista ideológia valójában demokratikus irányvonalat jelentett a cárizmus megdöntése után. Lenin, aki nyugat-európai emigrációjából tért vissza, alapvetően nyugat-orientált elképzelésekkel kezdte meg a fiatal rendszer felépítését. Célja az volt, hogy a szocialista ideológia nemzetközi elismerést szerezzen. Nyitottságát jelezte az is, hogy 1921-ben meghirdette az Új Gazdaságpolitikát (New Economic Policy - NEP), ami a kapitalizmus néhány elemét emelte be a rendszerbe (például szabad belkereskedelem, vagy a magánvállalkozások részleges engedélyezése).

Ezzel szemben Sztálin uralma alatt teljesen más irányvonal és szabályozás került bevezetésre a Szovjetunióban. Sztálin csak ellenséget látott a nyugati világban, és Európa-ellenessége is rendkívüli méreteket öltött. A szovjet területeken működő nyugati vállalatok leányvállalatait bezáratta, és a kereskedelmi kapcsolatokat is szinte teljesen elvágta, így jelentéktelen mértékűre csökkentette az európai és a szovjet gazdasági kapcsolatokat. A világ elől való elzárkózás miatt azonban a gazdasági modernizálást biztosító befektetéseket nem lehetett kivitelezni, beáramló külföldi tőke hiányában. Így Sztálin nagy horderejű építkezései és ipari fejlesztései csak a mezőgazdasági szektor forráselvonásaival voltak lehetségesek, melynek következtében diktatúrája alatt mindennapos jelenség volt az éhínség.

Sztálin halála után megkezdődött az enyhülés a nyugati világgal szemben, Hruscsov irányítása alatt, aki bevezette a „békés egymás mellett élés” új politikai irányvonalát. Az őt követő Brezsnyev pártfőtitkársága idején történt egy nagyobb visszaesés a szovjet és a nyugat-európai hatalmak közti viszonyban – Vaillancourt elemzése szerint ennek egyik fő oka az volt, hogy az 1973-as és ’79-es olajválságok

miatt a nyugat-európai országok és szervezetek nem tudtak annyi hitelt folyósítani a keleti blokknak, amelyet az elvárt volna, így újra hűvösebbé válhatott a viszony.

Azonban az 1980-as évektől, Gorbacsov SZKP (Szovjetunió Kommunista Pártja) főtitkárrá válásától kezdődően megindult a nagyfokú enyhülés a nyugat és főként Európa irányába. Gorbacsov egyik, 1988 októberében tartott moszkvai beszédében⁶ így fogalmazott:

„**Nekünk, európaiaknak**, végtére is, a modern idők logikájával összhangban kell cselekednünk: nem háborúra készülni, nem megfélemlíteni egymást, nem a fegyvereink tökéletesítésén versengeni, és nem csak megpróbálni elkerülni a háborút, hanem megtanulni azt is, miként teremthetünk békét”.

(BARRINGER, F.: *Gorbachev Hails Kohl in Moscow, Saying the 'Ice Has Been Broken'*, New York Times, 1988.10.25. <http://www.nytimes.com/1988/10/25/world/gorbachev-hails-kohl-in-moscow-saying-the-ice-has-been-broken.html> [Olvasva: 2015.10.24])

3.1.3. A rendszerváltás és a bizonytalan gazdasági-politikai helyzet

A 20.század legnagyobb fordulópontjainak egyike a Szovjetunió felbomlása volt, melynek eredményeképpen az unió nemzetközileg elismert jogutódjaként létrejött az Orosz Föderáció.

Ahogy az előzőekben említettem, a nyugati világhoz való közeledés folyamatában a legnagyobb eredményeket Gorbacsov érte el, a „glasznosztj” (politikai nyíltság), a „peresztrojka” (a rendszer strukturális átalakítása) és az „uszkorenyije” (a reformok gyorsítása) programjaival széleskörű reformokat indított el a Szovjetunióban, amelyek felszámoltak a merev szocialista ideológiákkal. Nem avatkozott bele azokba az európai folyamatokba sem, melyek eredményeképpen a keleti blokk országokban sorra döntötték meg a szocialista kormányok.⁷

Emellett viszont a reformok elkerülhetetlenül a Szovjetunió szétesését is okozták, leginkább a nemzeti öntudatra ébredt szovjet társállamok heves elszakadási törekvései miatt. 1991 decemberében a Szovjetunió hivatalosan is. Ezután hozták létre a Független Államok Közösségét (FÁK), amely szoros külpolitikai, katonai és gazdasági együttműködést biztosít a tagországok között, az Orosz Föderáció erős

⁶ A beszéd a nyugat-német Helmut Kohl kancellárral való 1988. októberi találkozó után hangzott el Moszkvában.

⁷ A be nem avatkozás politikája vezetett el a hidegháború végéhez, és ezért 1990-ben Gorbacsovnak ítelték a Nobel-békedíjat.

dominanciájával. (HORVÁTH, J.: *Rendszerváltás: Az Európai Unió és Oroszország, História, 2009/07*)

A rendszerváltás nagy terheket rótt az egyébként is instabil gazdaságra. Ugyanis kommunista időszak Ötéves Terveiben az időszak végi eredményeket sokszor meghamisították⁸, ami a minőség rovására ment. A szinte csak a szocialista országokkal folytatott kereskedelem során ez nem vetett fel problémát, a piacgazdaságra való áttéréskor azonban a piaci versenyben a szovjet árucikkek sok esetben nem állták meg a helyüket silány minőségük miatt. Így a termékek és szolgáltatások exportja összesen 30%-kal csökkent 1991-ben, egy évvel később pedig további 29%-kal.

A nemzetközi hiteleknek köszönhetően - például a Nemzetközi Valutaalaptól – 1997-ben a rendszerváltás óta először az orosz GDP már pozitív növekedést mutatott. 1998 augusztusában azonban Oroszország az addigi legsúlyosabb pénzügyi válságát élte meg. Ebben szerepet játszott például az 1997-es ázsiai pénzügyi válság, az olaj világpiacon árának jelentős csökkenése, a költséges csecsen háború⁹, a nagymértékű korrupció és a rubel hiperinflációja. A válság utáni évben az orosz gazdaság ismét növekedésnek indult, 2000-ben már 10%-kal nőtt a GDP, s 2003-ban meghaladta a válság előtti, 1997-es szintet. (CHIDO & OWYANG: *A Case Study of a Currency Crisis: The Russian Default of 1998*, The Federal Reserve Bank of St. Louis 2002, <https://research.stlouisfed.org/publications/review/02/11/ChiodoOwyang.pdf> [Olvasva: 2015.10.24.]])

A 2008-2009-es gazdasági világválság hatására ismét gazdasági recesszió következett be, de addigra az állami jegybank tartalékai elérték a mintegy 600 milliárd dollárt, amelynek több mint egyharmadát fordították a pénzügyi szektor stabilizálására. Így az ország gazdasága viszonylag hamar, 2010-ben már ismét növekedést mutatott, noha a 4,5%-os GDP-növekvés közelében sem volt az addigi átlagos 7-8%-os évenkénti bővülésnek. (SZ.BÍRÓ, Z: *Kis orosz válságtan, Népszabadság, 2015.01.10*)

⁸ Részben a (sokszor) hamis eredményeken alapuló tervgazdálkodásos rendszer – részben pedig a rubel árfolyamának eltérő számításából adódó nehézségek, valamint a kor szovjet szakemberei által mért statisztikai adatok és számítások teljesen más jellegű módszertana - az oka annak, hogy a Szovjetunióról igen nehéz részletes és pontos statisztikai elemzést adni.

⁹ Csecsenföld Oroszország autonóm köztársasága. Az első csecsen háborúban (1994-1996) szabadságharc robbant ki a teljes függetlenségért, amit gyakorlatilag sikerült elérni, bár a világ nem ismerte el a területet szuverén államként. Az orosz felügyelet visszaállítása céljából éledt fel újra a konfliktus, a második csecsen háború (1999-2009) után viszont még a mai napig folynak gerillaharcok a köztársaság területén.

Ahogy a gazdaság alakulásában, úgy az új politikai irányvonal kijelölésében is akadtak problémás időszakok. A 90-es évek orosz külpolitikáját eleinte az új vezetés Nyugathoz való közeledése jellemezte, ami azonban hamar megosztottá tette a társadalmi és politikai fórumokat. Sz. Bíró Zoltán Oroszország-szakértő a Nemzet és biztonság című folyóiratban közölt háromrészes írásában így ír a kialakult nézetekről: „(...) jól látszik az orosz külpolitikai magatartás kétféle 'stílusa', egyfelől az 'atlanti', míg másfelől az 'eurázsiai'. Az előbbi szeretné európaivá formálni Oroszországot és minél gyorsabban visszailleszteni a világgazdaságba. Ez az irányzat Oroszországot megpróbálja mihamarább a G7-ek¹⁰ nyolcadik tagjává tenni, és figyelme leginkább az amerikai és a német magatartást követi.” Az „eurázsiai” szerepvállalás mellett állók viszont úgy gondolták, a nyugati országok még sokáig alárendeltként kezelik majd Oroszországot, és ezért inkább az ázsiai partneri kapcsolatokat kell erősíteni például a feltörekvő Kínával és Japánnal.

A nyugati közeledés nagy eredményei voltak a fegyverzeti állomány és haderő csökkentésére irányuló egyezmények (például a START-2). 1997-ben Clinton amerikai és Jelcin orosz elnök helsinki találkozója előre vetítette az oroszok G7-hez és a Kereskedelmi Világszervezethez (World Trade Organization – WTO) való csatlakozását is. Az orosz-európai kapcsolatokat azonban bizonytalanná tette a balti és a kelet-európai államok NATO (North Atlantic Treaty Organisation - Északatlanti Szerződés Szervezete) csatlakozásának kérdése, amit Oroszország mindvégig próbált megakadályozni, hiszen azok a területek így végképp a nyugati érdekszférába kerültek. Emellett a délszláv háború¹¹ eseményeiben való szerepvállalás is növelte az orosz és európai hatalmak közötti nézetkülönbségeket, valamint az Egyesült Államok iraki intervenciója¹² fokozta az amerikaiakkal szembeni gyanakvást és bizalmatlanságot az oroszokban.

(SZ. BÍRÓ, Z: *Oroszország és a posztszovjet térség biztonságpolitikája, 1991–2014 (I.-III.)* - Nemzet és Biztonság, 2014/3.-4.)

¹⁰ G8 országok: a G7-ek csoportja a világ 7 legfejlettebb gazdasága, melyből G8 lett Oroszország 1998-as csatlakozásával. Az informális szervezet csúcstalálkozóin a legfontosabb világgazdasági, pénzügyi, környezetvédelmi, társadalmi témákkal foglalkoznak.

¹¹ A 10 éven át tartó (1991-2001) véres balkáni konfliktusban a volt Jugoszlávia tagállamai vívták ki függetlenségüket, létrejött a független Szlovénia, Szerbia, Horvátország, Bosznia-Hercegovina, Macedónia, Montenegró és Koszovó (amelyet Oroszország és néhány szimpatizáns állam nem ismer el)

¹² 2003 és 2011 között Amerika a terrorizmus elleni harccal indokolta Irak megszállását, kritikusok szerint azonban az ország a szén-hidrogén forrásai miatt volt fontos célpontja az USA-nak, aki e források megszerzésével az olajpiaci pozícióját erősítette volna.

3.1.4. Oroszország és az Európai Unió gazdasági kapcsolatai napjainkban

A Szovjetunió szétesése azt is jelentette, hogy az addig a két szuperhatalom közötti eseményeket szinte tehetetlenül szemlélő Európa újra teret nyerhetett magának. Az európai integrációra való törekvés már az 1940-es években elkezdődött, és a folyamat eredményeként 1993-ban létrejött az Európai Unió (EU). (Wikipedia, https://en.wikipedia.org/wiki/European_Union [Olvasva: 2015.11.21]) A továbbiakban az orosz és európai gazdasági kapcsolatokat érdemes főképp az EU szintjén, a külkereskedelmi vonatkozásokat hangsúlyozva vizsgálni, mivel az orosz-európai gazdasági viszonynak ez az egyik legfontosabb aspektusa az ezredforduló után (amellett, hogy a gazdasági együttműködés a befektetésekben és más tőkeáramlásokban, például hitelrendszerekben is megmutatkozik).

Az erős kölcsönös függést mutatják azok az adatok, amelyek szerint 2013-ban Oroszország legfontosabb kereskedelmi partnere Kínát is megelőzve az EU volt, míg az Uniónak összességében a harmadik legnagyobb kereskedelmi partnere volt az Orosz Föderáció, az Egyesült Államok és Kína után. Oroszország nagyobb arányú függése abban is megmutatkozik, hogy teljes külkereskedelmének 49,6%-a irányul az EU felé, míg fordítva ez az arány „csupán” 8,4%.

Az EU oroszországi kereskedelmének egyenlege, 2004-2014

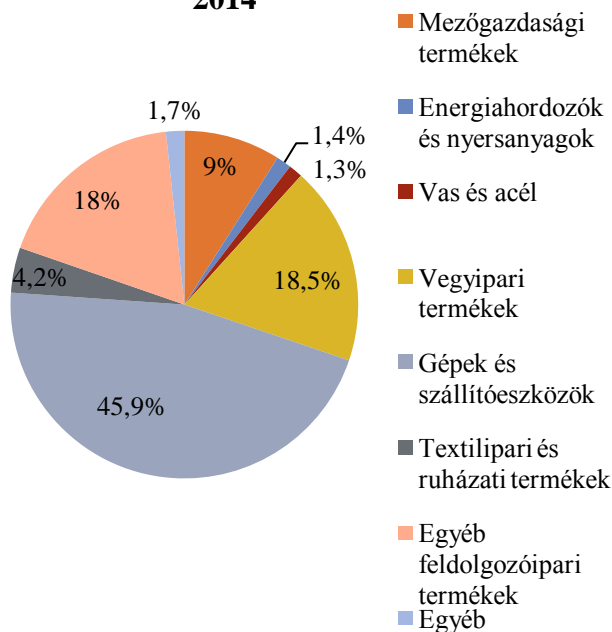

9. ábra Az EU Oroszországgal folytatott külkereskedelmének egyenlege
Forrás: Eurostat: European Union, Trade in goods with Russia, 2015, saját szerk.

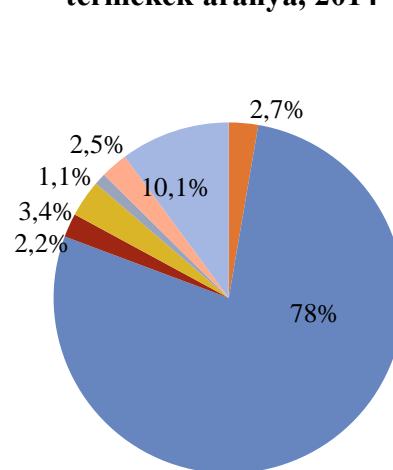
A 9. ábrán jól látszik, hogy Oroszország profitál többet a kölcsönös kereskedelemről, az EU szempontjából ugyanis az orosz külkereskedelmi egyenleg negatív. Azonban ez is az orosz függést bizonyítja, hiszen számára nagyobb bevételkiesést jelent a kereskedelmi kapcsolat teljes felfüggesztése. Az ábrán azt is

megfigyelhetjük, hogy a 2008-as válság óta az utóbbi két évben először ismét csökkenni kezdett mind az export, mind az import forgalma a két fél között, melynek okait később részletezem.

EU-ból importált termékek aránya, 2014

EU-ba exportált termékek aránya, 2014

10. ábra EU-ból importált termékcsoportok

11. ábra EU-ba exportált termékcsoportok

Forrás Eurostat: European Union, Trade in goods with Russia, 2015, saját szerk.

A 10. és a 11. ábra a két fél kereskedelmében résztvevő termékcsoportok arányát mutatja meg. Az Európai Unió legfőbb kiviteli cikkei a gépek, gépjárműalkatrészek és szállítóeszközök, amelyek mintegy 46%-át adják az Oroszországba irányuló összes kivitelnek, és további 18,5% illetve 9% a vegyipari és a mezőgazdasági termékek aránya. Általánosságban elmondható, hogy az orosz ipar fejlődését nagyban befolyásolja a nyugatról behozott alkatrészek, illetve a legmodernebb technológiák és a „know-how”-k importálása is, mivel az ország saját K+F (kutatás és fejlesztés) szektora jelentősen le van maradva az európai átlaghoz, és a fejlett gazdaságokban mért arányokhoz képest is.¹³

(Eurostat: *European Union, Trade in goods with Russia, 2015*, http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2006/september/tradoc_113440.pdf [Olvasva: 2015.11.25])

¹³Oroszországban a GERD (Gross Domestic Expenditures on R&D– Bruttó hazai költség a K+F szektorra) a GDP százalékában 1,11% volt, míg az európai átlag 2,06% volt 2011-ben. (Eurostat, 2012)

Az EU-ba érkező orosz importcikkek vizsgálva még szembetűnőbb egy nagy termékcsoport dominanciája: az energiahordozók és egyéb nyersanyagok közel 80%-át adják az orosz exportforgalomnak. Az Unión belül az orosz nyersanyagok legnagyobb arányban Németországba, Hollandiába, Lengyelországba és Belorussziába áramlanak. (EIA)

Összefoglalva elmondhatjuk, hogy bár Európa összességében kisebb arányban támaszkodik az Orosz Föderációra kereskedelmi forgalmát illetően, az értékes és nélkülözhetetlen olaj 30%-át tőle kapja. Sőt, például Finnország, a Baltikum és a Kelet-Európai országok nagy része szinte 100%-ban orosz földgáz-ellátásra szorul, emiatt még jó ideig ez jelentheti Oroszország számára a jó alkupozíciót és bizonyos erőfölényt is az EU-val szemben.

3.2. Az aktuális események és hatásuk

3.2.1. A 2000-es évek diplomáciai és identitásbeli kérdései

Az ismételt bezárkózás, vagy az EU-hoz való közeledés közötti választás Vlagyimir Putyin kezébe került az új évezred Oroszországában. Az orosz szakértő Ljubov Shishelina szerint az erősödő gazdasági kapcsolatokkal szemben az EU és Oroszország diplomáciai kapcsolata 2006-tól (amikor nem sikerült további 10 évre meghosszabbítani az együttműködési alapszerződést) stagnáló időszakba lépett, amin az egyéb események sem segítettek.

Putyin első, és legfontosabb intézkedése hatalomra kerülésekor az volt, hogy helyreállította a '90-es évek tömeges privatizációinak eredményeként meggyengült állami hatalmat. Lépésről lépésre ismét az államot tette Oroszország legbefolyásosabb tényezőjévé a nagy vagyonra szert tett oligarchákkal szemben. Ma az állam a nagytöbbségi tulajdonosa a három legnagyobb orosz olajtársaságból kettőnek is; a Rosznyefty-nek és a Gazpromnak, amikből jelentős jövedelme származik.

(Oligarchák, olaj és politika - a Jukosz-ügy háttere Origo, 2003.11.03.
<http://www.origo.hu/gazdasag/hirek/20031103oligarchak.html> [Olvasva: 2015.09.12])

A megerősödött Oroszország erődemonstrációkkal és kemény közbelépésekkel mutatta meg a világnak, hogy meg kívánja őrizni hagyományos érdekszféráját, emiatt a Putyin vezetésének kezdeti időszakában reményteljesen alakuló orosz-nyugati kapcsolatokat ismét felváltotta a kölcsönös bizalmatlanság és rosszállás.

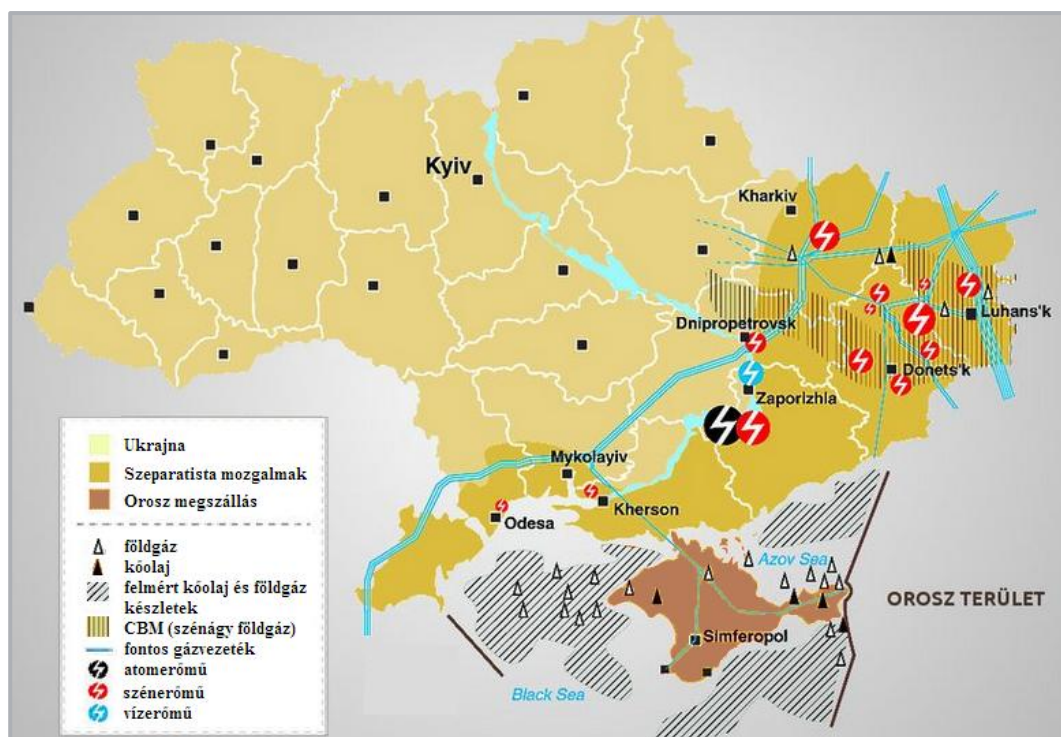
Két konfliktust állíthatunk érdekes ellentétbe ezen közbelépések kapcsán, amik alapján láthatjuk, hogy Oroszország a nyugati világtól való ismételt eltávolodást is vállalta a geopolitikai-hatalmi érdekeit előtérbe helyezve. Az 1990-es évek végén a nyugati hatalmak Koszovó függetlenségének kikiáltását segítették, Oroszországnak azonban ellentétes érdekei voltak. Egy etnikai alapon kivált terület függetlenségének elismerése és ennek precedens értékűvé válása ugyanis saját egységét veszélyeztette, hiszen az oroszországi kisebbségek szeparatista törekvéseit (például csecsen háborúk) is legitímálta volna. A későbbi grúz konfliktusban ugyanakkor éppen ezt használta fel pozíciójának erősítése érdekében. (LUDVIG, Zs.: *Oroszország és a Balkán: érdekek és politikák*, MTA Világgazdasági Kutatóintézet, 2011.05/88. <http://www.vki.hu/mt/mh-88.pdf> [Olvasva: 2015.10.30])

2008-ban Grúziában felkelés robbant ki az ország két területén, amelyet döntő többségben oroszok laktak. Az oroszbarát szeparatista mozgalmak külön akartak válni a nyugatbarát kormányú országtól. Oroszország katonai segítséget küldött a függetlenségre törekvő területeknek, az ott élő orosz kisebbség védelmének ürügyével, majd támadásokat indított a grúz kormányerők ellen. A konfliktus végül sose oldódott meg igazán, mert a függetlenséget kikiáltó két állam, Dél-Oszétia és Abházia függetlenségét – hasonlóan Koszovóéhoz – nem ismerik el egységesen a világon. Most viszont éppen Oroszország ismerte el a Grúziából kivált két területet szuverén államként, szemben a nyugati hatalmakkal. Az eseményekben vállalt katonai szerepével az orosz vezetés ismét megrendítette a nyugattal való kapcsolatának alapjait, hiszen a függetlenséget el nem ismerők az orosz agressziót és erődemonstrációt látták az történelemben. (SZ. BÍRÓ, Z. 2014)

3.2.2. Az ukrán válság eseményei röviden

Az előzőekben röviden elemzett két konfliktus, különösen a grúz események, több szempontból is párhuzamba állíthatók az ukrán válság kialakulásával és történéseivel.

A válság egy polgárháború kirobbanásával kezdődött, amely az ukrán elnök, Janukovics megbuktatására irányult, aki az utolsó pillanatban megtagadta egy EU-s társulási szerződés aláírását. Ez az Unió felé közeledés megszakítását jelentette, ami hatalmas felháborodást keltett az ukrán lakosság körében és több hónapig tartó ostromszerű forradalom alakult ki. 2014 februárjában Ukrajnában pedig ideiglenes kormányt állítottak fel, amely azonban sokak szerint felelőtlen és felkészületlen döntéshozónak bizonyult. Az új nyelvtörvény például, csorbította az ukrain kisebbségek jogait, köztük az orosz lakosságét. Ez is közrejátszott az ukrán válság eszkalálódásában, amelynek során Kelet-Ukrajna több területén oroszbarát szeparatisták fegyveres felkelése robbant ki. Márciusban a Krím-félsziget lakossága egy (a nyugati országok által el nem ismert) népszavazás során megszavazta az Ukrajnától való elszakadást, majd csatlakozási kérelmet nyújtott be Oroszországnak, aki így hivatalosan, a krími orosz lakosság segítségével ürügyén vonulhatott be a területre. A Krím annexióját a nyugat (így az ENSZ, az EU és a NATO) nem ismerte el, és a nemzetközi jog felrúgásáért Oroszország ellen szankcióháborút indított. (SUDÁR, I: *Az ukrán válság összefoglalása*, 2014. július, http://azatlasz.hu/2014/07/az_ukran_valsag_osszefoglalasa [Olvasva: 2015.12.01])

12. ábra A kelet-ukrajnai szeparatista mozgalmak területei és stratégiai fontosságuk, 2014 tavasza
 Forrás: Sudár István: *Az ukrán válság összefoglalása, 2014. július*
http://azatlasz.hu/2014/07/az_ukran_valsg_osszefoglalasa

A kelet-ukrajnai helyzet továbbra sem rendeződött, mivel még mindig harcok folynak Donyeck és Luhanszk területeken, ahol szintén függetlenséget követelő szeparatisták harcolnak az ukrán haderőkkel.

3.2.3. A krízis következményei és az orosz gazdaságra gyakorolt hatása

Az ukrainai események társadalmi-etnikai vonatkozásain túl (Sz. Bíró szerint Ukrajna dél-keleti részén közel 10-11 millió orosz él, de az orosz anyanyelvűeknek vallókkal együtt ez a közösség elérheti a 20-22 millió főt¹⁴, ami nagyon jelentős arány az összesen 44,4 milliós országban), Oroszországnak gazdasági-stratégiai érdekeltisége is van a térségben, ezt az előző fejezet térképe alapján is láthattuk. (Sz. BÍRÓ, Z.: *Ukrainai tanulságok*, Mozgó Világ, 2014/40 1.)

A nyugati világnak azonban az lenne az érthető érdeke, hogy Ukrajna egységes maradjon, és Putyin ne növelhesse befolyását a térségben. Ezért, az orosz agresszió ürügyével a nyugat, így az EU is diplomáciai és gazdasági szankciókkal igyekszik az orosz önbizalmat megtörni. A diplomácia eszközei, például Oroszország kizárása a

¹⁴ A hivatalos adat alapján az orosz etnikum aránya „csak” 17,3% Ukrajnában. (2001-es census).

2014. júniusi G8 csúcscról és a rendszeres EU-Oroszország közti találkozók megszüntetése viszont nem hoztak áttörő eredményt, ezért a gazdaságot sújtó eszközök következtek. Az Unió első lépésként több magánszemély és vállalkozás vagyonának zárolását és beutazási tilalmát rendelte el, majd megtiltotta az orosz állami bankszektor, a fegyvertártó ipar és az energia szektor legnagyobb vállalataiba való európai befektetést. Nemcsak a beruházást, de a közös kereskedelmet is korlátozó intézkedések voltak a hadi eszközök importjának és exportjának tiltásai, valamint az energia szektorhoz köthető technikai felszerelést és technológiát biztosító kivitel szigorítása. Később e szankciók körét kibővítették, több szektort érintve és kifejezetten a Krímet célozva is. (*Crimea: EU extends restrictions in response to illegal annexation*, European Council press release, 2015.06.19. <http://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2015/06/19-crimea-eu-extends-restrictions-illegal-annexation/> [Olvasva: 2015.12.02])

Nem maradt el az orosz válaszlépés sem; Vlagyimir Putyin elrendelte az EU-ból, illetve az USA-ból, Kanadából, Norvégiából és Ausztráliából érkező élelmiszerek teljes embargóját. A „szankcióháború” így már nemcsak az orosz gazdaságot, hanem az európaiakat is komolyan érintette, hiszen több nemzetnek is nagy élelmiszerfelvásárló piaca Oroszország.

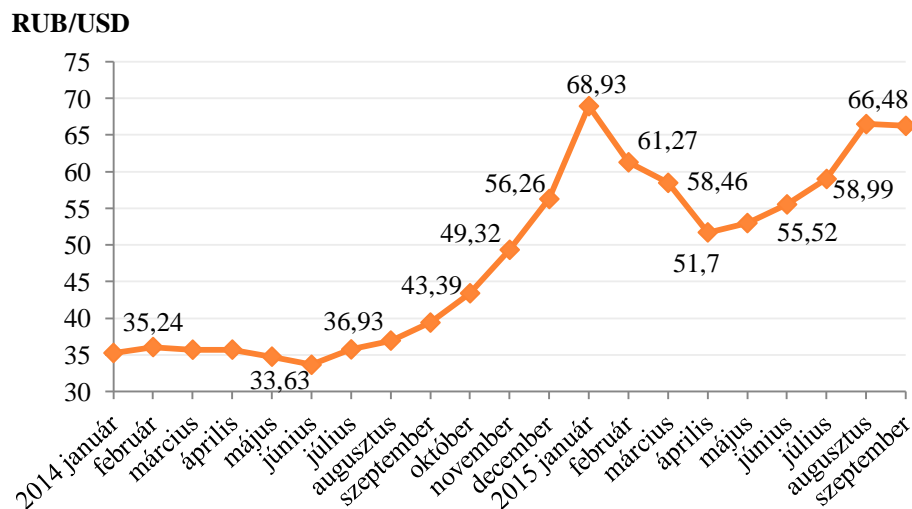
A nyugati szankciói több szempontból is komoly terhet jelentenek az oroszoknak, mivel éppen az ország gazdaságának két fontos mozgatórugóját célozzák meg; a befektetéseket és a külkereskedelmet. A Világbank adatai szerint az Oroszországba irányuló közvetlen külföldi tőkebefektetések (Foreign Direct Investment - FDI) hatalmas mértékben, 67%-kal csökkentek 2013-ról 2014-re, ezzel a 2009-es válság utáni mélypont alá süllyedve – ami jelzi a külpolitikai- és gazdasági kapcsolatok megromlását. A Rosstat legfrissebb mérései a külkereskedelmi forgalomban is jelentős, 32,7%-os csökkenést mutattak 2015 szeptemberében, az előző év azonos időszakához képest. Mindezt a szankciók mellett az is indokolja, hogy az orosz gazdaságot, amelynek energia-export függőségét már részleteztem, az olaj világszertei árának csökkenése is sújtja. A gazdasági recesszió eredményeként a GDP körülbelül 3,8%-os csökkenést érhet el 2015-ben.

13. ábra Éves GDP változás és előrejelzés, 2000-2017
Forrás: Világbank adatai alapján saját szerkesztés

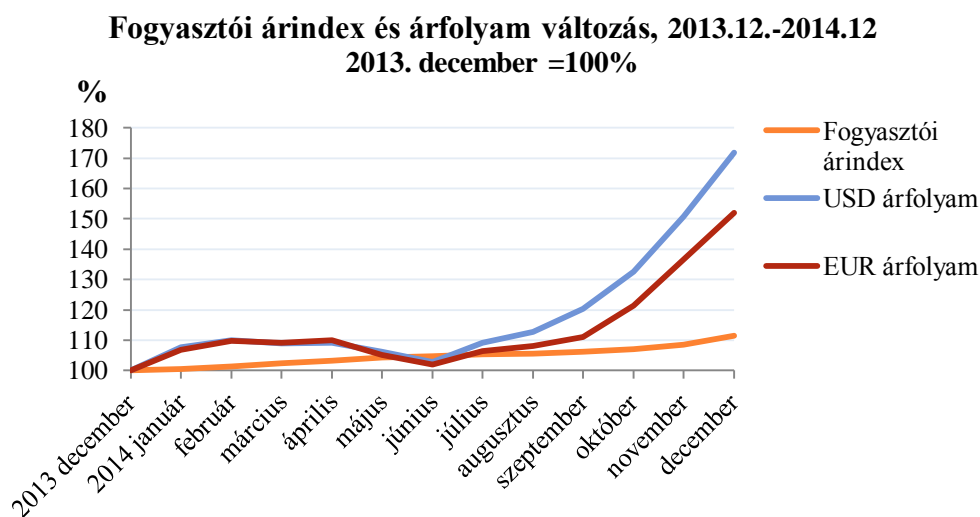
A fenti diagramon viszont az is jól kivehető, hogy az előrejelzések szerint 2016-ban már sokkal kisebb mértékben fog csökkenni a gazdasági teljesítmény, 2017-re pedig már ismét el fogja érni és meghaladja a recesszió előtti értéket. Vagyis a válság valószínűleg már elérte mélypontját. Ez a növekedési szint azonban meg sem közelíti azt a dinamikus fejlődést, ami egy évtizede jellemezte az orosz gazdaságot. A bizonytalan politikai helyzet, a szankciók illetve az olajár okozta gazdasági visszaesés következményeként az infláció hatalmas méreteket öltött; idén januárban 68,93 rubelért váltották a dollárt, az egy évvel korábbi 35,24 rubel/dollár árfolyamhoz képest.

A rubel árfolyama, 2014.01.- 2015.09.

14. ábra A rubel/dollár hivatalos időszak végi árfolyamai
Forrás: Rosstat adatai alapján saját szerkesztés

A hazai fizetőeszköz elértéktelenedése érinti közvetlenül a legsúlyosabban a lakosságot. A 2015 októberében átlagosan 33 240 rubelt kereső oroszok nominálbére a jelenlegi árfolyamon csak 504 dollárt ér, ami a 2014. évi átlagos 859 dolláros reálbérehez képest hatalmas különbség. A reálbérek most 11%-kal kevesebbet érnek, mint az egy évvel ezelőtti azonos időszakban, miközben a fogyasztói árindex 15,6%-kal, a munkanélküliség pedig 8%-kal emelkedett.

15 ábra Inflációs ráta változása
Forrás: Rosstat adatai alapján saját szerkesztés

Mindez súlyos hatással van az orosz turizmus alakulására is, hiszen a lakosoknak sokkal kevesebb – utazásra költhető – diszkrécionális jövedelem áll rendelkezésére. A további turisztikai hatásokat a 4.3.5. fejezetben részletezem.

Érdekesség, hogy mindezek ellenére a társadalomkutatások szerint az orosz elnök népszerűsége rendkívül megnőtt. Ez egyrészt a Krím Oroszországhoz csatolását üdvözlő általános vélekedés, másfelől a jelenleg zajló szíriai orosz szerepvállalás pozitív társadalmi megítélésének eredménye lehet. A Levada Center szerint a lakosság mintegy 85%-a elégedett Putyin intézkedéseivel.

4. OROSZORSZÁG TURIZMUSÁNAK TÖRTÉNETI FEJLŐDÉSE-AKTUÁLIS HELYZETE

Oroszország és Európa szoros gazdasági kapcsolata nemcsak a külkereskedelemben, hanem egy másik fontos gazdasági ágazatban, az idegenforgalomban is megmutatkozik. Vizsgálata azért is fontos, mert az orosz kiutazó piac hatalmas potenciált jelent nemcsak európai, hanem világszinten is - ezért elsősorban erre a turisztikai ágra koncentrálok a fejezetben.

Amikor teljes körű jellemzést adunk Oroszországról, mint küldő országról, hangsúlyozva az orosz turista különleges igényeit és motivációit, fontos visszanyúlni addig a pontig, amikortól kezdve a nemzetközi turizmus az orosz gazdaság hivatalos ágává vált. A mai utazón ugyanis legtöbb esetben még mindig érezhetők a szovjet múlt hagyományai, amellet, hogy egyre több változás mutatkozik az orosz turisták bizonyos szegmenseinek utazási szokásaiban. Ezek a változások egyrészt a modernizálódás, globalizálódás miatt következnek be, és általában pozitívan hatnak a nemzetközi turizmus iparra és a gazdaság egészére, másrészt viszont egy-egy kényszerhelyzet szülte változásról beszélünk, amely a fejlődés visszaesését eredményezi. Az elmúlt néhány évben az ukrán krízis, az olajpiaci árak és a jelen pillanatban legaktuálisabb közel-keleti válsághelyzet befolyásolta és befolyásolja még jó ideig az orosz kiutazó turizmust is, aminek mélyrepülése Európa egyes részeit súlyosan érintette.

4.1. Oroszország mint Európa legnagyobb potenciális turisztikai küldő piaca

Európa a világ legtöbb turistát vonzó régiója. A WTTC adatai szerint 2014-ben az idegenforgalom teljes hozzájárulása Európa GDP-jéhez 9,2%-ot tett ki, a teljes foglalkoztatottságnak pedig 9%-a kapcsolódott valamilyen turisztikai vagy azt támogató tevékenységhez, ez 35 millió munkahelynek felel meg.

Az európai turizmusra jellemző, hogy a legnagyobb vendégéjszaka-forgalmat generáló küldő országok a régió belül helyezkednek el, vagyis a „belföldi” turizmus a legmeghatározóbb. Különösen igaz ez az EU-ra, ahol a vendégéjszakák közel 90%-át uniós tagállamok állampolgárai töltik el.

Oroszországot kiemelve fontos megemlíteni, hogy míg a teljes kontinensre vetítve az európai turizmus harmadik legnagyobb küldő piacát jelenti, addig az EU tagországokban realizált, az unión kívüli küldő országok által eltöltött vendégéjszakák szerinti rangsorban Oroszország az előkelő második helyre került, az USA mögött csupán 3%-kal lemaradva. (ETC, Eurostat)

Az orosz piac tehát kiemelkedően fontos szerepet tölt be az európai régió turizmusában, és ahogy azt majd a következő alfejezetekben látni fogjuk, nemcsak a hagyományos fogadó vagy küldő országaira, hanem a többi európai országra is jelentős hatással van (vagy lehet a közeljövőben) Oroszország idegenforgalmi tendenciáinak alakulása.

4.2. Turizmus a Szovjetunióban

A Szovjetuniót a kommunizmus kezdeti időszakában a teljes zártság jellemezte. A sztálini diktatúra szinte paranoid módon igyekezett a Szovjetunió erényeit hirdetni, s kizárni mindennemű lehetőséget arra, hogy azt bárki megkérdőjelezhesse. Ezért egyszerűen megtiltotta a szabad utazás ma már alapvető emberi jogát, megakadályozva, hogy a szovjet polgárok, látva más országok működését, esetleg hibákat és hiányosságokat találjanak a propaganda által tökéletesnek és mintaértékűnek beállított rendszerben. Utazni elsősorban a Szovjetunió határain belül vagy a keleti blokk országaiba lehetett, de ezt is csak szigorú jelentkezési procedúrák árán, voucher-ek megszerzésével.

A belföldi utazások (általában évi egy, maximum kéthetes üdülések) hivatalos célja az volt, hogy a dolgozó szovjet elvtársak kipihenhessék a fáradságukat, regenerálódjanak, és így újult erővel kezdjenek neki a munkának. Ezért az utazások célpontjai főként különböző egészségcentrumok voltak, vagy olyan üdülőhelyek (például a népszerű Szocsi városa, a Fekete-tenger partján), ahol gyógyászati kezeléseket és folyamatos orvosi felügyeletet kaptak a nyaralók. Míg kezdetben ez jutalomnak számított, az 1950-es évekre joggá alakult. A második világháború után az egészségközpontok és fogadóegységek¹⁵ száma növekedésnek indult, csak úgy,

¹⁵ A Szovjetunió időszakára vonatkozó adatgyűjtésekben az egészségközpont, szanatórium, fogadó kategóriák szerepelnek a ma használatos besorolási rendszer helyett.

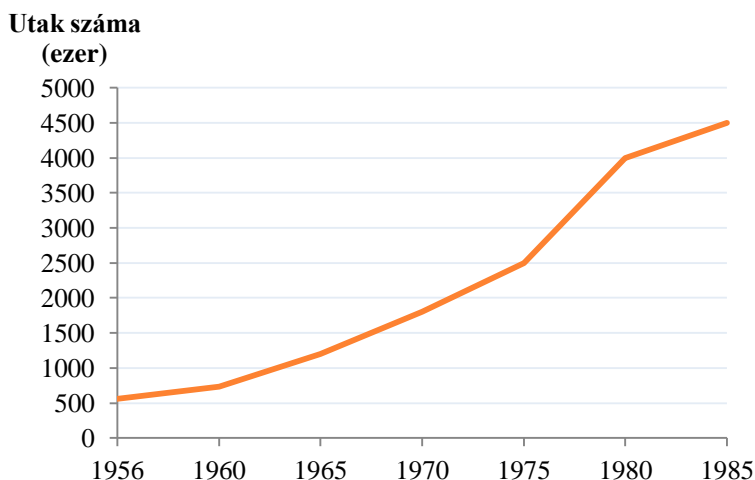
mint a turista központok száma, mely az 1950. évi 80-ról 1970-re 611-re nőtt, 160 ezer ágygal. (KOENER, D: "The Right To Rest": *Postwar Vacations in the Soviet Union*, University of Illinois at Urbana-Champaign, NEEERC, 2008.03.13 http://www.ucis.pitt.edu/nceer/2008_822-06g_Koenker.pdf [Olvasva: 2015.11.30])

A nemzetközi turizmus kialakulása azonban csak akkor kezdődhetett el, amikor a Szovjetunió megnyitotta határait. Ez Sztálin 1953-as halálával, Hruscsov enyhülést hozó vezetésével valósulhatott meg, amelyet a hruscsovi „olvasás” időszakaként is emlegetnek. 1955-ben határozat született arról, hogy a szovjet állampolgárok külföldi utazást tehetnek – de elsősorban csak a kommunista népköztársaságokba. A külföldre utazható állampolgárok száma az Ötéves Tervek része lett, mely keretszámainak teljesítése a helyi disztribúciót végző szakszervezetek, az állami monopolhelyzetben lévő utazási iroda, az Intourist és a Komszomol¹⁶ ifjúsági utaztatásért felelős irodájának („Szputnyik”) feladata lett. Az utóbbi két szervezet feladata volt a külüggyel együttműködve megszervezni az utazásokat és megírni a részletes és szigorú programtervet, míg a szakszervezetek az utazni vágyók előszűrését hajtották végre. Tehát ha egy szovjet lakos külföldre (kiváltképpen, ha egy nyugati kapitalista országba) szeretett volna utazni, először a helyi szakszervezetéhez kellett fordulnia, ezután pedig kezdetét vette a hosszadalmas, rendkívül bürokratikus folyamat, amelynek során kérdőívek, kikérdezések és vizsgálatok után megkaphatta az engedélyt.

Ez az engedély azonban elsősorban a kiváltságos, politikailag megbízható rétegeknek járt, akik legtöbbször valamilyen összeköttetésben álltak a párttal: párttagoknak, akadémikusoknak, értelmiségieknek, gyárigazgatóknak, tehetősebb városi rétegeknek. Így az 1960 és 1980 közötti időszakban különböző becslések szerint évente körülbelül csak az orosz lakosság 0,4-0,9%-a tett külföldi utazást. Az évenkénti növekedés a kiutazók számában azonban így is rendkívül pozitív tendenciát mutat, melyet az 16. ábra szemléltet. (ORLOV, I: *The Soviet Union Outgoing Tourism in 1955-1985: Volume, Geography, Organizational Forms*, National Research University Higher School of Economics, 2014, <http://www.hse.ru/data/2014/04/29/1322754646/50HUM2014.pdf> [Olvasva: 2015.11.18])

¹⁶ Komszomol: szovjet állami ifjúsági szervezet, amelynek meghatározó szerepe volt az egész Unióban - az általános- és középiskolai évek után a belépés szinte kötelező volt az előrejutás érdekében.

Az oroszok külföldi utazásainak száma a Szovjetunió időszakában, 1956-1985

16. ábra Az orosz lakosság kiutazásainak növekedése a Szovjetunióban

Forrás: Igor Orlov: *The Soviet Union Outgoing Tourism in 1955-1985: Volume, Geography, Organizational Forms*, 2014, 17.oldal

Azonban fontos megjegyezni, hogy ezek a kiutazásra vonatkozó adatok nem csak a turisztikai, hanem a jelentős arányú üzleti, hivatalos politikai, tudományos, stb. célból tett utazásokat, vagyis a hivatásturizmust is lefedik.

A népszerű turisztikai desztinációk rangsorában elsősorban a keleti blokk tagjai álltak az élen, de helyet kapott néhány egzotikus célország is. A legnépszerűbb úti célok Bulgária, az NDK (Német Demokratikus Köztársaság), Csehszlovákia, Lengyelország, Magyarország, Jugoszlávia, Finnország, Románia, India és Kuba voltak, de szerveztek utakat Japánba vagy például afrikai országokba is, mint Tunézia, Algéria és Egyiptom. Sok volt az üzleti jellegű utazás, de a kulturális célú utazások is egyre népszerűbbek lettek (sokszor a szocializmushoz kapcsolható emlékművek, történelmi helyek, múzeumok meglátogatásával). Emellett megjelentek a folyami hajóutak és a tengeri hajózáások is, például a Balti-tengeren és a mediterrán térségben, a diákoknak szervezett tanulmányi csereprogramok, vagy a határ menti területeken a szovjet népek közti „barátságot” ösztönző sportolási és kulturális, néhány napos programsorozatok. (GORSUCH E., A: *All This is Your World: Soviet Tourism at Home and Abroad After Stalin*, 2011, Oxford University Press, New York)

Összességében elmondható, hogy a kommunizmus évei alatt kifejlődött külföldre irányuló turizmust végig áthatotta a politikai ideológia, mint ahogy akkor a

gazdaság és társadalom minden más aspektusát is. A szovjet állampolgárok külföldi utazásaitól kezdetben a kommunizmus ideológiájának terjesztését várták el, majd remélték, hogy a Szovjetunióba érkező nemzetközi turisták és fiatalság megtapasztalja és híresztelni fogja, hogy a rendszer működik és jólét uralkodik.

Ezek alapozták meg tehát a mai oroszországi turizmus alakulását is, amelyben még mindig felfedezhetők a szovjet érában kialakult szokások és hagyományok, annak ellenére, hogy az orosz idegenforgalom hatalmas fejlődésen ment keresztül az évek során.

4.3. Oroszország turizmusának jellemzése, 2000-2015

4.3.1. A turizmus helye az orosz gazdaságban

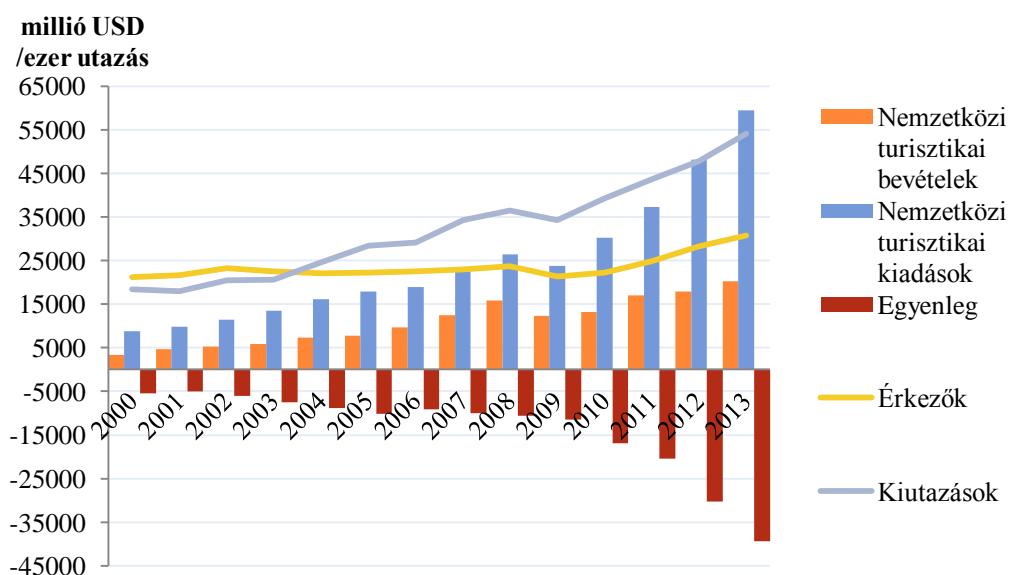
Ahogy azt az általános gazdasági jellemzés során említettem, a mai orosz gazdasághoz 60%-ban járul hozzá a szolgáltató szektor, amelynek része az idegenforgalom is. A World Travel & Tourism Council legfrissebb elemzése szerint a turizmus szektor orosz GDP-hez való direkt hozzájárulása 2014-ben 1,5%, összesen 1 060,5 milliárd rubel volt, míg a teljes (indirekt és indukált) hozzájárulás 5,6%-ot, 4356,9 milliárd rubelt tett ki, amely 2014-es rögzített árfolyamon 152 milliárd USA dollárt jelentett. Ezzel az idegenforgalmi szektor GDP részesedése nagyobb, mint például az autóiipari, a vegyipari, vagy a feldolgozóipari hozzájárulás, míg teljesítménye körülbelül a mezőgazdasági szektor fele.

Bár a 1,5%-os direkt GDP hozzájárulással nem tűnik jelentősnek az ország turizmusipara - hiszen világszinten átlagosan 3,1%, Európában pedig 3,4% ez az arány, s ezzel Oroszország csak a 172. a világranglistán¹⁷ - abszolút értékben azonban, 27,6 milliárd dolláros teljesítményével a 16. a rangsorban. A szektor jelentőségét mutatja az is, hogy 982 500 munkahelyet teremtett a 2014-es évben, ezzel a 18. helyet megszerezve a világ országait összehasonlító listán, a turizmus foglalkoztatottsághoz való hozzájárulása szempontjából. A lakossági arányosságot figyelembe vevő listán viszont csak a 171. helyen állt Oroszország, 1,4%-kal, a 3,6%-os világ-és európai átlaggal szemben. (WTTC & Oxford Economics: Travel & Tourism Economic Impact 2015: Russian Federation, 2015 <https://www.wttc.org/-/media/files/reports/economic%20impact%20research/countries%202015/russianfederation2015.pdf> [Olvasva: 2015.10.04.]

¹⁷ A WTTC által vizsgált 184 ország eredményeit összegző ranglistán, 2014-ben.

A világ élvonalába tartozó turisztikai teljesítmény és foglalkoztatottság ellenére az iparág relatív aránya az ország gazdaságában azért alacsony, mert az energiaipar és az ahhoz kapcsolódó iparágak hatalmas részarányt képviselnek, s jóval nagyobb bevételt generálnak. A turizmus viszont rendkívüli gyorsasággal fejlődő szektor, amely az Oxford Economics és a WTTC közös publikációja szerint az 1995 és 2014 közötti időszakban összességében 89%-os növekedést produkált. Az elképesztő méretű bővülés annak is köszönhető, hogy maga az orosz gazdaság is rohamosan fejlődött a 2000-es évektől kezdve, a piacgazdaságra való áttérés adta új lehetőségek, illetve a már előző fejezetben részletezett olajárak ugrásszerű emelkedése miatt. Ennek pozitív hatását az orosz középosztály is megérezte, bár az általánosan elmondható, hogy leginkább a gazdagok lettek még gazdagabbak. Az egy főre eső GDP a Világbank adatai szerint az 1995. évi 2 666 USA dolláros szintről 2014-ben elérte a 12 736 USD-t, ami azt is jelenti, hogy egyre több átlag orosz lakos engedhette meg magának a belföldi és a nemzetközi utazásokat is, s magas diszkrécionális jövedelmükből pedig egyre többet is költhettek nyaralásaik során.

Be- és kiutazások száma és a turisztikai egyenleg, 2000-2013

17. ábra A nemzetközi ki-és beutazások volumene és az ország turisztikai egyenlege

Forrás: Világbank adatai alapján saját szerkesztés

Az érkezők és a kiutazók számának tendenciáját, és ezzel összefüggésben az ország nemzetközi turizmusból származó bevételeinek illetve kiadásainak alakulását figyelhetjük meg a 17. ábrán. Láthatjuk, hogy Oroszország turisztikai egyenlege

negatív, jóval többet költenek a külföldre utazó oroszok, mint amennyit a beutazó külföldiek költenek el az országban. A 2008-2009-es válság rosszul érintette az ország turisztikai forgalmát, ugyanis az érkezők száma 2009-ben a 2001-es szint alá zuhant, a turizusból származó bevételek pedig 21,82%-kal maradtak el az előző évitől. Ezzel szemben a turisztikai kiadások összege „csak” a másfél évvel azelőtti szintre, körülbelül 10%-ot esett vissza. Ebből arra következtethetünk, hogy az orosz lakosságnak azt a viszonylag szűk rétegét, amely a nemzetközi turizmusban részt vesz, nem érintette annyira mélyen a gazdasági válság, hogy teljesen lemondjon utazásairól. Másfelől Oroszország viszonylag hamar talpra állt a válság utáni években, Európa többi országához képest, így hamarabb is indulhatott újra az orosz lakosság turizmusban való részvételének növekvő tendenciája is. E részvétel fontosságát igazolja az a tény, hogy 2013-ban Oroszország a világ 4. legnagyobb küldő országa volt költés szempontjából, s noha 2014-ben már megelőzte őt az Egyesült Királyság, továbbra is az orosz piac rendelkezik az egyik legnagyobb turisztikai potenciállal a világon.

Az Orosz Föderáció az érkezők számában is élen jár a Turisztikai Világszervezet (UNWTO) által publikált ranglista alapján, amelyen a 9. legtöbb turistát fogadó ország. A turizusból származó bevételek abszolút értékben mért eredményei alapján azonban az első tízben nem kapott helyet, de ettől függetlenül az idegenforgalom fontos és jelentős arányú bevételforrás az ország számára. A 2013-ban körülbelül 20 milliárd dolláros turisztikai bevétel az összes exportbevétel 3,4%-át, míg a szolgáltatások exportjának 29%-át tette ki. (Világbank, WTTC)

4.3.2. Belföldi és beutazó turizmus

Ahogy azt az előzőekben megbizonyosodhattunk róla, a beutazó turizmus fontos eleme az orosz gazdaságnak, jelentős bevételt generál. Hiába áll viszont a világranglista 9. helyén a turistaérkezések számában, a Világgazdasági Fórum (WEF) kutatása szerint a turizmusipar sokkal nagyobb szerepet tölthetne be az orosz gazdaságban, ha néhány gyengeségét kiküszöbölné, erősségeire pedig jobban építené. A turisztikai versenyképességre is kitérő elemzés négy területet, és ezen belül 14 tényezőt vizsgál, amelyek közvetve vagy közvetlenül befolyásolják az ország turizmusát és annak fenntarthatóságát. A teljesség igénye nélkül ezek a tényezők például az üzleti környezet, a belbiztonság és az egészségügy helyzete, a természeti és kulturális kincsek, az ár-érték arányok, az infrastrukturális helyzet és nem utolsósorban a nemzeti nyitottság, más szóval a vendégszeretet. Az idei listán a 141 országot számba vevő vizsgálat alapján Oroszország összesítve a 45. helyen szerepel. Az egyes tényezőkre bontott rangsorban kiemelkedő eredményt ért el a kulturális örökségek és természeti kincsek számában (10. és 4. hely), az egészségügyi és higiéniai feltételekben (6. hely), és a repterek infrastruktúrájában (22. hely). Bár az adatok gyűjtése túlnyomó részben az ukrainai szituáció kezdete előtt történt, még így is beszédes, hogy biztonságosság szempontjából csak a 126., az üzleti környezetet vizsgálva a 109., környezeti fenntarthatóság tekintetében a 106., a nyitottságban 99. és vízumkövetelmények szempontjából a 120. helyezett lett az ország. Mindezek visszafogják nemcsak a turisztikai versenyképességet, de a gazdasági teljesítményt is. (WEF: *Travel and Tourism Competitiveness Report 2015*)

A BRICS¹⁸ országok által közösen készített idei tanulmány szerint Oroszországba a legtöbben az ázsiai kontinensről érkeznek, majd az európai országokból együttesen, harmadikként pedig az amerikai kontinens biztosítja a legtöbb érkezőt. Európán belül a nyugat-európai országok adják az Oroszországba utazók több mint 80%-át. Az alábbi táblázatokban láthatjuk az összes érkezés, és ezen belül a turisztikai céllal érkezők küldő ország szerinti volumenét rangsorolva. (Rosstat: *BRICS Joint Statistical Publication*, 2015)

¹⁸ BRICS: az öt leggyorsabban fejlődő gazdaság társulása: Brazília, Oroszország, India, Kína és Dél-Afrika

Top 10 küldő ország, 2013

Összes utazás			Turisztikai utazások		
1.	Ukrajna	7 080 991	1.	Németország	380 253
2.	Kazahsztán	3 848 899	2.	Kína	372 314
3.	Üzbegisztán	2 967 444	3.	Amerikai Egyesült Államok	197 334
4.	Lengyelország	1 644 657	4.	Egyesült Királyság	157 799
5.	Finnország	1 388 016	5.	Törökország	122 728
6.	Moldova	1 374 690	6.	Olaszország	117 927
7.	Tádzsikisztán	1 348 868	7.	Franciaország	96 947
8.	Azerbajdzsán	1 196 759	8.	Finnország	93 762
9.	Kína	1 071 515	9.	Izrael	92 478
10.	Örményország	882 864	10.	Spanyolország	70 193

3. táblázat Oroszország legfőbb küldő országai 2013-ban

Forrás: Orosz Állami Turisztikai Hivatal

A listából is kiderül, hogy elsöprő többséget alkot a volt szovjet illetve a mai FÁK tagországokból érkezők aránya az orosz beutazások fő forrásainak rangsorában. Ez nem véletlen, hiszen egyrészt a történelmi-idegenforgalmi hagyományok, másrészt az ezzel is összefüggő orosz diaszpóra jelenti az alapját a nagyarányú barát- és rokonlátogatásoknak (Visiting Friends and Relatives - VRF), ami az ezen országokból érkezők legfontosabb motivációja. Ha csak a turisztikai céllal érkezőket vizsgáljuk, a németeket találjuk a ranglista első helyén, akik a kínaiakkal felváltva foglalták el az első illetve a második helyet az elmúlt években. A harmadik helyen jóval lemaradva az Egyesült Államok áll, de a listát tovább szemlélve jól látható az európai országok többsége.

Az Oroszországba érkezők motiváció szerinti megoszlását is érdemes megvizsgálni, hiszen ez is szoros összefüggésben van a már többször említett turisztikai bevételek relatíve alacsony összegével. A küldő országok rangsorából következőleg a legnagyobb szegmens képviselői - körülbelül 70%-os arányban - VFR motivációval érkeznek. A bevételgenerálás szempontjából ez kifejezetten kedvezőtlen az ország számára, hiszen ez a szegmens költ általában a legkevesebbet utazása során (például nem kereskedelmi szálláshelyen száll meg). A másik két alapvető szegmens, az üzleti illetve a szabadidős motivációval érkezők aránya kettő az egyhez, vagyis körülbelül dupla annyian tesznek üzleti jellegű utazást Oroszországba, mint amennyien nyaralni mennek oda. A szabadidős turizmus alacsony arányát leginkább azok a megoldásra váró problémák okozzák, amelyeket a fentebb részletezett kutatás eredményei feltártak. Másfelől az orosz turisztikai külképviselőknek, a pozitív országimázs kiépítésének és a változatos turisztikai

termékek fejlesztésének és promóciójának hiánya is közrejátszik abban, hogy a legtöbb turista csak Moszkva és Szentpétervár mozgásterében képzelel el oroszországi vakációját, holott a földrajzi és éghajlati adottságok alapján egy sokkal differenciáltabb turisztikai kínálatot mutathatna fel az ország. A két legnagyobb orosz város a kultúra iránt érdeklődő turisták elsősorú célpontja, viszont vannak turisztikai szempontból hátrányos tulajdonságaik is: például az alternatívát kínáló low-budget szálláshelyek hiánya miatt (is) Moszkva és Szentpétervár a világ legdrágább városai között számon tartott központok. *(A szálláshelyekről bővebb információ a III. Mellékletben)* (DIMANCHE, F & ANDRADES, L: *Tourism in Russia: A Management Handbook*, Emerald, 2015)

Mindebből következtethetünk arra, hogy a jelentős turisztikai bevétel Oroszországban nem a külföldiek, hanem inkább a belföldiek költése adja. Ezt bizonyítják a WTTC 2014-es adatai is, melyek szerint a turizmusipar direkt GDP hozzájárulásának 24,4%-át a külföldi beutazó, míg 75,6%-át a belföldi turizmus generálja. A Rosstat szerint 2012-ben körülbelül 73,5 millió orosz tett belföldi utazást, amely a 28 milliós beutazáshoz és a 48 milliós kiutazáshoz hasonlítva szintén beszédes. A külföldi turistákat is vonzó két legnagyobb központ, Moszkva és Szentpétervár mellett az oroszok a népszerű Fekete-tenger parti üdülőhelyeket, például a legutóbbi Téli Olimpiának helyszínét adó Szocsit, vagy a természeti adottságaik miatt vonzó területeket, például a vulkanikus Kamcsatka-félszigetet vagy a gazdag vízrajzú Karéliát látogatják meg. Bár az elmúlt évek politikai eseményeinek hatása kezdetben csökkenést hozott a belföldi utazások volumenében, közvetett módon mégis az orosz gazdaság számára kedvező tendenciát indított el. Az Orosz Állami Turisztikai Hivatal vezetője, Oleg Szafanov becslése szerint a belföldi turizmus várhatóan 30%-kal fog emelkedni 2015 végéig. *(Russia's Turkey Travel Ban Is Here to Stay — Rostourism, The Moscow Times, 2015.11.30., <http://www.themoscowtimes.com/business/article/russias-turkey-travel-ban-is-here-to-stay--rostourism/551207.html> [Olvasva: 2015.10.02.]*

4.3.3. Kiutazó turizmus

Az orosz kiutazások volumenének alakulásában rendkívül kedvező tendenciát figyelhettünk meg a 2000-es években. A 2001 és 2008 közötti időszakban évente átlagosan 10%-os, 2008 és 2013 között pedig 12%-os növekedés történt a kiutazások számában, több mint 54 millió külföldre tett látogatást eredményezve a vizsgált időszak végén (az egynapos, nem turisztikai jellegű utazásokat is beleszámítva). (Világbank adatok és saját számítás) Azonban az orosz lakosságnak még így is csak mindösszesen 15%-a utazott valaha is külföldre (ETC, 2010), ezért is rendelkezik akkora potenciállal az orosz küldő piac. Ennek ellenére 2014-től kezdődően jelentős csökkenést tapasztalhattunk az oroszok utazási kedvében, aminek részletei a 4.3.5. fejezetben olvashatók.

A Rosstat adatai szerint 2013-ban az összes kiutazás körülbelül 34%-a volt szabadidős, és csupán 2%-a üzleti jellegű út, a fennmaradó 64% pedig az ország statisztikai hivatala szerint a „magánjellegű” utazásokat foglalja magában, ami leginkább a VFR, illetve az egynapos határon túli vásárlóturizmus kategóriáit fedi le. A hivatalos statisztikai adatokat azonban fenntartásokkal kell kezelnünk, leginkább az üzleti turizmusra vonatkozó méréseket, ugyanis az ahhoz kapcsolódó utak aránya valójában jóval több, az IPK¹⁹ becslése szerint körülbelül 25%. A nagyarányú eltérés abból adódik, hogy az üdülés céljából kérelmezett vízum megszerzésének folyamata sokkal egyszerűbb és lényegesen rövidebb időt vesz igénybe, mint az üzleti utazás céljából igényelt vízumkibocsátás. Márpedig ezt sok orosz egyéni üzletember és vállalat is kihasználja. (ETC, 2010) Valójában az üzleti turizmus, különösen a MICE²⁰ szegmens, egyre nagyobb jelentőségű az orosz kiutazásokat tekintve, hiszen például 2012-ben olyan változatos desztinációk voltak nagy konferenciák helyszínei, mint Olaszország, az USA, Kuba, Kína, Thaiföld vagy az Egyesült Arab Emírátsok. (Mintel, 2013)

A barát-és rokonlátogatások és az egynapos bevásárlási célú utazások jelentős arányából viszont következik, hogy a legfontosabb célországok között leginkább a szomszédos országok dominálnak, köztük a FÁK illetve a volt Szovjetunió tagjai. Ez egyrészt a történelmi okok miatt, másrészt földrajzi szempontból is érthető, hiszen

¹⁹ Az IPK International egy elismert német vállalat, amely turisztikai kutatásokkal és piacelemzésekkel foglalkozik.

²⁰ MICE: Meetings, Incentives, Conferences, Exhibitions (Events) – a csoportos üzleti turizmus szegmense

Oroszországban, hatalmas területe és távolságai miatt, különösen fontos tényező az adott turisztikai célterület közelsége és megközelíthetősége. Jellemző, hogy az ország keleti felén élők szívesebben látogatnak a közelebb eső ázsiai országokba, mint a Nyugat-Oroszországban élők, akik Európát részesítik előnyben. Az összes kiutazás abszolút rangsorában a legfőbb fogadó országnak az oroszok számára jóval alacsonyabb árszínvonalú Ukrajna bizonyult 2013-ban, ahol ráadásul jelentős az orosz nemzetiségű lakosok aránya is, így a VFR és a bevásárló turizmus egyaránt indokolhatja az orosz beutazások magas számát, amellet, hogy az oroszok hagyományosan népszerű üdülőhelye, a Krím-félsziget 2013-ig ukrán terület volt *(bővebben lásd 3.2.1. fejezetpont)*. Finnország a második legfontosabb úti cél volt, ami az orosz egynapos bevásárló utak kedvelt célországa, például a közelben fekvő szentpétervári lakosok körében. Az abszolút listán Törökország foglalja el a harmadik helyet, ide már elsősorban a nyaralni vágyók érkeznek. Ezt bizonyítja az is, hogy a kifejezetten turisztikai célú utazásokat számba vevő listát Törökország vezette, ami így az összes orosz kiutazás 5,7%-át, a turisztikai célú utazásoknak pedig 16,8%-át tudhatta magáénak, ezzel megelőzve nagy versenytársát, Egyiptomot is. (Rosstat adatok alapján saját számítás)

Top 10 desztináció

Összes utazás		Turisztikai utazás			
1.	Ukrajna	9 985 145	1.	Törökország	3 078 563
2.	Finnország	5 525 064	2.	Egyiptom	1 909 240
3.	Törökország	4 108 196	3.	Görögország	1 175 629
4.	Kazahsztán	3 689 195	4.	Kína	1 067 542
5.	Abházia (Grúzia)	3 359 453	5.	Thaiföld	1 034 977
6.	Észtország	2 252 676	6.	Spanyolország	1 012 811
7.	Egyiptom	2 212 662	7.	Finnország	904 730
8.	Kína	2 057 810	8.	Németország	830 907
9.	Lengyelország	1 647 854	9.	Olaszország	725 841
10.	Németország	1 575 714	10.	Egyesült Arab Emírátságok	653 384

4. táblázat Az orosz kiutazások legfőbb célországai 2013-ban

Forrás: Orosz Állami Turisztikai Hivatal

Az orosz kiutazások nagyon jelentős része, körülbelül 76%-a irányul az európai kontinens különböző országaiba, ezen belül az utazások majdnem fele Közép-Kelet-Európába. Így Oroszország Európa harmadik legfontosabb küldő országa lett, az európai beutazások 6%-át lefedve. Az Európába irányuló orosz utazások volumenének hosszú távú előrejelzése is pozitívak, annak ellenére, hogy jelenleg a közelmúlt politikai és gazdasági eseményeinek negatív hatását érezzük a

visszaeső orosz piacon. A visszaesés pedig leginkább azt eredményezi, hogy az utazások szerkezete változik meg; ami viszont a jövőre nézve is fontos új tendenciák megjelenését vonja maga után.

(*Piaci pillanatfelvétel: Oroszország*, MT Zrt. Kutatási Iroda 2015.08.06. http://itthon.hu/documents/28123/4102691/Oroszorsz%C3%A1g_snapshot_20150806.pdf/4566f0c9-1ff1-4a2b-87e3-2e65b5bf56ce [Olvasva: 2015.10.30.]])

4.3.4. Az orosz utazási szokások – kutatási eredmények

Az orosz utazások további fontos jellemzőit elsősorban az UNWTO és az ETC közös kutatásának eredményét összegző releváns publikáció (UNWTO & ETC: *Russia Outbound: What the blogosphere says about Europe*, 2015. január) és saját kutatás alapján elemzem. A vezető turisztikai szervezetek piacelemzői innovatív kutatási módszerrel, közvetlenül a fogyasztóktól igyekeztek megtudni, hogy manapság milyen tendenciák figyelhetők meg az orosz utazási szektorban – megállapításaikat mintegy 55 ezer blog bejegyzés, 560 ezer fórum bejegyzés és számtalan fotó-bejegyzés részletes elemzése után tették. Ezeket a megállapításokat egészítem ki kutatásom eredményeivel, amely az orosz nemzetiségűeket megcélzó online kérdőívben adott válaszokból született.

A két kutatási módszerben közös, hogy a világhálón, ezen belül is leginkább a közösségi médiákon keresztül elérhető fogyasztói bázist célozta meg. Noha lakosságárányosan az orosz internethasználat, ami közel 60%, nem éri el az európai átlagot (70%), abszolút értékben mégis a legtöbb internet felhasználót számláló ország Európában, világszinten pedig a hatodik. Így mintegy 84 millió fő érhető el online, és számuk folyamatosan bővül.²¹ Ez számunkra azért lényeges, mert a legújabb trendek azt mutatják, hogy az internethasználó oroszok sokkal nagyobb kedvvel, és egyre változatosabb motivációkkal utaznak külföldre.

Az utazási kedv a földrajzi helyzettel is szoros összefüggésben van. A kérdéssort kitöltő összesen 100 fő közel negyede külföldön él - amely jól mutatja az általános bemutatásban részletezett orosz diaszpóra jelentőségét - az Oroszországban élőknek pedig jóval több, mint fele, 64%-a moszkvai vagy szentpétervári lakos, míg 29,3%-uk más orosz nagyvárost jelölt meg lakhelyeként. A fővárosban és más

²¹ Az online aktivitás viszont csökkenhet a kormány szabad internet használatot korlátozó intézkedései miatt, lásd 4.3.5. fejezet.

jelentős nagyvárosokban élők általában nyitottabbak az újra, és anyagilag is megengedhetőbb számukra egy-egy külföldi utazás. Ezért is lehet az, hogy a kitöltők 34%-a évente 3-4 alkalommal utazik külföldre, további 39% pedig minimum 1-2 alkalommal.²²

Az UNWTO adatai szerint, bár továbbra is a hagyományos foglalási és információszerzési módok az elterjedtebbek, az online foglalási piac rendkívül dinamikus, évi 40-50%-kal nő. Jelenleg az orosz utaztatás forgalmának csak 18%-át adja ez az ág, de a gazdasági recesszió miatt csődbe jutott utazásszervezők okozta kínálati hiány és az irántuk érzett bizalmatlanság felgyorsíthatja az online kereslet bővülését. Emellett az online foglalás igényét növeli az okostelefonok és applikációk rohamosan bővülő piaca is. Az online piac fejlődésének dinamizmusát bizonyítja az is, hogy felmérésem válaszadóinak 72%-a nem igényel segítséget utazási irodától az utazásának megtervezéséhez, és információkat is leginkább online keres.

Utazás szervezése		Információszerzés módja	
Egyéni	72%	Online	76%
		Barátok, rokonok ajánlásai	49%
		Spontán	11%
Szervezett utazás	28%	Utazási irodák prospektusai	20%

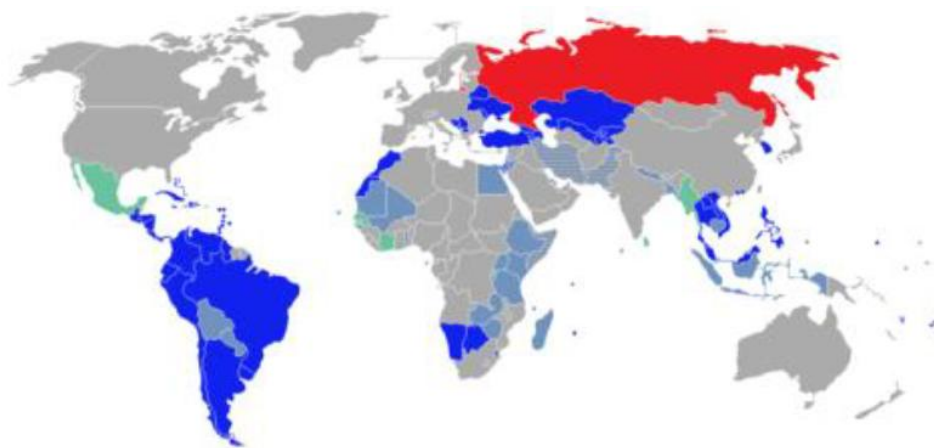
5. táblázat Az egyéni vagy a szervezett utazást választók aránya és az információkeresés módjai
Forrás: Saját kutatás, 2015

A hagyományos tour operátorok és utazási irodák helyzetét – amelynek mai állásáról bővebb információ a következő fejezetben olvasható – azért érdemes mégis szemmel tartani, mert az első, vagy nem túl sokadik alkalommal külföldre utazó oroszok, különösen az idősebb korosztály tagjai viszont előnyben részesítik a szervezett utazások nyújtotta kényelmet és biztonságosságot. Az utazási irodák csomagajánlatait választva ugyanis az utasnak nem kell aggódnia a vízumügyintézés, a megfelelő, jó minőségű szálláshely kiválasztása és nem utolsósorban az orosz nyelvű idegenvezetés miatt.

Az oroszok Európába (főként az EU-ba) való utazásának egyik legfontosabb nehezítő körülménye a vízumkötelesség, aminek ügyintézése sokszor bonyolult és hosszú hetekbe telik. Az orosz turisták viszont hajlamosak nagyon későn, akár az

²² A válaszadók tehát az orosz társadalom azon tagjai, akik már gyakorlott külföldre utazók és döntő többségük nagyvárosban él. Ezért felmérésem eredményei elsősorban az ő szokásaikat mutatják be, míg az elemzett UNWTO kutatás megállapításai a teljes társadalmat igyekeztek lefedni. Ezért az összehasonlításban néhol jelentősen eltérő arányok fordulhatnak elő.

utazást megelőző 8 napon belül foglalni, így ilyen esetekben már csak az idő hiánya miatt is a vízummentes célországot választják. Néhány ország, amely az orosz turistákért verseng, már eltörölte, vagy jelentősen egyszerűsítette a vízum procedúrát. Ilyen Törökország is, vagy Európán kívül például Egyiptom, ahol a vízumot akkor igényelhetik és kaphatják rögtön kézbe az utasok, amikor leszálltak a reptéren. Ezzel szemben a teljes schengeni övezetbe, az Egyesült Királyságba, Írországra és Ciprusra történő belépéshez vízum szükséges.

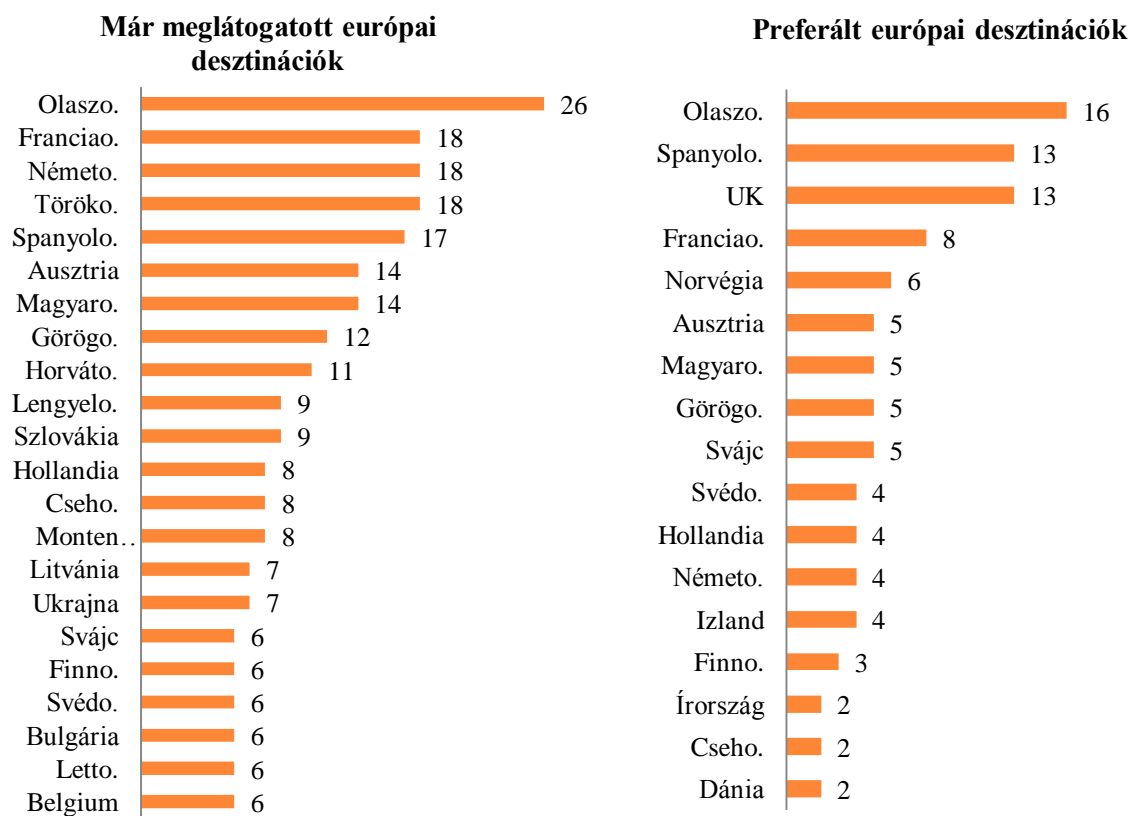

18. ábra Orosz útlevelel vízum nélkül látogatható országok

Forrás: ETC: European Tourism in 2015: Trends & Prospects Quarterly Report (Q3/2015)

A vízumügyintézés könnyítése jól definiálható célkitűzés az európai turisztikai fejlesztésekben, vannak viszont feloldhatatlannak tűnő problémák, amelyek az orosz küldő piac európai bővítését behatárolják. Ilyen például a már említett földrajzi helyzettől való függés, amely Oroszországra, hatalmas területére való tekintettel kiemelten érvényes. Szibéria és az orosz Távol-Kelet lakóinak kényelmetlenebb az európai kontinensre való eljutás, mert a hosszú, akár többnapos utazásokat az általános jellemzésben bemutatott infrastrukturális tényezők is nehezítik. A nagy időeltolódások is lényeges szempontot képviselhetnek a nyaralás megválasztásakor, nem csak egy hosszú hétvégére tervezett utazás esetében, de hosszabb tartózkodás esetében is, hiszen nem mindegy, hogy a nyaralásból egy vagy két teljes napot utazással kell-e tölteni. Ezért viszont – és ez már általánosságban is elmondható – ha az orosz turisták mégis Európát választják utazásuk célpontjául, jellemzően több nagyvárost (leginkább fővárost) is felkeresnek, ezzel „letudva” a kontinens legfőbb nevezetességeit. Ebből is következhet, hogy az oroszok szívesen terveznek hosszabb, 1-2 hetes vakációt – a kérdőív eredménye szerint 80%-os arányban.

Az esetenként körülményes vízumügyintézés és megközelíthetőség ellenére az említett statisztikák alapján tudjuk, mégis sok orosz turista választja Európát. Az alábbi 19. ábra arra a kérdésre ad választ, hogy mely európai országokban jártak már a kitöltők, és melyek azok, ahova még szívesen ellátogatnának.

19. ábra Válaszadók által meglátogatott és további preferált európai országok
Forrás: Saját kutatás, 2015

A kontinensek közül egyértelműen Európa, azon belül pedig Olaszország, Franciaország és Spanyolország bizonyult a legkedveltebb úti célnak. Az Európán kívüli, már meglátogatott országok közül relatíve kiemelkedő volt Egyiptom (11), Thaiföld (9), Kína (5), Izrael (5) és az Egyesült Arab Emírátságok (4) pontszáma, ezek voltak kontinensünk versenytársai. A versenytársak körének bővülését jelzi az, hogy pontszámával Olaszországot is megelőzve az Egyesült Államokba utaznának a közeljövőben legtöbben (19), illetve Ausztráliába (15) és Japánba (12) is szívesen látogatnának a válaszadó oroszok. Ezen a listán sokkal inkább megjelentek a legkülönbözőbb egzotikus úti célok, például közép-és dél-amerikai, óceániai és afrikai országok. Ez abból adódhat, hogy a válaszadók, lévén rendszeres utazók, a hagyományos úti célok mellett egyre jobban érdeklődnek az újdonságok iránt, ráadásul ezen országok nagy részébe vízummentesen utazhatnak be.

Egyelőre viszont még mindig Európára irányul a legtöbb figyelem, erre az UNWTO kutatása is rávilágít. Az alábbi két táblázat azoknak a városoknak, illetve látnivalóknak a sorrendjét mutatja, amelyekre havi bontásban a legtöbbször rákerestek a Google és Yandex²³ keresőkben. A rangsorokban csupán két olyan város, illetve négy olyan nevezetesség szerepel, amely nem Európában található.

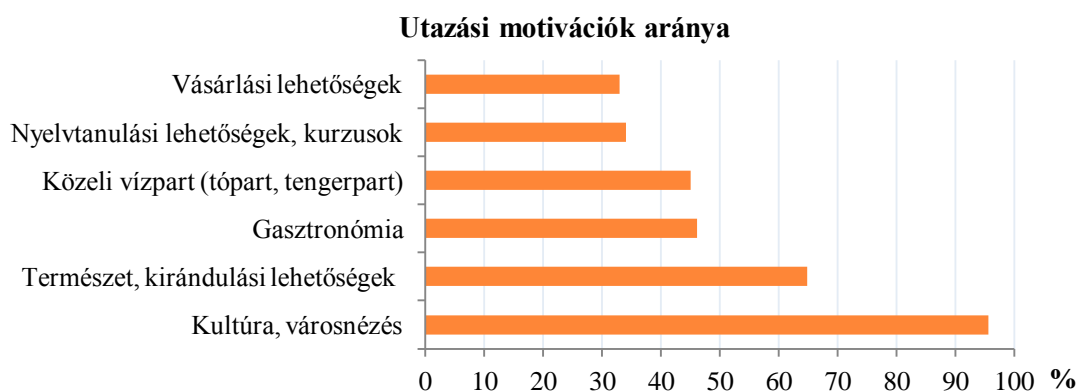
Top városok		Top látnivalók	
1.	Párizs	1.	Colosseum
2.	Barcelona	2.	Eiffel Torony
3.	Gurdaka	3.	Vatikán
4.	Prága	4.	Arc de Triomphe
5.	Róma	5.	Louvre
6.	Bécs	6.	Akropolisz
7.	London	7.	Notre Dame
8.	Dubai	8.	Kínai nagy fal
9.	Antalya	9.	Big Ben
10.	Riga	10.	Sagrada Familia
11.	Isztambul	11.	Manneken Pis
12.	Split	12.	Pisa-i Ferde Torony
13.	Milánó	13.	Rózsák völgye
14.	Velence	14.	Kheopsz-piramis
15.	Catania	15.	Güell park
16.	Madrid	16.	Alhambra
17.	Berlin	17.	Burdzs Kalifa
18.	Budapest	18.	Neuschwanstein kastély
19.	Amszterdam	19.	Agyaghadserég
20.	Helsinki	20.	Casa Milà

6. táblázat Legnépszerűbb városok és attrakciók Yandex keresések gyakorisága alapján
 Forrás: UNWTO&ETC: Russia Outbound: What the blogosphere says about Europe, 2015

A listán szereplő városokat és nevezetességeket szemügyre véve láthatjuk, hogy az orosz internetezők a legnagyobb érdeklődést a hagyományos kulturális központok és a népszerű városi látványosságok iránt mutatták. Ebből következtethetünk arra, hogy mi is az Európába utazó orosz turisták legfőbb motivációja.

²³ A Yandex egy internet alapú szolgáltatásokat és termékeket nyújtó orosz vállalat, sok tevékenységében hasonlít a Google céghez. Oroszországban a Google-t felülmúlva a legnépszerűbb keresőmotor.

Az online kérdőívben választ adó oroszok túlnyomó többsége, több mint 95%-a, az egyik legfontosabb vonzótényezőként a kulturális adottságokat és a városnézési lehetőségeket jelölte meg. Bár kisebb arányban, de a teljes orosz utazóközönségre vetítve is a városnézés és kultúra az egyik legfőbb motivációs tényező, a tengerparti pihenés mellett. A vonzótényezők közül kiemelhetjük a gasztronómia, a vásárlási lehetőségek és a nyelvkurzusok fontosságát is, amelyek az európai desztinációknak szintén nagy erősségei. Ezért az ilyen jellegű turisztikai termékek növekvő kereslete versenyelőnyt jelent a kontinens számára.

20. ábra Válaszadók legfontosabb utazási motivációi
Forrás: Saját kutatás, 2015

A motivációk és az utazás gyakorisága, jellege alapján a Turisztikai Világszervezet négy nagy csoportba osztotta a mai orosz kiutazókat, amelyről alább egy összefoglaló táblázatot láthatunk.

Szegmens	„Újjonc”	„Guru”	„Felfedező”	„Gazdag Világpolgár”
Jellemzők	- idősebb korosztály - kisebb településen él - nincs utazási tapasztalata (szovjet éra) - bizonytalanság - igény a tanácsadásra, vezetésre	- rendszeres utazó - öntudatos, kritikus - az utazás szerinte „képesség” - luxus- és stíluskedvelő - kultúra „tisztított” formában	- kíváncsi, érdeklődő - új élmények keresése - új kultúrák megismerése	- gyakran utazik - bő anyagi forrás - feltűnő, státuszát kihangsúlyozó - luxus- és stíluskedvelő - kultúra „tisztított” formában
Utazás jellege	- szervezett csoportos utazás - charterjáráttal - idegenvezetőre támaszkodik	- egyénileg szervezett - „mainstream” (divatos úti célok, státuszszimbólumok)	- hosszabb utazások - nem „all inclusive” szálláshelyek - ismeretlenebb desztinációk	- személyre szabott utazások - csak felkapott luxus szálloda és üdülőhely - státuszszimbólumok
Arány	50-60%	25-30%	10-20%	5%

7. táblázat Az orosz turisták négy szegmense

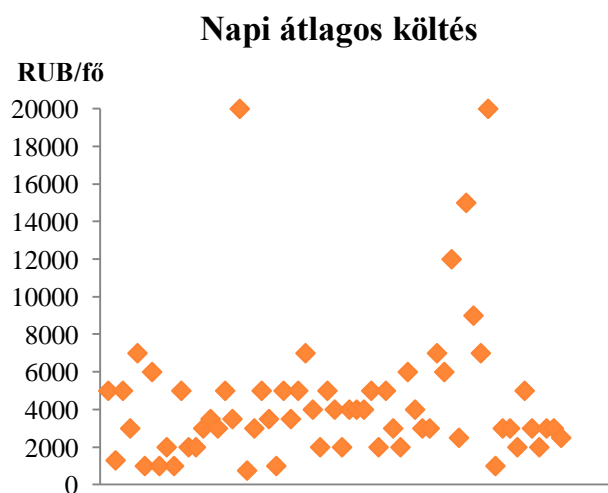
Forrás: UNWTO&ETC: *Russia Outbound: What the blogosphere says about Europe, 2015*

A legnagyobb csoportot az először utazó, idősebb középosztálybeliek képviselik, akik a hagyományos modell szerint, vagyis utazási irodán keresztül foglalják útjukat, és teljesen a szervezőre illetve az orosz nyelvű idegenvezetőre bízzák magukat. Mivel a kérdőívet kitöltőknek csupán 1%-a volt 66 évnél idősebb, és a 45-65 évesek is csak 24%-ban képviseltették magukat, kutatásom eredményei inkább a másik három csoport szokásait mutatják be. A kitöltők átlagéletkora 36,3 év, és legtöbben a „Guru” illetve a „Gazdag világpolgár” csoportjaiba tartoznak.

Főleg e két csoport jellemzője, hogy tagjai kedvelik a divatos és népszerű úti célokat és igénylik a luxus körülményeket, amelyek státuszszimbólumként szolgálhatnak számukra. Ez látszik a magas kategóriájú szálláshelyeket preferáló utasok nagy arányán is; a válaszadók 64%-a négy-ötcsillagos szállodai szolgáltatást szokott igénybe venni nyaralásai során, vagy esetenként alacsonyabb kategóriájú szállodában száll meg, amelyet 48,8%-ban jelöltek meg a kitöltők. A panzió, hostel és kemping elenyésző arányt képviselt a válaszok között, ami viszont nem elhanyagolható, hogy az alternatív megoldások - mint az Airbnb vagy a

Couchsurfing²⁴ - 23,3%-os részesedést kaptak. Ez azt mutatja, hogy az orosz turisták körében is növekszik a kereslet az egyedibb és egyben olcsóbb szálláslehetőségek iránt.

Az árérzékenység az elmúlt 1-2 évvel ezelőtti időszakig nem igazán volt jellemző az oroszországi utasokra. Becslések szerint az orosz turisták 2012-ben körülbelül 2 570 USA dollárt szántak fejenként egy-egy utazásra, amelyek során - célországtól függően – napi 180-250 dollárt költöttek átlagosan. Ez körülbelül háromszorosa a német turisták napi átlagos költségének, ezért is jelent olyan vonzó küldő piacot Oroszország. (SILVA, D: *Wealthy Russian Tourists Are Flocking To Spain In Droves*, 2013.02.25 <http://www.businessinsider.com/wealthy-russian-tourists-are-flocking-to-spain-in-droves-2013-2> [Olvasva:2015.11.21.]) A kérdőívre adott válaszok azonban jól tükrözik a gazdasági recesszió idegenforgalomra gyakorolt hatását; az eredmény szerint külföldi tartózkodásuk alatt naponta átlagosan 4 461 rubelt költenek a kutatásban résztvevők, amely a jelenlegi 65 rubel/dollár körül mozgó árfolyamon csupán 68,6 dollárt jelent.

21. ábra Válaszadók napi átlagos költése külföldi út során
Forrás: Saját kutatás, 2015

A rubel elértéktelenedése az egyik legfőbb oka annak, hogy a fejezetben részletezett orosz utazási szokások a tavalyi évtől kezdve egyre több változást, illetve a külföldi utazások volumenében egyre nagyobb visszaesést mutattak.

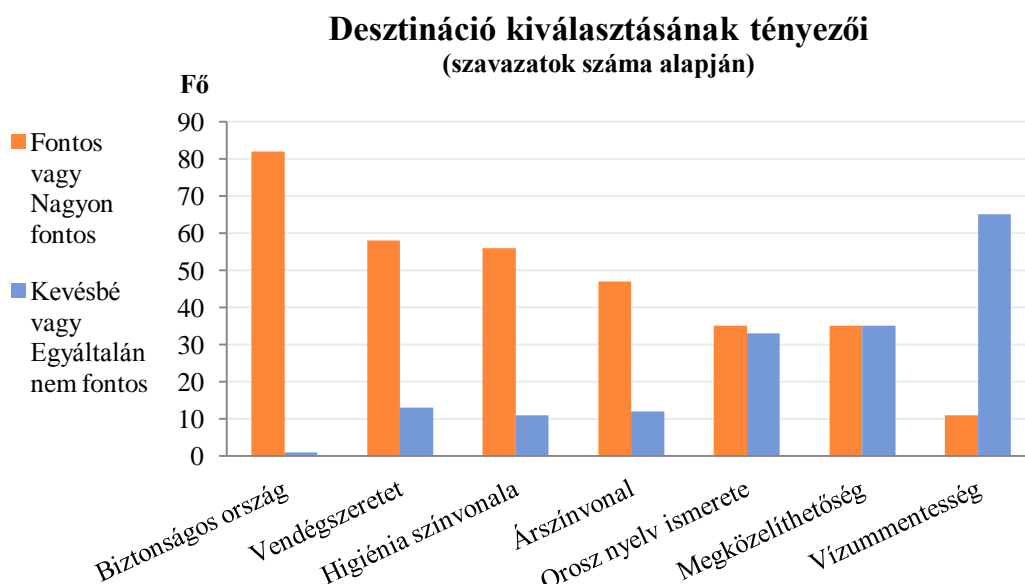
²⁴ Airbnb és Couchsurfing: alternatív szálláshelyet kínáló online felületek. Az előbbi a tulajdonosok által közvetlenül kínált, általuk nem kihasznált szobák/lakások/házak foglalását teszi lehetővé, míg az utóbbi olyan tulajdonossal teszi lehetővé a kapcsolatfelvételt, aki a saját lakásában/házában ajánl fel egy ágyat/kanapét, néhány éjszakás tartózkodásra.

4.3.5. A szokások átalakulása: külső és belső befolyásoló tényezők

A mai külpolitikai és gazdasági folyamatok elemezése után láthattuk, hogy a gazdasági recesszió közvetlenül az orosz lakosság megélhetésére is nagy hatással van. 2015 októberében a reálbérek csökkenésével a rendelkezésre álló havi reáljövedelem is csökkent, 5,6%-kal az előző év azonos időszakához képest. Ennek következtében az utazásra fordítható diszkrecionális jövedelmek jelentősen megcsappantak, ami az egyik legfőbb oka annak, hogy az orosz utazási szokások fontos változásokon mennek keresztül. Emellett viszont különböző belpolitikai döntések is közrejátszanak abban, hogy az oroszországi nemzetközi turizmus mutatószámai nagymértékben visszaestek az elmúlt időszakban.

A diplomáciai szankciók részeként az EU felfüggesztette kétoldalú rendszeres találkozóit Oroszországgal, amelyek során többek között a vízumkérdés optimalizálása is a legfontosabb tárgyalási témák között volt. A találkozók megszakadása miatt a vízumkönnyítés elhalasztódik, és a Turisztikai Világszervezet orosz utazási blogokat és fórumokat vizsgáló kutatása szerint az orosz turisták aggódnak, hogy vízum kérelmeiket nagyobb arányban utasítják majd el a nyugati országok (főként az USA), még ha erre nincs is hivatalos kimutató.

Saját kutatásom alapján azonban mégsem a vízumkérdés aggasztja leginkább az orosz utazókat, sőt, ennek tulajdonítottak a legkisebb fontosságot az egyéb tényezőkkel szemben, amelyek úti céljuk kiválasztásánál befolyásolják döntésüket.

22. ábra A desztináció kiválasztásának fontos és kevésbé fontos tényezői
Forrás: Saját kutatás, 2015

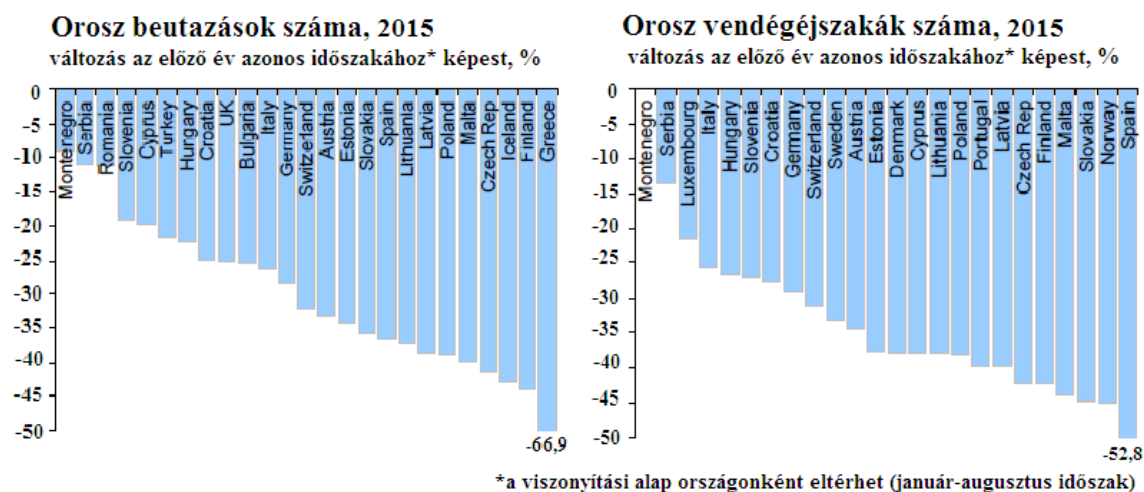
A nyelvi akadályok, a vízumkérdés és a megközelíthetőség szempontjainak fontosságáról körülbelül fele-fele arányban megoszlik a válaszadók véleménye, vagyis a hagyományos kényelmi szempontok – amelyek egyébként a szervezett utaztatás népszerűségét indokolták - már kisebb súlyt képviselnek a döntésben. Egyöntetűen nagy jelentőséget tulajdonítottak viszont az adott desztináció árszínvonalának, higiéniai helyzetének, vendégszeretetének és mindenekelőtt a biztonságosságának. Ez az eredmény jól mutatja, hogy az aktuális események milyen nagy hatással vannak az utasok gondolkodásmódjára. Az érzékenység növekedése az orosz turisták körében egyre nagyobb, hiszen külföldi utazásuk a jelenlegi rubel/dollár árfolyamon majdnem dupla annyiba kerülhet, mint egy évvel korábban. Arra a kérdésre, hogy manapság miért utaznak ritkábban, a kérdőívet kitöltők 78,7%-a az anyagi okokat említette.

A célország megválasztásakor az is nagyon fontos tényezőnek bizonyult, hogy az adott ország lakosai mennyire vendégszeretőek, vagy másképpen: hogyan viszonyulnak hozzájuk, az orosz néphez általánosságban. Ahogy az UNWTO kutatás is kiemeli, egyre többen tartanak attól, hogy európai útjuk során barátságtalan fogadtatásban lesz részük az országaik közötti politikai kapcsolatok megromlása, és az oroszellenes nyugati médiavisszhang miatt.

A döntő szempont viszont, egyöntetű válaszok alapján, az adott ország biztonsági helyzete. Több mint valószínű, hogy ez az eredmény az elmúlt években

fokozatosan növekvő, és idén tetőpontjára hágó terrorfenyegetettség, illetve a sorozatos légi katasztrófák szörnyű eseményeinek letükröződése. Az utazási kedv csökkenését a legtöbben – az anyagi okok és az időhiány mellett - a külföldre történő utazás veszélyességével indokolták. Különösen fontos ez az orosz turisták azon, viszonylag nagy szegmensének, akik családjukkal terveznek utazást.

Az előzőekben már megbizonyosodhattunk arról, hogy az orosz utazók döntő többsége még mindig Európa iránt érdeklődik a legjobban, a most felsorolt tényezők azonban nem kedveznek a kontinens országai mellett való döntésben (kivéve az európai életszínvonallal összefüggésbe hozható higiéniai szempontot). 2014-ben az oroszok mintegy 15%-kal kevesebb utazást tettek világszerte az előző évhez képest, 2015-ben pedig további 43%-kal zuhant az orosz kiutazások száma, ezzel a 10 évvel ezelőtti forgalom alá süllyedve Ennek tudatában nem meglepő, hogy az Európába történő beutazásra is jelentős hatással van a nagymértékű visszaesés, ami 2015-ben eddig 18%-kal kevesebb orosz turistaérkezést eredményezett a kontinensen a tavalyi adatokhoz mérten. (ETC: *European Tourism in 2015: Trends & Prospects Quarterly Report (Q3/2015)*, 2015. november, http://etc-corporate.org/?page=report&report_id=80&subject=trends_watch&theme=reports [Olvasva: 2015.12.03.]])

23. ábra és 24. ábra Néhány kiemelt európai országba érkező orosz turisták számának, és eltöltött vendégéjszakáik számának változása az előző évi adathoz képest
 Forrás: ETC: *European Tourism in 2015: Trends & Prospects Quarterly Report (Q3/2015)* (TourMIS adatai alapján)

A 2014-es évben néhány, jellemzően közép-kelet-európai, alacsonyabb árfekvésű ország enyhe növekedést ért el az orosz beutazások számában (köztük Görögország, Magyarország, Montenegro és Szerbia), az idei jelentések viszont

ezekben az államokban is negatívba forduló változást mutatnak. Ez abból is következhet, hogy az olcsó külföldi desztináció helyett az ár-érzékeny utas inkább a még olcsóbb belföldi nyaralást választja.

Oroszország idegenforgalmában mindig többségi részarányt képviselt a belföldi turizmus a beutazóval és a kiutazóval szemben is, ezt a vonatkozó fejezetben részleteztem. A kiutazások növekvő száma, és legfőképpen Törökország és Egyiptom népszerűsége viszont azt mutatta, hogy egyre több orosz választ inkább olyan külföldi desztinációt, ahol a hasonló minőségű szolgáltatásért kevesebbet (vagy ugyanannyit) kell fizetnie, mint az oroszországi kedvelt üdülőhelyeken - főleg ha az országon belüli légi közlekedés magas árait is figyelembe vesszük. A rubel leértékelődésével azonban pénzügyileg már megterhelőbb egy külföldi út, így ez lehet a legfőbb oka a kiutazást helyettesítő belföldi utak térnyerésének.

Egy másik ok lehet a nyugati-orosz viszony megjelenése az orosz turisták érzelmi alapon való döntésében. Már érintettem a megjelenő aggodalmat a barátságtalan fogadtatás kapcsán, ami mellett viszont egy fordított reakció is elterjedt. A nyugat politikája, és legfőképpen az országra mért gazdasági szankciók értetlenséget, vagy akár dühöt keltettek azokban az orosz lakosokban, akik mindebben nemzetük megsértését, kiközösítését, vagy meg nem értettségét látják. Jól mutatja ezt a gondolkodásmódot két blogger bejegyzése:

„Nagyon feldühítenek ezek a szankciók, és már nem is akarok Európába utazni! Inkább majd valahol máshol nyaralok”

„Oroszország nem ijed meg ettől a provokációtól. Ha Európa nem szeret minket, akkor nem is megyünk oda. Nekünk ott van a Krím”

(UNWTO & ETC: *Understanding Russian Outbound Tourism – What the Russian Blogosphere is saying about Europe*, 44-45. o)

A felélénkült patriotizmust, és a bejegyzésekben érzékelhető nyugatellenességet az állami médiumok, és a hivatalos politikai kommunikáció is egyre inkább támogatja, illetve gerjeszti – legalábbis ezt sugallja több nyilatkozat és felszólalás, amelyet hivatalos állami szervek képviselői tettek. Legfontosabb közülük természetesen Vlagyimir Putyin elnök, aki az elmúlt időszakban több olyan konkrét politikai lépést is tett, ami sokak szerint az újbóli orosz elszigetelődést szolgálja. Ilyen lépés például a 2016-os évre vonatkozó tervezet, amely az orosz állampolgárok

személyes adatainak tárolását tilthatná meg az online közösségi portálokon.²⁵ Egy ilyen törvény jelentős mértékben lecsökkentené az orosz állampolgárok internetes aktivitását, ami nagy hatással lenne az online utazási piac és információáramlás éppen most gyorsuló fejlődésére is. (UNWTO)

Azonban ennél sokkal közvetlenebb és súlyosabb hatással van a turizmus iparra a különböző indokokkal bevezetett utazási tilalom az orosz állampolgárok egy-egy csoportjára vonatkozóan. Az utazás korlátozása nem újdonság – állítja cikkében Vlagyimir Ryzkhov politikai elemző, aki jelenleg a The Moscow Times egy rovatának szerkesztője, 2007-ig pedig orosz parlamenti megbízott volt. A szovjet idők óta először 2010-ben vezettek be korlátozást, amely elrendelte, hogy az orosz biztonsági apparátus tagjai - akik pozíciójukból adódóan államtitkokat őrizhetnek - csak kivételes esetben (például orvosi beavatkozás szükségességének okán) hagyhassák el az országot.²⁶ Ugyanakkor, egy új törvény azon állampolgárok (és esetenként külföldiek) feltartóztatását is lehetővé tette, akik bármilyen rendezetlen tartozással bírtak az orosz állami szervek, bankok, vagy magánszemélyek felé, bírői határozattal elismerten – ez azóta minden évben százezres nagyságrendben érinti a kiutazni készülőket.

Az ukrán válságot követően újabb rendeletek születtek arról, hogy bizonyos állami szerveknél dolgozóknak mintegy 150 országba tilos az utazás (például a Belügyminisztérium, a Honvédelmi Minisztérium, a Legfőbb Ügyészség, stb. alkalmazottainak). Noha Ryzkhov szerint a körülbelül 4 millió állami alkalmazott nagy része aligha birtokolhatott komoly államtitkokat, e rendeletekre is a fontos információk kiszivárogtatásának megelőzése volt az elsődleges indok. (RYZHKOV, V.: *Controlling Russians Through Travel Bans The Moscow Times*, 2014.05.26. <http://www.themoscowtimes.com/opinion/article/controlling-russians-through-travel-bans/500914.html> [Olvasva: 2015.11.03.]

A másik, többször hangoztatott indok az, hogy az elmúlt években gyorsütemű tőkeáramlást meg kell állítani az ország gazdaságának érdekében. Erre jó módszer

²⁵ Putyin egy 2014. áprilisi sajtókonferencián „CIA project”-nek nevezte az internetet. Ez a megjegyzés valószínűleg azt a gondolatot hivatott ébreszteni, hogy az internethasználat bizonyos fokú veszéllyel jár. Ezért, állampolgárainak védelmére hivatkozva, korlátozó intézkedéseket vezet be a külföldi IP címekről működő webhelyek használatára. (*The Guardian*, 2014.10.04.)

²⁶ 2010-ben az orosz hírszerzésnél addig ezredesi rangot viselő Alexander Poteyev az USA-ba disszidált, ahol több, Amerikában és Nagy-Britanniában működő orosz kémhálózatot leplezett le. Ez az ügy szolgált ürügyül a kiutazási tilalom bevezetésére.

az, ha az oroszok nem tesznek annyi külföldi utazást, és nyaralásukkal inkább a fejlődő orosz belföldi turizmust élénkítik, amelyet most először jelentős marketingkampánnyal is támogat az állam. A legutóbbi, 2015. októberi elnöki rendelet szerint egységesen minden állami köztisztviselőnek kötelező az Eurázsiai Gazdasági Unió²⁷ valamely légitársaságát igénybe vennie üzleti útjai során, kivéve, ha az adott desztinációba egyik társaságnak sincsen járata. Ez a rendelet a külföldi légitársaságok piaci jelenlétét veszélyezteti, és jelentős versenyelőnyhöz juttatja a legnagyobb orosz társaságot, az Aeroflot-ot. (*Putin bans Russian civil servants from using foreign airlines for business travel*, Russia Today 2015.10.25. <https://www.rt.com/politics/318666-putin-bans-russian-civil-servants> [Olvasva: 2015.11.04.]

Egy részről a belföldi nyaralások népszerűsítése, és a belföldi szolgáltatások igénybe vétele valóban kedvez az orosz gazdaságnak, másrészről viszont konkrét gazdasági problémák is adódtak a fent említett rendelkezések és a külpolitikai események együttese miatt. Legszembetűnőbb ezek közül a tavalyi évben egymás után sorozatosan bedőlő tour operátorok és közvetítők helyzete.

A legnagyobb utazási irodák közül is több csődöt mondott. Szakértők szerint a Néva Utazási Iroda például éppen azért ment tönkre, mert legfontosabb ügyfélköre a külföldi nyaralást tervező állami alkalmazottakból állt. (SZEGEDI, A: *Totálisan átalakuló szokások: Hol nyaralnak idén az oroszok?*, Turizmus Trend - Vendég & Hotel 2015/7-8.) Az utazási irodák csődje rengeteg munkahely megszűnését is jelentette, a szervezett utaztatás szektorát azonban nem fenyegeti teljes összeomlás a Turisztikai Hivatal szerint. A közel 4700 tour operátor közül (Rosstat, 2014) a Hivatal szerint 1700 körüli a kiutaztatásra specializálódottak száma, amelyek közül csak kevesebb, mint 1% lépett ki teljesen a piacról. A probléma eskalálódását az utazásszervező vállalatok állami támogatottságú átstrukturálásával igyekeznek megoldani, amelyek így a kormányintézkedések és a rubel gyengülése miatt ellehetetlenült külföldi utazások helyett a belföldi csomagajánlatok kínálatára állhatnak át. A nagy irodák csődhulláma azonban hozzájárult az önálló utazások számának növekvő tendenciájához, amelyet az előző alfejezetben részleteztem. (ALEXANDROVA, L: *Travel agencies keep going bankrupt, Russians travel independently*, TASS, 2014.09.16, <http://tass.ru/en/opinions/763415> [Olvasva: 2015.10.05.]

²⁷ Eurázsia Gazdasági Unió: 2015. január 1-jével életbe lépő, szoros gazdasági együttműködést jelentő integráció, Oroszország, Kazahsztán, Fehéroroszország, Örményország és Kirgizisztán között.

Mindezek alapján láthatjuk, hogy az orosz lakosság utazási szokásait nagymértékben befolyásolják nem csak a kül-, hanem a belpolitikai folyamatok is. A jelenleg is zajló geopolitikai események, és az ezekre adott orosz politikai válaszok nem csak az európai-orosz diplomáciai, de a turisztikai kapcsolatokat is egyre inkább veszélyeztetik – ennek jelei a statisztikai adatokban erősen megmutatkoznak.

4.4. A 2015-ös év aktuális politikai-gazdasági eseményei, hatásuk a turizmusra – szakértők szemével

Az utóbbi hónapokban a világpolitikát, de az emberek mindennapi életét is szinte naponta érte valamilyen sokkhatás. Az eddigiekben kihangsúlyozott ukrán válság és az azt követő gazdasági szankciók, illetve az akkor hozott belpolitikai döntések következményeit már részleteiben taglaltam, azonban az idei év végéhez közeledve két olyan, Oroszországhoz kapcsolódó esemény rázta meg a világot, amelyek nagyon jelentős befolyással voltak a turizmusiparra is.

Az egyik ilyen esemény október 31-én történt, amikor egy Egyiptomból Oroszországba (a népszerű Sharm-es-Sheikhből Szentpétervárra) induló, orosz utasszállító repülőgép lezuhant, 224 utassal a fedélzetén. A fedélzeten bomba robbant, így az esetet hivatalosan is terrorcselekménynek nyilvánították, amelyet az Iszlám Állam terrorszervezet az egyiptomi Sínai-félszigeten jelen lévő ága vállalt magára. Tettüket azzal indokolták, hogy így állnak bosszút a szervezet szíriai magjának bombázásáért, amelyet az orosz légierő nem sokkal előbb kezdett meg.

E borzalmas esemény után újabb orosz gép zuhant le november 24-én, ez azonban egy vadászgép volt, amelyet a török légierő lőtt le. A gép megsértette Törökország légterét, amelyet –állítólag – többszöri figyelmeztetés után sem hagyott el a török-szír határnál. Ez az eset nagyon komoly diplomáciai következményekkel járt, amelyek jelentőségét csak súlyosbítja, hogy Törökország NATO tagállam. Az orosz-török kapcsolat már régen jelenlévő ellentétei a Szíriában vállalt szerepek miatt kiéleződtek, és ez a török lépés, illetve az orosz válaszlépések pedig egyelőre nem tudni, mennyire messze mehetnek el.

Turisztikai szempontból azért nagyon jelentős e két esemény, mert éppen az orosz turisták – ahogy az előzőekben láthattuk - két legkedveltebb desztinációját érinti. A Sínai-félszigeten lezuhant orosz gép tragédiája után, miután hivatalossá vált

a terrorcselekmény ténye, az orosz vezetés repülési tilalmat rendelt el országa és Egyiptom között, amely tilalom egyelőre nem tudni, mennyi időre szól. Így az oroszországi tour operátorok a kínálati alapjuk jelentékeny részét képező egyiptomi utazásokat mind törölték. Ugyanezt tették a még nagyobb kínálati hányadot jelentő törökországi csomagajánlatokkal, hiszen Putyin elnök az országra mért szankciói között - a török gyümölcs- és zöldség-embargó mellett - a Törökországba indított charterjáratok és bármilyen jellegű utazások tiltása is szerepel.

Mindezeknek az orosz küldő piacra, illetve az európai fogadó országokra gyakorolt hatásáról kérdeztem a Robinson Tours beutaztatásért felelős vezetőjét, Országh Juliannát, valamint a Blaguss Utazási Iroda referensét, Orosz Ildikót. Míg a Robinson a vezető magyarországi orosz beutaztatók között elsősorban a szabadidős turistákat fogadja, a Blaguss az üzleti csoportokkal, az incentive és MICE szegmensekkel foglalkozik kiemelten. A hazai szakértők képet adtak a Magyarországra történő orosz beutazást érintő szempontokról is.

Országh Ildikó elmondása szerint a piac az elmúlt időszakban szinte napról napra változott, kezdve 2014 őszétől, amikor az említett utazási irodai csődhullám lezajlott. Egy éves távlatból szemlélve ennek nem volt akkora jelentősége, mivel az utaztató piacnak hamar sikerült újjáépülnie. Az azonban kétségtelen, hogy a kereslet és így a kínálat is változott: a beutazó oroszok egyre többször keresik az olcsóbb szálláshelyeket, akár panziókat, és motivációjuk a városnézés felé kezdett tolni, a magyarországi orosz beutazást meghatározó gyógyászati célú utak ellenében - például Hévíz mellett (vagy helyett) egyre nagyobb az érdeklődés Budapest iránt. Bár az események után néhány napig-hétig a foglalások nagymértékű visszaesését figyelte meg irodájukban, ezek általában rövid idő múlva visszatértek az átlagos szintre, így a Robinson tapasztalatai szerint a magyarországi és összességében a közép-kelet-európai beutaztatást nem érintik az orosz kül- és belpolitikai események olyan jelentős mértékben, hogy aggódni kellene az orosz turisták elvesztése miatt.

Ezt igazolják a Blaguss foglalási adatai is. Az iroda munkatársa elmondta, hogy nem tapasztaltak kereslet visszaesést az üzleti orosz beutazásokban, ráadásul e szegmens megrendelői továbbra is felsőkategóriás szálláshelyeket igényelnek, és egyre több olyan pluszszolgáltatást is, amely növeli a fogadó fél bevételét. A referens viszont egy negatívan ható közelmúltbeli intézkedést mégis említett: 2015

szeptemberében Oroszországban is bevezetésre került a Schengeni²⁸ Vízumrendszer, amely szerint a schengeni övezet valamely országába érkező orosz állampolgárnak rendelkeznie kell biometrikus (ujjlenyomatos) vízummal. Ezt elég, ha ötévente egyszer csináltatja meg az utas, azonban most, a kezdeti időszakban ez is gondot jelent Oroszországban, ahol akár több száz kilométereket kell utazni a legközelebbi biometrikus vízumot kiállító központ helyszínére. Orosz Ildikó elmondása alapján ez kifejezetten nagy gondot jelenthet azoknál a gyakran több száz fős üzleti utaztatásoknál, amelyeknél a résztvevőket egyenként kell rábírní e vízumok személyes ügyintézésére, amennyiben még nem adtak le ujjlenyomatot. Így a nagy létszámú üzleti utazások célországa sokkal nagyobb eséllyel lehet vízummentes ország.

Az európai fogadó országok (főként a nyugat-európaiak) más kedvezőtlen események miatt is veszítettek orosz turistákat: Országgh emlékeztet, hogy a menekültválság, majd a párizsi terrortámadás (2015.11.13.) és a növekvő terrorfenyegetettség következtében is jelentősen csökkentek az orosz foglalások. Kérdésemre, miszerint a legjobban érintett országok javíthatnak-e piaci pozíciójukon most, hogy Egyiptom és Törökország kiesett a kínálatból, a szakértő azt felelte, hogy ha javulnak is az európai beutazás mutatói, az nem ezzel lesz összefüggésben. Ugyanis a nyugat-európai desztinációk nem tudják helyettesíteni a meleg tengerparti, olcsó üdülőparadicsomokat - viszont jórészt olcsóságuk miatt néhány közép-kelet-európai desztinációra jobban kezdenek építeni a nagy orosz tour operátorok. Más kérdés, hogy az orosz irodák helyzete bizonytalan, hiszen nem egy nagy operátor van, amely egyiptomi és főként törökpiac-függő volt. Így a Robinson Tours munkatársa szerint jelenleg nem csak az utasok, de a fogadó irodák is egyfajta „kivárási” üzletpolitikát alkalmaznak, hiszen fennáll a veszélye annak, hogy újabb csődhullám következik be.

Az a turista viszont, aki az eddigiek során is a nyugati célországokat részesítette előnyben, a továbbiakban sem fog teljes mértékben elfordulni ezektől.

Ezzel összhangban áll az Európai Turisztikai Bizottság (ETC) megállapítása is, amely a krími események hatásával kapcsolatos kiadványában a következőket írja:

²⁸ Schengeni Egyezmény: Az Európai Unió legtöbb tagországa (és néhány nem uniós európai ország is) bevezette a határaik közti ellenőrzés megszűnését, és az övezeten kívüli határok közös védelmét.

„Az orosz utazási kereslet egy része talán elterelődik a nem-EU-s vagy a belföldi célországok irányába, de amint a helyzet normalizálódik, ez a kereslet várhatóan újra Európa felé fordul”.

(ETC: *European Tourism amid the Crimea Crisis*, 2014.október, 8.o. http://etc-corporate.org/?page=report&report_id=62&subject=trends_watch&theme=reports [Olvasva: 2015.12.03.]

Az ETC 2015 augusztusáig mért adatai szerint az európai turizmus az orosz beutazások csökkenésének ellenére is 5%-os bővülést produkált, mivel más küldő piac kompenzálta a kieső orosz forgalom egy részét (ETC: *European Tourism in 2015: Trends & Prospects Quarterly Report (Q3/2015)*, 2015) Arról viszont még nincsenek hivatalos adatok, hogy a fejezetben részletezett legfrissebb események hogyan hatnak a turisztikai mutatókra.

5. ÖSSZEGZŐ GONDOLATOK

Oroszország nemcsak földrajzi, de etnikai, és ebből következően vallási és kulturális szempontból is nagyon színes ország, amely emiatt sajátos más európai országokhoz képest – mégsem ezért vetődhet fel a kérdés, hogy Európához sorolhatjuk-e, hiszen a népesség 80%-át jelentő oroszok alapvető kulturális jegyei alapján nagyon is európaiak (gondolhatunk itt például az orosz irodalomra, zenére és más művészetek hagyományaira, vagy a vallásra).

Az ország Európához sorolását sokkal inkább a történelmi-politikai hagyományok határozzák meg, amelyek egyfajta ciklikus ismétlődés szerint először az Európához való közeledést, majd az ismételt eltávolodást eredményezik. Emiatt az európai lakosok egy része megkérdőjelezi Oroszország Európához tartozását. Az eltávolodás tetőpontja a több mint 70 évig fennálló szovjet rendszer (főként a sztálini időszak) volt, aminek nyomai még most is érezhetők az ország életének, gazdaságának és politikájának minden aspektusában. A rendszerváltás utáni lelkesedésben aztán még az EU csatlakozás lehetősége is szóba került, de az új évezred Oroszországában egyértelművé vált, hogy erről szó sincs (persze az eltávolodás a nyugati vezetőkön is múlt). Az európai-orosz viszony végül 2014-ben, az ukrán válság kapcsán vált ismét kritikussá, a kölcsönösen bevezetett

szankciók ennek kézzel fogható bizonyítékai. Bár ezek továbbra is érvényben vannak, az idei év fejleményeinek következtében úgy tűnik, hogy az orosz-nyugati kapcsolatok ismét a közeledés szakaszába érték. Ugyanis a közös, nemzetközi kihívást jelentő problémát, a fenyegető terrorizmust csak összefogással lehet megoldani.

E bonyolult kapcsolati rendszer, valamint a távolabbi és a közelmúlt eseményeinek ismeretében megérthetjük azokat a folyamatokat, amik a gazdaságban, és ezen belül a turizmusiparban is végbe mentek az évek során. Az orosz gazdaság motorja, a hatalmas nyersanyagkészletek és ezek kivitele a 2000-es években az orosz GDP gyorsütemű növekedését eredményezték, mivel adottak voltak az előnyös feltételek: a magas világpiaci nyersolajár, illetve a Szovjetunió felbomlása után kiszélesedő felvevőpiac. Ugyanakkor éppen az energiakonjunktúrától és a külkereskedelmi partnerektől való függés idézte elő a mostani gazdasági recessziót, amelyet a Világbank adatai szerint idén 3,8%-os GDP csökkenés jelez. A recesszió egyik legfőbb okozója az olajár drasztikus esése, a másik pedig a külkereskedelmi és befektetői partnerekkel való politikai kapcsolat megromlása, ami a kölcsönösen bevezetett gazdasági korlátozó intézkedésekben nyilvánul meg. Ebben a kérdésben is az Európával (jelen esetben az EU-val) való kapcsolatot elemeztem, mivel az EU orosz behozatalt korlátozó szankciói is nagymértékben hozzájárultak a Föderáció gazdaságának szűküléséhez. Az orosz válaszlépések pedig (az Unióból származó élelmiszerek importjának embargója) a viszony további romlásához vezettek.

A fentiekben összefoglaltak mind nagy hatással voltak az orosz idegenforgalomra, legfőképpen az Európába irányuló orosz kiutazó turizmusra, amellyel kiemelten foglalkoztam. Két felállított hipotézisem is erre vonatkozott: egyrészt az orosz küldő piac zsugorodását, de nem teljes eltűnését, hanem elsősorban az utazási szokások átalakulását feltételeztem, másrészt azt, hogy ez hosszú távon nem okoz jelentős károkat az európai fogadó országok turizmusában.

Az orosz turizmus fejlődését ismerve következtethettünk nem csak a szokásokra, de azok átalakulásának irányára is. A szovjet állampolgárok bár külföldre szinte egyáltalán nem utazhattak, a Szovjetunió belül rendszeresen nyaraltak, így kialakult az általános igény az évi 1-2 vagy akár több utazásra is. Nyaralásaik, amelyeket legtöbbször például a Fekete-tenger parti üdülőhelyeken és

szanatóriumokban töltöttek, máig meghatározzák nemcsak a belföldi turizmust, de a később meginduló külföldi utazásaikat is - ezek célországai közül a mediterrán, tengerparti országok lettek a legnépszerűbbek, mint például Törökország és Egyiptom. Ezek ráadásul jobb ár-érték arányt is képviseltek a belföldi úti célokhoz képest. Emellett a belföldi utakat – bár továbbra is döntő részét adták az orosz turizmusnak – azért is váltották fel egyre több esetben külföldi utazások, mert a rendszerváltás után megnyílt határok adta lehetőségek nagy lelkesedést váltottak ki. Európa is egyre többet profitált az orosz turisták beutazásából – Oroszország a kontinens harmadik, míg az EU második legnagyobb küldő országa lett, és ez jelentős bevételt jelentett a fogadó országoknak, hiszen 2014-ben a magas színvonalú és árkategóriájú szolgáltatásokat preferáló orosz turisták az ötödik legtöbbet költő nemzet voltak világszinten.

A kiutazási kedv azonban jelentős mértékben csökkent az elmúlt két évben. Az említett politikai-gazdasági folyamatok következményeként egyre kevesebb orosz engedhette meg magának a külföldi utazást, legalábbis olyan rendszeresen és olyan színvonalon, ahogy eddig tette. Ráadásul a legaktuálisabb események (menekültválság, terrorista akciók, törökországi utak betiltása) is egyre bizonytalanabbá tehetik az orosz turistát. Ez lehet az oka annak, hogy a statisztikai adatok 40%-os visszaesést mutatnak az orosz utazások számában 2015-ben. Európában ez a visszaesés 20% körüli, de néhány országban külön-külön akár a 60%-ot is meghaladhatja.

Az utazások számának csökkenése viszont nem jelenti azt, hogy az eddig a nemzetközi turizmusban résztvevő turisták teljesen lemondtak volna az utazásokról. Kutatásaim eredménye is megerősített abban, hogy inkább a szokások változásáról van szó. Egy részről a nagyobb fokú árérzékenység okozza az orosz beutaztatásból származó bevételkiesést: a költséghatékonyság érdekében csökken a tartózkodási idő és a napi költés, míg az olcsóbb desztinációk és az olcsóbb kategóriájú szálláshelyek népszerűsége nő. A turisták motivációja is egyre differenciáltabb lesz: a válaszadók és a szakértők is kiemelték, hogy a tengerparti üdülések mellett egyre nagyobb szerepet kap a kulturális, városnéző turizmus, ami egyébként szintén indokolja a rövidülő tartózkodási időt. Más részről a növekvő veszélyérzet is hozzájárul az orosz piac átalakuláshoz – az online kérdőívekre válaszolók 22%-a azért utazik kevesebbet külföldre, mert veszélyesnek tartja manapság az utazást. Ez is hozzájárul

ahhoz, hogy a belföldi úti célok egyre vonzóbbak lehetnek az orosz turistának, amellett, hogy a kormány is több belpolitikai intézkedéssel, illetve a turisztikai infrastruktúra fejlesztésével igyekszik a hazai desztinációk felé terelni az orosz nyaralni vágyókat.

A szakértők szerint az a turista viszont, aki az eddigiekben nyugatra, és legfőképpen Európába utazott szívesebben, a későbbiekben sem fordul el (teljes mértékben) ezen országoktól. Az európai turizmus bővülése ezért úgy tűnik, nincs komolyan veszélyeztetve az orosz turisták csökkenése miatt, ezt mutatja az idei körülbelül 5%-os növekedés is. Ugyanakkor a legaktuálisabb események fényében nehéz messzemenő következtetéseket levonni arra vonatkozóan, hogy mikor kezd újra dinamikus növekedésbe az orosz utazási kedv, figyelembe véve a törökországi helyzetből adódó bizonytalanságot a szervezett utaztatási szektorban, a terrorista fenyegetettség jelenlegi súlyosbodását Európában, és a be nem látható egyéb történéseket és belpolitikai döntéseket.

Abban a két kifejezetten utaztatással foglalkozó, és a geopolitikai szakértő is egyetért, hogy a turisztikai fogadó országok csak odafigyeléssel és az orosz piac változásaira adott gyors reakciókkal maradhatnak versenyképesek. Véleményem szerint az európai régiókon belüli önálló desztinációk régiós szintű együttműködéssel és közös marketingstratégia kidolgozásával, illetve a keresletváltozásokhoz igazodva a már relatíve ismert turisztikai termékek mellett új lehetőségek kínálatával nagyobb sikereket érhetnek el az orosz küldő piacon.

6. MELLÉKLETEK

I.sz. melléklet – Oroszország régiói és szomszédos országai, 2009 (térkép)

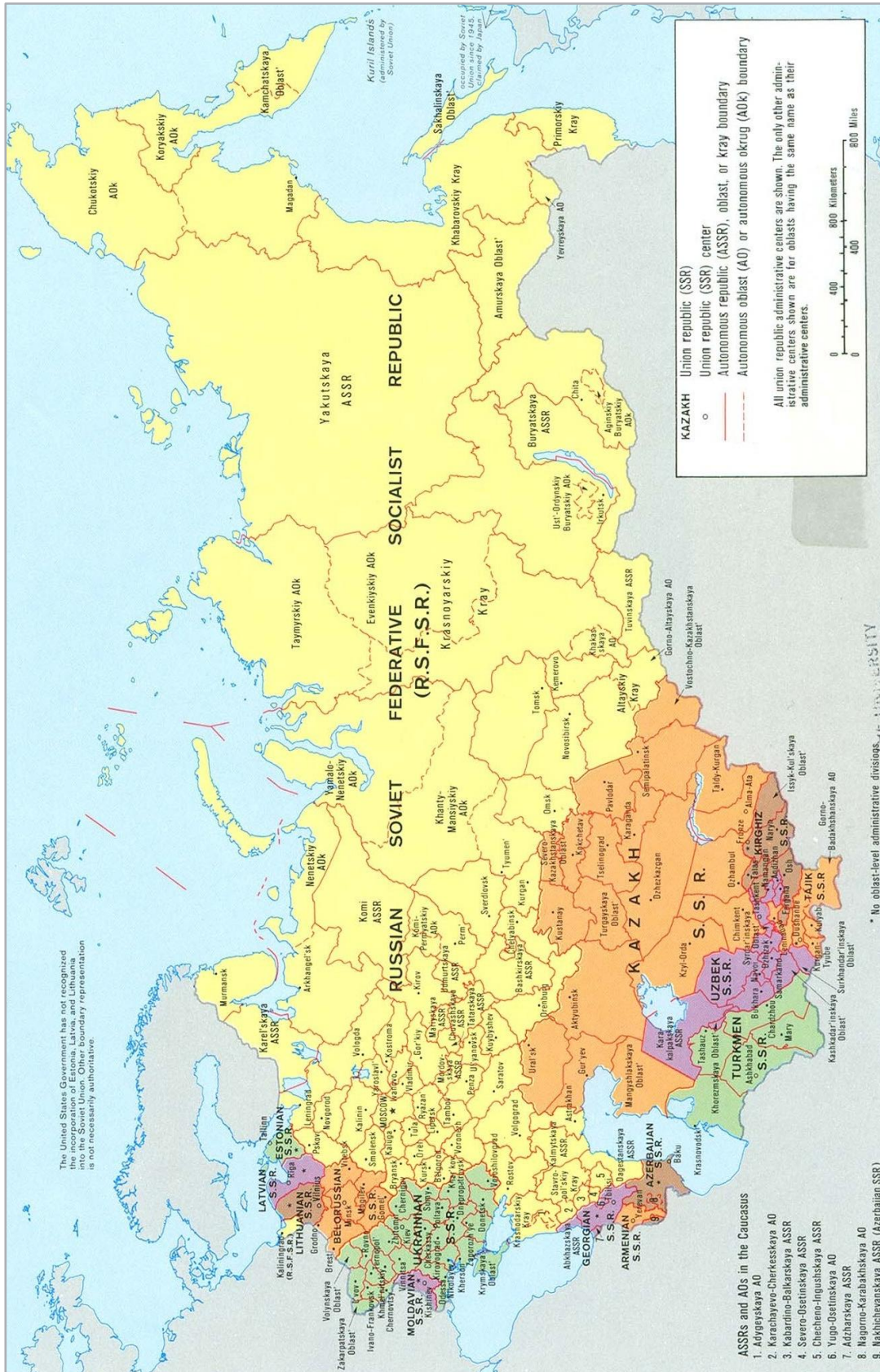
Forrás: Maps of Europe, <http://www.maps-of-europe.net/maps/maps-of-russia/political-and-administrative-map-of-russia-with-all-roads-cities-and-airports.jpg> [Elérés: 2015.12.09]

II.sz. melléklet – A Szovjetunió tagállamai, 1984 (térkép)

Forrás: University of Texas Libraries,

http://www.lib.utexas.edu/maps/commonwealth/soviet_union_admin_1984.jpg [Elérés: 2015.12.08]

III.sz. melléklet – Online kérdőív szövege

Предпочтения русских туристов

Дорогие друзья!

Меня зовут Ágota Fehér. Я учусь на последнем курсе факультета Туризма в Budapest Business University .

Тема моего диплома про предпочтения русских туристов в рамках Венгерского и Европейского туризма.

Данное исследование проводится анонимно и будет использовано только с информативной целью.

Буду благодарна за Вашу помощь. *Вопросы, отмеченные звездочкой(*) обязательны для заполнения.*

1. Ваш возраст:

2. Место проживание(город):

3. Место рождения:

4. Как часто вы ездите за границу?

а) часто(минимум 3-4 раза в год)

б) только в исключительных случаях (1-2 раза в год)

в) очень редко (раз в 2-3 года)

г) я давно был за границей. Сейчас нет

д) вообще не бываю за границей

Az orosz utazási szokások

Kedves kitöltők!

A nevem Fehér Ágota, főiskolás végzős hallgató vagyok turizmus szakon, Budapesten (Magyarországon). Szakdolgozatom témája az orosz utazási szokások elemzése és azok jelentőségének vizsgálata a magyar és az európai turizmusban.

A kitöltés teljesen anonim, az adatok csak összevont elemzés formájában kerülnek feldolgozásra.

Köszönöm, hogy e kérdőív kitöltésével segíti munkámat!

A csillaggal megjelölt kérdések kitöltése kötelező!

1. Kora:

2. Lakhelye (város):

3. Születési helye:

4. Szokott-e külföldre utazni?

a) Igen, gyakran (minimum évente 3-4 alkalommal)

b) Igen, de csak kivételes alkalmakkor (évente 1-2 alkalommal)

c) Igen, de csak nagyon ritkán (2-3 évente)

d) Régebben utaztam, mostanában azonban már nem

e) Egyáltalán nem

5. Как долго вы обычно находитесь за границей ?

- а) несколько дней
- б) 1-2 недели
- в) больше, чем месяц

6. Какая цель Вашего путешествия за границу?

- а) отдых (отпуск, развлечения)
- б) деловая поездка

7. Из каких источников вы получаете информацию о желаемой поездке? (можно отметить более одного ответа)

- а) он-лайн (социальные сети, порталы и блоги о путешествиях)
- б) турфирмы
- в) от друзей и родственников
- г) я не интересуюсь, спонтанно путешествую

8. Что вы предпочитаете?

- а) организованный турфирмой групповой тур
- б) организованный турфирмой индивидуальный тур
- в) самостоятельное путешествие

9. Оцените по шкале от 1-5 наиболее важные пункты при выборе стране

- (1-неважно, 5-очень важно)
- а) безопасность в стране
 - б) безвизовый режим
 - в) гигиена и хорошая медицина
 - г) знание русского языка в выбранной стране
 - д) валюта и курс валюты в стране
 - е) уровень цен
 - ж) отношение к туристам

5. Általában milyen hosszú időt tölt külföldön?

- а) Néhány napot
- б) Egy-két hetet
- с) Több mint egy hónapot

6. Legtöbbször milyen célból megy külföldre?

- а) nyaralás céljából (pihenés, hobbi, sport)
- б) üzleti utakon veszek részt

7. Általában honnan tájékozódik, amikor utazását tervezi? (több választ is megjelölhet!)

- а) online (közösségi oldalak, utazási portálok, blogok)
- б) utazási irodák ajánlatai, prospektusai
- с) barátok, rokonok ajánlásai
- д) nem tájékozodom, spontán utazom

8. Melyiket kedveli jobban?

- а) csoportos utazások utazási iroda szervezésében
- б) személyre szabott utazás utazási iroda szervezésében
- с) egyénileg megtervezett utazás

9. Kérem, osztályozza az alábbi tényezők fontosságát az utazás helyszínének kiválasztásakor!

- (1: Nem fontos – 5: Nagyon fontos)
- а) Biztonságosnak ítélt ország
 - б) Könnyű megközelíthetőség
 - с) Higiénia, megfelelő egészségügy
 - д) Vízummentesség/ vízum megszerzésének egyszerűsége
 - е) Az orosz nyelv széleskörű ismerete az adott országban
 - ф) Az ország valutája és árszínvonala
 - г) A helyiek vendégszeretete

10. Что привлекает вас при выборе страны? *(можно отметить более одного ответа)*

- а) культура, достопримечательности
 - б) религиозные места
 - в) удаленность от воды(моря,океана, озера)
 - г) спорт, wellness
 - д) ночные развлечения (клубы,бары)
 - е) казино, азартные игры
 - ж) шоппинг
- з) гастрономия
- и) отдых на природе и экскурсии
- к) возможность практики иностранного языка

11. Где вы обычно останавливаетесь *(можно отметить более одного ответа)*

- а) 4-5* отели
- б) отель ниже категорией
- в) мотель
- г) хостел
- д) кемпинг
- е) у друзей, родственников
- ж) свое жилье
- з) альтернативные варианты (airbnb, couchsurfing и тд)

12. Сколько примерно денег вы тратите в чужой стране?

13. Напишите в каких странах вы были за последние годы?

10. Melyek azok az adottságok és tevékenységek, amelyek leginkább vonzóvá tesznek egy nyaralási helyszínt az Ön számára? *(több választ is megjelölhet!)*

- а) Kultúra, városnézés
- б) Vallási emlékhelyek/zarándokutak
- с) Közeli vízpart (tópart, tengerpart)
- д) Sportolási és wellness lehetőségek
- е) Éjszakai élet (klubok, bárók)
- ф) Szerencsejáték, kaszinó
- г) Vásárlási lehetőségek (márkabolatok)
- h) Gasztronómia
- и) Természet, kirándulási lehetőségek
- j) Nyelvtanulási lehetőségek, egyéb kurzusok

11. Általában hol száll meg utazásai alatt? *(több választ is megjelölhet!)*

- а) 4-5*-os szálloda
- б) alacsonyabb kategóriájú szálloda
- с) panzió, motel
- д) youth hostel
- е) kemping
- ф) barátok, rokonok otthona
- г) saját nyaraló
- h) alternatív megoldások (airbnb, couchsurfing, stb.)

12. Körülbelül mennyit szokott költeni naponta, amikor külföldön nyaral?

13. Kérem, írja le, hogy mely országokba tett látogatást az elmúlt néhány évben!

14. Если не было никаких денежных ограничений , то какие страны вы бы хотели посетить?

15. Причины, по которым вы редко/часто путешествуете?

(можно отметить более одного ответа)

- а) я не люблю путешествовать
- б) у меня нет времени
- в) я предпочитаю отдыхать в своей стране
- г) материальная причина
- д) незнание языка
- е) считаю, что в настоящее время путешествия не безопасны
- ж) другое...

Спасибо за заполнение анкеты.

14. Ha nem lenne semmilyen anyagi és időbeli korlát, mely országokat látogatná meg legszívesebben következő utazásakor?

15. Mi az oka annak, ha nem/nagyon ritkán utazik külföldre? *(több választ is megjelölhet!)*

- a) Nem szeretek utazni
- b) Nincs időm utazásokra
- c) Inkább belföldön nyaralok
- d) Anyagi okok miatt
- e) Nyelvismeret hiánya miatt
- f) Veszélyesnek tartom manapság az utazást
- g) Egyéb:

Köszönöm a kitöltést!

(Megjegyzés: A kérdőív csak az orosz nyelvű változatában volt elérhető a kitöltőknek, az itt megjelenő magyar fordítás csak a jobb érthetőséget szolgálja.)

IV. sz. melléklet - Mélyinterjúk kérdései

Ljubov Shishelina-hoz, az Orosz Tudományos Akadémia Európa Intézetének osztályvezetőjéhez intézett kérdések

1. Oroszország jelentős része földrajzilag Ázsiához tartozik, mégis az európai országok közé sorolják, nem csupán azért, mert lakosságának is majd 70%-a az európai részen él, de azért is, mert kultúrája, történelme, gazdasági fejlődése is szorosan kapcsolódik Európához. Hogyan befolyásolja ez a kultúrát, a társadalmi berendezkedést és az életvitelt?
2. Az ukrán válság megromlott diplomáciai kapcsolatokat, és nem utolsósorban gazdasági szankciókat vont maga után. De mit érzel ebből valójában az orosz társadalom és gazdaság? Ön szerint mennyire hosszú távú a szankciók negatív hatása orosz gazdaságra? Kialábalhat-e ezekből az ország anélkül, hogy engedne határozott politikájából?
3. Hogy áll egymáshoz most Európa (legfőképpen az EU) és Oroszország? Képes lenne ez a két nagy gazdasági partner működni egymás nélkül? Tartósak lehetnek-e a kereskedelmi kapcsolatokat korlátozó intézkedések?
4. A gazdasági recesszió milyen hatással van a turizmusban tevékenykedő vállalatokra?
5. Az magas inflációnak is köszönhetően a reálbérek csökkentek, így az utazásra fordítható diszkrecionális jövedelmek mértéke is lecsökkent. A rubel gyengülése az euróval szemben pedig azt is jelenti, hogy a külföldre utazó oroszok vásárlóereje kisebb lesz. Hogyan látja az orosz turisták külföldre történő utazásainak változását?
6. Milyen lépéseket tehetnek az európai országok annak érdekében, hogy továbbra is vonzó utazási célpontjai lehessenek az orosz turistáknak?

Ország Juliannának és Orosz Ildikónak, a Robinson Tours illetve a Blaguss Utazási Iroda munkatársainak feltett kérdések

1. Érintette-e Önöket, illetve partnerirodáikat a számos orosz utazási iroda csődje a 2014. őszi időszakban?
2. Tapasztaltak-e változásokat az orosz kereslet alakulásában a krími helyzet, az európai szankciók után? Voltak lemondások, illetve változtak az igények (például olcsóbb szálláshely/programok térnyerése)?
3. Milyen mértékben, és hogyan változik meg az orosz piac a két legnépszerűbb desztináció (Egyiptom és Törökország) kiesésével? Hogyan reagálnak az oroszországi kiutaztató irodák? A belföldi ajánlatok még nagyobb térnyerése (lesz) jellemző, vagy az európai desztinációk kapnak ismét kiemelt figyelmet?
4. Milyen más tényezők befolyásolják még az orosz piac alakulását?
5. Milyen aktuális projektek, ötletek vannak arra (az Önök irodájában illetve regionális/nemzetközi/európai szinten), hogy erősítsük az orosz beutazás volumenét? Változott-e az Önök kínálata (vagy egyes elemei)?
6. Ön szerint hosszú távú lesz-e összességében az orosz beutazás csökkenése (Magyarországra/Európába), vagy hamarosan újra növekedésnek indul?

7. HIVATKOZÁSOK JEGYZÉKE

- ALEXANDROVA, L.: *Travel agencies keep going bankrupt, Russians travel independently*, TASS, 2014.09.16, <http://tass.ru/en/opinions/763415> [Olvasva: 2015.10.05.]
- BARRINGER, F.: *Gorbachev Hails Kohl in Moscow, Saying the 'Ice Has Been Broken'*, New York Times, 1988.10.25. <http://www.nytimes.com/1988/10/25/world/gorbachev-hails-kohl-in-moscow-saying-the-ice-has-been-broken.html> [Olvasva: 2015.10.24.]
- BEIER, B.: *Az Emberiség Krónikája, Helikon, Alexandra*, 2007, 404-405. o.
- CHIDO and OWYANG: *A Case Study of a Currency Crisis: The Russian Default of 1998*, The Federal Reserve Bank of St. Louis 2002, <https://research.stlouisfed.org/publications/review/02/11/ChidoOwyang.pdf> [Olvasva: 2015.10.24.]
- Central Intelligence Agency (CIA): *The World Factbook*, 2015.11.15, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/rs.html> [Olvasva: 2015.08.29]
- Credit Suisse: *Global Wealth Report 2015*, 2015 október, <https://publications.credit-suisse.com/tasks/render/file/?fileID=F2425415-DCA7-80B8-EAD989AF9341D47E> [Olvasva: 2015.11.30]
- D'AMORA, D.: *Where Russian Tourists Will (And Won't) Go in 2015*, 2015.03.22., <http://www.themoscowtimes.com/business/article/where-russian-tourists-will-and-won-t-go-in-2015/517836.html> [Olvasva: 2015.11.02.]
- DIMANCHE, F. and ANDRADES, L.: *Tourism in Russia: A Management Handbook*, Emerald, 2015
- European Commission (Eurostat): *European Union, Trade in goods with Russia*, 2015, http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2006/september/tradoc_113440.pdf [Olvasva: 2015.11.25]
- European Council press release: *Crimea: EU extends restrictions in response to illegal annexation*, 2015.06.19., <http://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2015/06/19-crimea-eu-extends-restrictions-illegal-annexation/> [Olvasva: 2015.12.02]
- European Travel Commission (ETC): *European Tourism in 2015: Trends & Prospects Quarterly Report (Q3/2015)*, 2015. november, http://etc-corporate.org/?page=report&report_id=80&subject=trends_watch&theme=reports [Olvasva: 2015.12.03.]
- The Globalist: *Russia: Really Part of Europe?*, 2014.10.17, <http://www.theglobalist.com/russia-really-part-of-europe/> [Olvasva: 2015.09.03.]
- GORSUCH, A. E.: *All This is Your World: Soviet Tourism at Home and Abroad After Stalin*, Oxford University Press, 2011

- GYÓNI, G.: *A Krím etnikai képének változása*, 2010.07.26.
<http://oroszvilag.hu/?t1=tortenelem&hid=977> [Olvasva: 2015.11.02]
- GYÓNI, G.: *Az Orosz Birodalom és a Szovjetunió népei*, 2011.01.29
<http://www.oroszvilag.hu/?t1=tortenelem&hid=1616> [Olvasva: 2015.11.10.]
- HORVÁTH, J: *Rendszerváltás: Az Európai Unió és Oroszország*, História, 2009/07
- KOENKER, D.P.: *“The Right To Rest”: Postwar Vacations in the Soviet Union*, University of Illinois at Urbana-Champaign, NEEERC, 2008 http://www.ucis.pitt.edu/nceer/2008_822-06g_Koenker.pdf [Olvasva: 2015.10.20.]
- KOLIK, A and RADZIWILL, A and TURDYEVA, N.: *Improving transport infrastructure in Russia*, 2015.03.25.
<http://www.oecd.org/officialdocuments/publicdisplaydocumentpdf/?cote=ECO/WKP%282015%2911&docLanguage=En> [Olvasva: 2015.11.20.]
- LUDVIG, Zs.: *Oroszország és a Balkán: érdekek és politikák*, MTA Világgazdasági Kutatóintézet, 2011.05/88. <http://www.vki.hu/mt/mh-88.pdf> [Olvasva: 2015.10.30]
- Ministry of Transport of the Russian Federation: *Transport trends and challenges in the Russian Federation*, online prezentáció, 2011.09.06,
https://www.unece.org/fileadmin/DAM/trans/doc/2011/wp5/06_WP5-RF-Presentation-ENG.pdf [Olvasva: 2015.09.09.]
- Magyar Turizmus Zrt. Kutatási Iroda: *Piaci pillanatfelvétel: Oroszország*, 2015.08.06.
http://itthon.hu/documents/28123/4102691/Oroszorsz%C3%A1g_snapshot_20150806.pdf/4566f0c9-1ff1-4a2b-87e3-2e65b5bf56ce [Olvasva: 2015.10.30.]
- NIEDERHAUSER, E.: *Kelet-Európa az európai hatalmi politikában*, Rubicon, 1997/5-6.
http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/kelet_europa_az_europai_hatalmi_politikaban [Olvasva: 2015.10.21]
- Oligarchák, olaj és politika - a Jukosz-ügy háttere* Origo, 2003.11.03.
<http://www.origo.hu/gazdasag/hirek/20031103oligarchak.html> [Olvasva: 2015.09.12]
- ORLOV, I.: *The Soviet Union Outgoing Tourism in 1955-1985: Volume, Geography, Organizational Forms*, National Research University Higher School of Economics, 2014
- Putin bans Russian civil servants from using foreign airlines for business travel*, Russia Today, 2015.10.25. <https://www.rt.com/politics/318666-putin-bans-russian-civil-servants> [Olvasva: 2015.11.04.]
- ROMSICS, I.: *Közép- és/vagy Kelet-Európa? Egy terminológiai vita nyomában*, Rubicon 1997/05-06. <http://preview.mediacenter8.hu/www/index.php?page=kincstar&id=31> [Olvasva: 2015.11.20]
- Rosstat: *BRICS Joint Statistical Publication, 2015*
http://www.gks.ru/free_doc/doc_2015/BRICS_ENG.pdf [Olvasva: 2015.11.02]

- Russia: The Orthodox spring*, Vatican Insider, 2012.10.16
<http://www.lastampa.it/2012/10/16/vaticaninsider/eng/world-news/russia-the-orthodox-spring-FEVKYWhv8Zl21xf1GuspgO/pagina.html> [Olvasva: 2015.10.26.]
- Russia's Turkey Travel Ban Is Here to Stay — Rostourism*, The Moscow Times, 2015.11.30.,
<http://www.themoscowtimes.com/business/article/russias-turkey-travel-ban-is-here-to-stay--rostourism/551207.html> [Olvasva: 2015.10.02.]
- RYZHKOV, V.: *Controlling Russians Through Travel Bans* The Moscow Times, 2014.05.26.
<http://www.themoscowtimes.com/opinion/article/controlling-russians-through-travel-bans/500914.html> [Olvasva: 2015.11.03.]
- SILVA, D: *Wealthy Russian Tourists Are Flocking To Spain In Droves*, Business Insider, 2013.02.25 <http://www.businessinsider.com/wealthy-russian-tourists-are-flocking-to-spain-in-droves-2013-2> [Olvasva:2015.11.21.]
- SUDAKOV, D.: *Childless Russian families to pay taxes for their social inaction*, Pravda 2006.09.15, <http://english.pravda.ru/russia/economics/15-09-2006/84467-childless/> [Olvasva: 2015. 11.23])
- SZ. BÍRÓ, Z.: *Ukrajnai tanulságok*, Mozgó Világ, 2014/40 1.
- SZ. BÍRÓ, Z.: *Oroszország és a posztszovjet térség biztonságpolitikája, 1991–2014 (I.-III.)* - Nemzet és Biztonság, 2014/3.-4.
- SZ.BÍRÓ, Z: *Kis orosz válságtan*, Népszabadság, 2015.01.10
- SZEGEDI, A.: *Totálisan átalakuló szakások: Hol nyaralnak idén az oroszok?*, Turizmus Trend - Vendég & Hotel 2015/7-8.
- Transparency International: *Corruption Perceptions Index 2014*,
<http://www.transparency.org/cpi2014/results> [Olvasva: 2015.11.23]
- U.S. Energy Information Administration (EIA): *International Energy Data and Analysis: Russia*, 2015.07.28 <http://www.eia.gov/beta/international/analysis.cfm?iso=RUS> [Olvasva: 2015.11.29.]
- VAILLANCOURT, L.: *The Development of Relations Between Russia and the European Union*, School of Slavonic and East European Studies, University of London, 1996
- V. MOLNÁR, László: *II. Katalin. Észak Szemiramisza*, Rubicon, 1999/9-10.
http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/2_katalin_eszak_szemiramisza/ [Olvasva: 2015.10.21]
- WEF: *Travel and Tourism Competitiveness Report 2015*, <http://reports.weforum.org/travel-and-tourism-competitiveness-report-2015/economies/#indexId=TTCI&economy=RUS> [Olvasva: 2015.11.23]

WHEATLEY, M.: *Poverty Rate in Russia Jumps to 16%*, Russia Insider, 2015.06.12, <http://russia-insider.com/en/business/poverty-rate-russia-jumps-16/ri7961> [Olvasva: 2015.09.06.]

WHITTAKER, C. H. and KASINEC, E. and DAVIS, R. H.: *Russia Engages to World, 1453-1825*, 46.o.

Wikipedia, https://en.wikipedia.org/wiki/European_Union [Olvasva: 2015.11.21]

Wikipedia, <https://hu.wikipedia.org/wiki/Oroszorsz%C3%A1g#Domborzat> [Olvasva: 2015.08.23])

World Bank: *Russia Economic Report 34: Balancing Economic Adjustment and Transformation*, 2015.09.30 http://www-wds.worldbank.org/external/default/WDSContentServer/WDSP/IB/2015/10/09/090224b083135111/1_0/Rendered/PDF/Russia0economi0t0and0transformation.pdf [Olvasva: 2015.10.11.]

WTTC & Oxford Economics: *Travel & Tourism Economic Impact 2015: Russian Federation*, 2015 <https://www.wttc.org/-/media/files/reports/economic%20impact%20research/countries%202015/russianfederation2015.pdf> [Olvasva: 2015.10.04.]